

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE VERGİLENDİRMEİN EKONOMİK
KALKINMAYA ETKİSİ

YÜKSEKLİSANS TEZİ

Şenol Atamer ERTAN

1700003334

Anabilim Dalı: İktisat

Programı: Yönetim Ekonomisi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Derya BİLGİN

TEMMUZ 2025

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE VERGİLENDİRMENİN EKONOMİK
KALKINMAYA ETKİSİ

YÜKSEKLİSANS TEZİ

Şenol Atamer ERTAN
1700003334

Anabilim Dalı: İktisat
Programı: Yönetim Ekonomisi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Derya BİLGİN
Jüri Üyeleri: Dr. Öğr. Üyesi Çağrı ULU
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı ŞAHANOĞULLARI

TEMMUZ 2025

ÖNSÖZ

Ekonomik olayların nedenlerini, sonuçlarını ve bu süreçlerin bireyler ile toplum üzerindeki etkilerini analiz etmek hem teorik hem de pratik bilgi birikimi gerektirmektedir. Bu bağlamda, çalışma süreci boyunca edindiğim bilgiler, yalnızca akademik anlamda değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara farklı perspektiflerden yaklaşma yetisi kazandırması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Vergilendirme, kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olması açısından sosyal yaşam üzerinde doğrudan belirleyici bir etkiye sahiptir. Eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği büyük ölçüde vergi gelirlerine bağlıdır. Bu çerçevede, vergiler sadece ekonomik düzenin değil, aynı zamanda toplumsal refahın ve sosyal adaletin sağlanmasında da merkezi bir rol üstlenmektedir. Etkin ve adil bir vergi sistemi, gelir dağılımını dengeleyerek sosyal bütünlüğü ve yaşam kalitesini artırır.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgi ve tecrübesiyle bana rehberlik eden, danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Derya Bilgin'e; yaşamım boyunca yanımda olan ve desteğini hiç esirgemeyen sevgili babam Dr. Şenol Ertan'a, annem Ayşe Ertan'a, ablam Gönül Ece Ertan Sarak'a, Av. Alican Sarak'a ve varlığıyla bu süreci benim için daha anlamlı kılan nişanlım Farah Khan'a en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. VERGİLENDİRME	4
1.1. Vergi Kavramı ve Türleri	4
1.1.1. Doğrudan Vergiler.....	7
1.1.2. Dolaylı Vergiler.....	7
1.2. Verginin Fonksiyonları	8
1.2.1. Verginin Ekonomik Fonksiyonu	8
1.2.2. Verginin Sosyal Fonksiyonu	9
1.2.3. Verginin Mali Fonksiyonu	10
1.3. Adam Smith'in Vergilendirmenin İlkeleri	11
1.3.1. Adam Smith'in Adalet İlkesi.....	11
1.3.2. Adam Smith'in Belirlilik İlkesi	12
1.3.3. Adam Smith'in Uygunluk İlkesi	13
1.3.4. Adam Smith'in İktisadilik İlkesi	14
1.4. Vergilendirmenin Genel İlkeleri	15
1.4.1. Adalet İlkesi.....	15
1.4.2. Kanunilik İlkesi	16
1.4.3. Sosyal Devlet İlkesi.....	17
1.4.4. Basitlik ve Sadelik İlkesi	17

1.4.5. Genellik İlkesi	18
1.4.6. Eşitlik İlkesi.....	18
1.4.7. Belirlilik İlkesi.....	19
1.5. Türkiye’de Vergi Sisteminin Genel Yapısı	19
1.5.1. Dolaysız Vergiler.....	23
1.5.2. Dolaylı Vergiler.....	24
1.6. Türkiye’de Vergilerin Ekonomik Etkileri	26
2. VERGİLENDİRME VE EKONOMİK KALKINMA	33
2.1. Kalkınma Kavramı	33
2.2. Kalkınma Teorileri ve Yaklaşımları.....	36
2.2.1. Klasik Kalkınma Yaklaşımları	36
2.2.1.1. Rostow’un Gelişme Aşamaları Kuramı.....	38
2.2.1.2. Dengeli Kalkınma Yaklaşımı	39
2.2.1.2.1. Büyük İtiş Kuramı.....	39
2.2.1.2.2. Kısır Döngü Kuramı.....	40
2.2.1.2.3. Sınırsız Emek Arzıyla Kalkınma Yaklaşımı	41
2.2.1.3. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı	41
2.2.1.4. İkilik (Dualizm) Teorileri	43
2.2.1.5. Bağımlılık Yaklaşımı.....	44
2.2.1.6. Yapısalcı Yaklaşım.....	45
2.2.2. Modern Kalkınma Yaklaşımları.....	47
2.2.2.1. Neo-Klasik Kalkınma Teorisi.....	47
2.2.2.2. Temel İhtiyaçlar Odaklı Kalkınma Yaklaşımı.....	49
2.2.2.3. İnsan Merkezli Kalkınma Yaklaşımı	50
2.2.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma Teorisi.....	51
2.3. Kalkınma Modelleri ve Vergilendirme İlişkisi	52
2.3.1. Klasik Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme	52
2.3.2. Neo-Klasik Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme	54
2.3.3. Dengeli Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme	56
2.3.4. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme	57
2.4. Vergilerin Ekonomik Etkileri.....	58
2.5. Vergilendirme ve Ekonomik Kalkınma	59
2.6. Vergilendirmenin Etkileri	63
2.6.1. Vergilerin Tasarruflara Etkisi.....	63
2.6.2. Vergilerin Yatırımlara Etkisi.....	65

2.6.3. Vergilerin Tüketime Etkisi	66
2.6.4. Vergilerin Emek Arzına Etkisi	67
2.6.5. Vergilerin Milli Gelire Etkisi	68
2.6.6. Vergilerin Finansal Piyasalara Etkisi	68
2.6.7. Vergilerin Enflasyona Etkisi	69
2.7. Ekonomik Kalkına ve Vergi İlişkisi: Literatür Özeti	70
3. YÖNTEM	74
3.1. Araştırma Modeli	74
3.2. Veri Toplama Araçları.....	74
3.3. Verilerin Analizi	76
3.3.1. Zaman Serisi Özellikleri.....	76
3.3.2. Bounds Test ve ECM Analizi.....	77
3.3.3. Diagnostik Testler	78
4.BULGULAR	79
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR LİSTESİ

BK	: Borçlar Kanunu
PYŞ	: Portföy Yönetim Şirketi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SPKn	: Sermaye Piyasası Kanunu
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSPB	: Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği
TTK	: Türk Ticaret Kanunu
TVS	: Türk Vergi Sistemi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Değişken Tablosu	75
Tablo 2. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri.....	75
Tablo 3. Hane Halkı Tüketim (ln) Harcamaları İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları	79
Tablo 4. Gelir Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları	80
Tablo 5. Mal ve Hizmet Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları.....	80
Tablo 6. Uluslararası Ticaret Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları...	81
Tablo 7. TÜFE (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları	81
Tablo 8. ARDL Model Sonuçları.....	82
Tablo 9. ARDL Modelinin Diagnostik Test Sonuçları	84
Tablo 10. ARDL Model Uzun Dönem Katsayıları	86
Tablo 11. ARDL Model Kısa Dönem Katsayıları	87
Tablo 12. Quandt-Andrews Yapısal Kırılma Testi	89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türk Vergi Sistemini Oluşturan Vergiler	20
--	----

Enstitüsü : Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Yönetim Ekonomisi
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Derya Bilgin
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans- Temmuz, 2025

TÜRKİYE’DE VERGİLENDİRMENİN EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ

ÖZET

Şenol Atamer ERTAN

Bu tez çalışmasında, Türkiye’de uygulanan vergi politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Vergilendirme, kamu gelirlerinin en önemli kaynağı olmasının yanı sıra, yatırımlar, üretim, istihdam, tasarruf ve gelir dağılımı gibi kalkınmanın temel unsurlarını da doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye'nin son yıllarda izlediği vergi politikaları analiz edilmiş; vergi yapısının ekonomik büyüme, kamu hizmetlerinin niteliği ve toplumsal refah üzerindeki etkileri teorik ve ampirik yönleriyle ele alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde vergilendirme kavramı incelenmiştir, ikinci bölümde vergi ve kalkınma tarihsel ve yapısal açıdan değerlendirilmiştir. Son bölümde ise Türkiye ekonomisinden elde edilen veriler ışığında vergilendirmenin kalkınma üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, etkin ve adil bir vergi sisteminin sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Türkiye’nin daha dengeli bir büyüme ve toplumsal refah düzeyine ulaşmasında vergi politikasının yeniden yapılandırılması gerektiğine dair önemli tespitler ve öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Vergilendirme, Ekonomik Kalkınma, Vergi Politikası, Türkiye Ekonomisi, Kamu Gelirleri.

University : Istanbul Kultur University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Economics
Programme : Managerial Economics
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Derya Bilgin
Degree Awarded and Date : MA- July, 2025

THE IMPACT OF TAXATION ON ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY

ABSTRACT

Şenol Atamer ERTAN

This thesis examines the effects of taxation policies implemented in Turkey on economic development. Taxation, as the primary source of public revenues, directly influences fundamental components of development such as investment, production, employment, savings, and income distribution. Within this context, the study analyzes Turkey's taxation policies in recent years and evaluates the impact of the tax structure on economic growth, the quality of public services, and social welfare from both theoretical and empirical perspectives.

The first chapter explores the concept of taxation, while the second chapter evaluates taxation and development from historical and structural viewpoints. The final chapter analyzes the effects of taxation on development based on data obtained from the Turkish economy. The findings indicate that an efficient and equitable tax system is critically important for achieving sustainable development goals.

This study offers significant conclusions and recommendations regarding the need to restructure tax policy for Turkey to attain more balanced growth and higher levels of social welfare.

Keywords: Taxation, Economic Development, Tax Policy, Turkish Economy, Public Revenue

GİRİŞ

Ekonomik kalkınma, bir toplumun yaşam standardının yükselmesi ve refah seviyesinin artırılması amacıyla gerçekleştirilen süreçlerin bütünüdür. Bu kavram, yalnızca ekonomik büyümenin ötesine geçerek, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerle de etkileşim içinde olan çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik kalkınma, gelir dağılımı, işsizlik oranları, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim gibi göstergelerle ölçülmekte ve bu göstergeler toplumların gelişmişlik seviyelerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Vergiler, devletin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla egemenlik yetkisine dayanarak bireylerden zorunlu olarak tahsil ettiği mali yükümlülüklerdir. Vergilendirmenin temel amacı kamu harcamalarını finanse etmek olsa da, vergiler aynı zamanda kaynak tahsisinde etkinlik sağlama, gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi ve makroekonomik istikrarın korunması gibi hedeflere ulaşmak için etkili bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

Vergilendirmenin mali amacının ötesinde, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleme gibi başka önemli işlevleri de bulunmaktadır. Vergilendirmenin ekonomik kalkınmayla olan ilişkisi, yalnızca devletin gelir toplama işleviyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve sosyal refah üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Etkin bir vergi sistemi, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için kritik bir unsur olarak, yatırım ortamını iyileştirebilmekte, iş gücü piyasasına dair düzenlemeler yapabilmekte ve toplumsal refahı artırabilmektedir. Diğer taraftan, vergi oranlarının yüksekliği veya vergi politikalarının verimsizliği, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, ekonomik aktörlerin davranışlarını şekillendirebilmekte ve ekonomik dengenin bozulmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, vergilendirme politikalarının ekonomik kalkınma ile uyumlu bir şekilde belirlenmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, küresel ölçekte önem taşısa da, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından daha büyük bir öncelik olarak öne çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler çoğunlukla büyüme oranlarını istikrarlı bir seviyede tutmaya odaklanırken, gelişmekte olan ekonomiler daha yüksek büyüme seviyelerine ulaşma ve bu büyümeyi sürdürülebilir kalkınma ile destekleme çabası içindedir.

Türkiye’de vergilendirme ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişki, oldukça dinamik ve çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Vergilendirme, devletin kamu harcamalarını finanse etmesinin yanı sıra, ekonomik faaliyetleri düzenleyerek büyüme ve kalkınma süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomide, vergi politikalarının etkin bir şekilde uygulanması, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için kritik bir rol oynamaktadır.

Vergi gelirleri, Türkiye’nin altyapı projeleri, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kalkınma odaklı harcamalarını finanse etmektedir. Bu harcamalar, doğrudan toplumun yaşam standartlarını iyileştirerek ekonomik kalkınmayı teşvik etmekte, dolaylı olarak ise ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmaktadır. Özellikle altyapı yatırımları, üretim kapasitesinin artmasına, verimliliğin yükselmesine ve yeni iş alanlarının yaratılmasına olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması, iş gücünün niteliklerini geliştirerek ekonomik büyümeyi uzun vadede desteklemektedir. Öte yandan, Türkiye’de vergilendirme politikalarının yapısal sorunlara yol açmaması, vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılması ve vergi gelirlerinin verimli bir şekilde kullanılabilmesi, kalkınmanın önündeki engelleri azaltmaktadır. Vergi oranlarının aşırı yüksek olması ya da vergi kaçakçılığının yaygınlığı, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmekte, yatırımların ve üretimin azalmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda, vergi politikalarının ekonominin ihtiyaçlarına uygun şekilde belirlenmesi, Türkiye’nin kalkınma hedeflerine ulaşmasında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Bir maliye politikası aracı olarak vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, kalkınma politikalarının yönlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Vergi teşvikleri, dolaysız vergilerdeki indirimler ve etkin denetim mekanizmaları büyümeyi pozitif yönde etkilemekte iken, dolaylı vergiler

tüketimi azaltarak, tasarrufları teşvik ederek ve yurtiçi sanayiye destekleyerek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

1. VERGİLENDİRME

1.1. Vergi Kavramı ve Türleri

Vergi kavramı, akademik çalışmalarda sıkça yer almasına rağmen, hukuki düzenlemelerde açıkça resmi bir tanımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte, verginin temel özellikleri yasal düzenlemelerden çıkarılabilmektedir. Örneğin, Anayasa'nın 73. maddesi, her bireyin mali gücüne göre kamu harcamalarına katkıda bulunmak amacıyla vergi ödemekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Bu madde vergilendirmenin; vergi mali güce göre belirlenir, zorunlu bir ödeme niteliği taşır ve kamu harcamalarını finanse etmeyi amaçlamaktadır ve üç temel özelliğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, 6183 sayılı Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un 1. maddesi, vergileri temel bir gelir kaynağı olarak tanımlayarak devletin birincil finansman kaynağı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir (Biyar, 2022: 1-2). Bu kapsamda literatürde verginin bazı tanımları aşağıda verilmiştir.

Vergi, devletin gerçek ve tüzel kişilere, yasal düzenlemeler çerçevesinde, zorunlu ve karşılıksız olarak yüklediği mali bir yükümlülük olup, kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamak amacıyla tahsil edilmektedir (Karacan, 2022: 40). Devlet, vergi mekanizmasını kullanarak mali sorumluluklarını yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Vergilendirmenin temel hedefleri arasında kamu harcamalarının finansmanı, mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanımı ile vergi yükünün farklı toplumsal gruplar ve ekonomik sektörler arasında adil bir şekilde dağıtılması yer almaktadır (Akdoğan, 2006: 101).

Vergi, devletin veya vergi alma yetkisine sahip diğer kamu kurumlarının, bireylerden, yasal düzenlemelere dayalı olarak, karşılıksız ve geri ödeme yükümlülüğü olmaksızın, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli mali kaynakları sağlamak amacıyla topladığı finansal kaynaklardır (Yücedoğru ve Ören, 2017: 953).

Vergi, kamusal ihtiyaçları karşılamak amacıyla devletin ekonomik kuruluşlara zorunlu ve karşılıksız olarak aktardığı mali bir katkıdır. Bu bağlamda vergi, devletin, yerel yönetimlerin ve kamu tüzel kişilerinin, sağladıkları kamu hizmetlerinin maliyetlerini karşılamak için, gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra bazı kamu hukuku tüzel kişilerinden, mali güçlerine göre, hukuki zorlamayla topladığı paralardır (Edizdoğan vd, 2010: 147).

Vergi, bireylerin kamu harcamalarını finanse etmek için veya karar vericilerin toplumsal hayatı sosyal ve ekonomik açıdan yönlendirebilmelerini sağlamak amacıyla zorunlu, karşılıksız ve kesin bir mali yükümlülüktür (Çomaklı ve Doğruyol, 2013: 50).

Vergiler, devletlerin egemenlik haklarına dayanarak, bireyler ve kurumlar üzerinde, karşılıksız ve zorla, ödeme güçlerine göre alınmakta ve bu şekilde kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamak amacıyla tahsil edilmektedir. Vergi yükünün vatandaşlar arasında adil bir şekilde dağıtılabilmesi için vergiler, yalnızca kullanılan hizmetlerin maliyeti olarak değil, tüm topluma sunulan kamu hizmetlerinin genel maliyetine yapılan katkılar olarak değerlendirilmektedir (Pehlivan, 2013: 87-88). Vergiler, finansal, ekonomik ve sosyal nedenlerle uygulanmaktadır. Vergi uygulama yöntemleri, yönetimi ve yasalarla belirlenen düzenlemeler, toplumda bireylerin vergiye karşı olan tutumlarını ve tepkilerini şekillendiren temel unsurlardır. Vergi sisteminin başarısına katkıda bulunan önemli faktörler arasında, bireylerin mali güçlerine göre vergi alınması, benzer ekonomik durumdaki kişilerin eşit şekilde vergilendirilmesi, farklı durumdaki kişilere güçlerine uygun vergi yükü getirilmesi ve verginin kaynağını tükenmeyecek şekilde düzenlenmesi yer almaktadır (Akdoğan, 2006: 87-88).

Vergilerin temel amaçları; mali, iktisadi ve sosyal olmak üzere üçe ayrılmaktadır. 19 yüzyılda, vergilemeden sadece devletin ihtiyacı olan finansman kaynağının sağlanması beklenmekte iken günümüzde ekonomik ve sosyal hayatın uğradığı değişim sonucunda, vergiler aynı zamanda sosyal amaçları da kapsayan bir araç haline gelmiştir. Bu sebeple, yaşanan çağda vergileme prensiplerinden bahsedilince, ilk olarak mali politika ile ilgili olmak üzere iktisadi ve sosyal politikalarla ilgili prensiplerden bahsedilmektedir (Pehlivan, 2013: 145).

Yukarıda verilen tanımlar ve açıklamalar kapsamında verginin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Pehlivan, 2013: 93-94).

- Vergi, devlet tarafından alınmaktadır. "Devlet" kavramı, merkezi yönetimi, yerel yönetimleri ve vergi toplama yetkisine sahip diğer kamu kurumlarını kapsamaktadır. Ülkemizde örneğin, Maliye Bakanlığı merkezi devlet adına vergileri toplarken, belediyeler ve il özel idareleri de yerel yönetim birimleri olarak vergi toplama yetkisine sahiptir.

- Vergi, kamu harcamalarını finanse etmek için toplanmaktadır. Vergi toplamanın ana amacı, kamu sektörünün mali ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu nedenle, devletin topladığı vergi miktarı, kamu harcamalarının büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir.

- Vergi, bireylerin ve kurumların mali güçlerine göre alınmaktadır. Vergilerin, bireylerin ve kurumların mali durumlarına göre, ayırım yapılmaksızın alınması, vergi adaletinin önemli bir göstergesidir. Ödeme gücünü belirleyen faktörler, bireylerin ve kurumların gelirleri, servetleri ve harcamalarıdır.

- Vergi, karşılıksız bir mali yükümlülüktür. Vergi ödeyen kişiler, ödedikleri vergiler karşılığında devletten herhangi bir doğrudan karşılık talep etme hakkına sahip değildir, çünkü vergi ödemeleri belirli bir hizmet veya mal karşılığında yapılmamaktadır.

- Vergi, zorunlu bir mali yükümlülüktür. Bu yükümlülük, hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmıştır, yani devlet, vergi borcunu ödemeyenlerden, yasal yollarla, zorla vergi alma hakkına sahiptir. Yasal düzenlemeler, vergi ödemekle yükümlü kişilerin bu yükümlülüğünden kaçamayacaklarını ve vergi ödemenin toplumsal düzeni sağlamak için zorunlu bir görev olduğunu belirtmektedir.

- Verginin ekonomik bir değeri bulunmaktadır. Günümüzde vergiler genel olarak para şeklinde alınmaktadır, ancak bazı durumlarda bedensel zorunluluklar da vergi olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin, zorunlu askerlik hizmeti bir tür bedensel vergi olarak düşünülebilir. Bazı Batı ülkelerinde ise devlet, topladığı vergilerle askerlik hizmetlerini yerine getirmek için bu hizmeti ücretli kişiler aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Yukarıda verilen açıklamalar doğrultusunda vergiler genel olarak doğrudan ve dolaylı vergiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1. Doğrudan Vergiler

Vergi sisteminde, dolaylı ve dolaysız vergi ayrımı, mükellefin ya da vergi sorumlusunun vergi dairesi ile muhatap olup olmamasına göre söz konusu olmaktadır (Çomaklı ve Doğruyol, 2013: 111). Eğer bir vergi, mükellef olarak nitelenen kişinin iktisadi faaliyetlerine bağlı olarak doğrudan alınmaktaysa ve aktarıma durumu söz konusu değilse dolaysız vergidir. Kurumlar vergisi, gelir vergisi, emlak vergisi vb. bunlara örnek olarak gösterilebilir. Eğer mükellef üzerine düşen vergi yükünü herhangi bir şekilde yansıtabiliyorsa dolaylı hale gelir. Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi vb. buna örnek olarak gösterilebilir (Soydal ve Yılmaz, 2009: 298).

Dolaysız vergiler yansıma ölçütüne göre sınıflandırılırken verginin ödenmesinde kanuni mükellef ile fiili mükellefi aynı kişi olan, konusu ya da kaynağı süreklilik arz eden, oranı-tutarı-mükellefi önceden belirli olan vergi türüdür (Pehlivan, 2013: 119-120). Dolaysız vergileri en kısa haliyle, ödenmesi en son kişinin üzerinde bir yük olarak kalan vergi olarak ifade etmek mümkündür (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu 2016: 151). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere dolaysız vergiler herhangi bir şekilde üçüncü kişilere aktarılamamaktadır. Dolaysız verginin konusu ve kaynağı ise bireysel olarak elde edilen gelirler ile kurumsal olarak elde edilen gelirlerdir. Bireylerin ücret ve benzeri gelirleri ile kurumların ticari gelirleri dolaysız vergiler kapsamındadır. Dolaysız vergileri özel kılan temel husus, mükellefin mal varlığında eksilmeye yol açması, vergiye karşı direnç etkisine neden olması ve olumsuz psikolojik etkilerinin olmasıdır (Öğretir ve Gül, 2013: 279).

1.1.2. Dolaylı Vergiler

Dolaylı vergiler, modern vergi sistemlerinin temel unsurlarından biri olarak, gelir veya servet yerine mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerdir. Bu vergiler, genellikle tüketiciler tarafından ödenir ancak perakendeciler veya üreticiler gibi araçlar tarafından tahsil edilerek devlete iletilmektedir. Gelir, servet veya kâra doğrudan uygulanan dolaysız vergilerden farklı olarak, dolaylı vergiler tüketim ya da işlem bazlıdır. Katma değer vergisi (KDV), satış vergisi, özel tüketim vergisi ve

gümrük vergileri, dolaylı vergilerin en yaygın türlerindedir ve hükümetlere, bireylerin gelir durumundan bağımsız olarak gelir sağlama amacı taşımaktadır (Yücedoğru vd., 2017: 940).

Dolaylı vergiler, yansıtma özellikleri nedeniyle, mal ve hizmetlerin maliyet yapısında bir fiyat artışına neden olarak, rakip firmalar üzerinde de benzer şekilde maliyet artışı oluşturmaktadır (Çelik, 2001: 5). Bu etki genellikle düşük gelir grupları üzerinde orantısız bir etki yaratmaktadır. Dolaylı vergiler, ödeme gücünü dikkate almadan herkes üzerinden eşit bir şekilde alınır ve bu nedenle vergi adaleti ilkesine uymazlar. Sonuç olarak, düşük gelirliler üzerinde daha yüksek bir vergi yükü oluşturmaktadırlar. Bu sebeple, dolaylı vergiler, gelir düştükçe yükü artan tersine artan oranlı bir vergi özelliği taşımaktadır (Sivrekli Demircan, 2003: 101).

1.2. Verginin Fonksiyonları

Vergilerin temel işlevi, yalnızca kamu harcamalarını finanse etmekle sınırlı değildir; aynı zamanda mali olmayan toplumsal ihtiyaçları karşılayarak bütçe eşitliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Kamu borçlarının bazı kamu ihtiyaçlarını karşılamadığı durumlarda, devlet bu ihtiyaçları finanse etmek için vergiye başvurmaktadır (Akdoğan, 2006: 104).

Ekonomik açıdan vergi, milli savunma, kamu düzeni, yargı ve iç güvenlik gibi toplumsal nitelikteki ihtiyaçları karşılamak için, karşılık beklemeden alınmaktadır. Verginin diğer ekonomik hedefleri arasında, yatırımların artırılmasıyla ödemeler dengesinin sağlanması, tüketimin azaltılmasıyla üretim ve tasarrufların artırılması ve üretim kapasitesinin verimli kullanımını sağlamak amacıyla ekonomik istikrarın korunması yer almaktadır. Devlet, görevlerini yerine getirirken gerekli finansman kaynaklarını temin etmek için verginin mali işlevinden yararlanmaktadır. Vergilendirme ayrıca, gelir ve servet eşitsizliklerinin azaltılması gibi sosyal hedeflere de hizmet etmektedir (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2010: 151).

1.2.1. Verginin Ekonomik Fonksiyonu

Vergilendirme, bireylerin tüm ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ve bir toplumda birlikte yaşamayı tercih ettikleri durumlarda ortaya çıkmaktadır. Vergilendirmenin temel amacı, yeterli mali kaynakları yaratmaktır. Vergilendirme,

mali hedeflere ulaşmada bir araç olarak kullanılsa da, belirli ilke ve kurallar çerçevesinde işlemektedir. Bu ilke ve kuralların farkında olmak ve bunları içselleştirmek büyük önem taşımaktadır. Bunlar arasında en önemli olanlardan biri, vergi yükünün adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasıdır (Erdem, 2019: 132).

Devletler, vergilendirme aracılığıyla ekonomik istikrar, ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme gibi hedeflere ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, vergi toplama işlemi, bu ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan bir eylemdir. Vergilendirmenin ekonomik işlevi, vergi politikaları aracılığıyla ekonomiyi yönetmektir. Bu kapsamda, vergilerin bireysel tasarrufları teşvik etmek amacıyla yönlendirilmesi, tasarrufların farklı finansal araçlar arasında verimli bir şekilde dağıtılması, yatırım kararları üzerindeki olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ve vergi sisteminin risklere karşı korunması sağlanmalıdır (Gümüş ve Peran, 2017: 213).

Vergilerin bir diğer önemli işlevi, ekonomik dalgalanmaları düzenlemektir. Bu döngüsel değişiklikler, ekonominin daralma ve genişleme dönemleri olarak ortaya çıkmaktadır. Daralma dönemlerinde, talep azalırken arz fazlalığı gözlemlenmektedir. Bu durumda, devletin ekonomiyi canlandırmaya yönelik önlemler alması gereklidir. Bu tür önlemler, maliye, para ve dış ticaret politikaları aracılığıyla uygulanabilmektedir. Maliye politikası araçları arasında en önemli yer vergilere aittir. Vergilerin düşürülmesiyle, bireylerin harcanabilir gelirlerini artırmak ve bunun sonucunda tüketimi teşvik etmek amaçlanmaktadır. Ekonominin genişleme dönemlerinde ise, vergilerin talebi kısmak ve enflasyonist baskıları hafifletmek gibi bir rolü olabilmektedir (Kirmanoğlu, 2009: 259).

1.2.2. Verginin Sosyal Fonksiyonu

Vergilerin sosyal eşitlik, gelir dağılımı ve istihdam gibi etkin sosyal amaçları, vergi sisteminin daha geniş sosyal hedeflerinin bir yansımasıdır. Vergiler, sosyal adaleti sağlamak için bir sosyo-politik araç olarak işlev görebilmektedir. Sosyal açıdan, vergi yönetimi ilk olarak Adolf Wagner tarafından ele alınmıştır. Wagner, toplumda zenginlik, gelir eşitsizliği ve adalet eksikliklerinin vergi yoluyla giderilebileceğini savunmuştur. Orta ve düşük gelirli bireylerden daha az vergi

alınarak, yüksek gelirli bireylere oranla, verginin sosyal amacına ulaşılabilceğini belirtmiştir (Eker, 2009: 148).

Toplumlar dinamik bir gelişim süreci geçirirken, hem sosyo-politik hem de ekonomik olaylardaki değişimler, bu olayların etkilerinin yeniden değerlendirilmesine ve yeni teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, negatif gelir vergisi kavramı ortaya çıkmıştır. Negatif gelir vergisinin amacı yoksulluk sınırının altında kalanlardan vergi alınmaması ve devletin onlara yardımlar sağlamasını ifade etmektedir. Bu vergi rejiminde, yoksulluk sınırının üzerinde geliri olan aileler vergi beyannamesi hazırlayıp ilgili makamlara sunmak zorunda iken, yoksulluk sınırının altında olanlar, kendileri ve aile bireyleri adına beyanname vermekle yükümlüdür. Geliri belirlenen yoksulluk sınırının altında olan bireyler veya aileler, vergi ödemek yerine devletten mali yardım almaya hak kazanacaklardır (Gümüş ve Peran, 2017: 214).

1.2.3. Verginin Mali Fonksiyonu

Vergilerin sosyal eşitlik, gelir dağılımı ve istihdam gibi etkin sosyal amaçları, vergi sisteminin daha geniş sosyal hedeflerinin bir yansımasıdır. Vergiler, sosyal adaleti sağlamak için bir sosyo-politik araç olarak işlev görebilmektedir. Sosyal açıdan, vergi yönetimi ilk olarak Adolf Wagner tarafından ele alınmıştır. Wagner, toplumda zenginlik, gelir eşitsizliği ve adalet eksikliklerinin vergi yoluyla giderilebileceğini savunmuştur. Orta ve düşük gelirli bireylerden daha az vergi alınarak, yüksek gelirli bireylere oranla, verginin sosyal amacına ulaşılabilceğini belirtmiştir (Eker, 2009: 148).

Toplumlar dinamik bir gelişim süreci geçirirken, hem sosyo-politik hem de ekonomik olaylardaki değişimler, bu olayların etkilerinin yeniden değerlendirilmesine ve yeni teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, negatif gelir vergisi kavramı ortaya çıkmıştır; bu sistemde, tanımlanan yoksulluk sınırının altında kalan bireylerden vergi alınmamaktadır, aksine devlet onlara ödeme yapmaktadır. Bu vergi rejiminde, yoksulluk sınırının üzerinde geliri olan aileler vergi beyannamesi hazırlayıp ilgili makamlara sunmak zorunda iken, yoksulluk sınırının altında olanlar, kendileri ve aile bireyleri adına beyanname vermekle yükümlüdür. Geliri belirlenen yoksulluk sınırının altında olan bireyler veya

aileler, vergi ödemek yerine devletten mali yardım almaya hak kazanacaklardır (Gümüş ve Peran, 2017: 214).

1.3. Adam Smith'in Vergilendirmenin İlkeleri

Adam Smith, sanayi devrimi dolayısıyla ortaya çıkan durumlar ve iktisadi düşünce ortamında, 18. yüzyılda, iki temel eser kaleme almıştır. Bunlar Ahlaki Düşünceler Teorisi (1759) ve Milletlerin Zenginliği (1776) isimli iki kitabıdır. Bu dönemde geçerli olan merkantilist iktisadi anlayışa yönelik eleştirilerini ortaya koyan Smith, bilhassa Milletlerin Zenginliği isimli eseri ile farklı bir iktisadi düşüncenin temellerini ortaya koymuştur.

Adam Smith, Milletlerin Zenginliği isimli eserinin kamu maliyesi ile ilgili kısmında, vergilendirmeye yönelik olarak dört temel ilke ortaya koymuştur (Özgür ve Abdülkerim, 2021: 61). Söz konusu vergilendirme ilkeleri, tüm vergiler açısından geçerli olması gerekne temel kurallar olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan, Smith-öncesi dönemde de vergilerin belirli prensipler çerçevesinde ihdas edilmesi gerektiğine yönelik olarak Alman siyasi iktisatçı Johann Heinrich Gottlob Justi'nin görüşlerinin bulunduğu bilinmektedir (Yereli, Köktaş ve Selçuk, 2015: 212). Yine de Justi'nin bu yöndeki görüşleri sistematik değildir.

Smith'in eserinde, vergilendirmenin altın/kutsal ilkeleri olarak değerlendirilen ilkeleri sırasıyla adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisadiliktir. Önemle ifade edilmelidir ki, Smith tarafından ortaya atılan bu vergilendirme ilkeleri, geçmiş dönemlerde eleştirilere tabi tutulmuştur. Buna mukabil Bastable'a (1932: 413) ya da Türk'e (2002: 119) göre bu ilkeler halen geçerlidirler.

1.3.1. Adam Smith'in Adalet İlkesi

Smith'in vergilendirme ilkelerinden ilki adalet ilkesidir. Devlet, bireyler arasındaki bir sosyal uzlaşmanın neticesidir. Bu nedenle, elde edilen vergilerin bireylere adil bir şekilde tekrar uygulanması, aynı şekilde vergilendirmenin de bireylerden adil ve orantılı bir şekilde tekrar toplanması gerekmektedir (Mutlu, 2023: 14). Bu noktada, vergi mevzuatının bireylere eşit olarak uygulanması ve vergilendirmenin orantılı olması farklıdır. İlki kanun önünde eşitlik ilkesinin bir gereğidir ve mevzuat hükümleri her birey açısından bağlayıcıdır. Bireyler arasında

herhangi bir ayırım ortaya konulmaksızın adaletin yatay bir şekilde tesis edilmesi bu anlamda kanun önünde eşitlik prensibinin bir gereğidir. Buna karşın ikincisi, vergi yükünün bireylere ne şekilde yükletileceği ile ilgili politik ve sosyoekonomik bir konudur (Akdoğan, 2006: 160). Bireylere verginin yükletilmesinde servet ya da gelir gibi ön şartların aranması yoluyla çok kazananadan daha fazla, az kazananadan ise daha az vergi alınması bu kapsamda dikey adalet ile ilgili (Nadaroğlu, 1998: 363). Bu nedenle vergilendirme, kamusal finansman ihtiyacı için gerekli olması gerekirken bunun bireylerden orantılı bir şekilde elde edilmesi elzemdir (Özarslan, 2023: 36).

Smith, bu durumu şu şekilde izah etmektedir: (Smith, 2020: 621)

“Bir büyük milletin bireyelerine kıyasla hükümet masrafı; gelir getiren bir büyük mülkün bütün ortak sahiplerine kıyasla her birinin o mülkteki menfaatleri oranında katkıda bulunmak zorunda olduğu yönetim giderine benzer. Vergide eşitlik veya eşitsizlik denen şey, işte bu düsturun gözetilmesinden veya gözetilmemesinden ibarettir.”

Adalet ilkesi, vergilendirme açısından, orantılılığın eşitlik anlamına gelmediğini, bireylerin gelirleri ile onlardan alınan vergi arasında orantı olması gerektiğini ortaya koyar. Böylece vergi yükü bireyler arasında dengeli bir şekilde dağıtılacaktır. Bireyler arasında ortaya konulan bu finansal eşitlik dikkat çekicidir. Finansal eşitliğe, bireyler arasında mali güç nispetinde bir orantılama yapılması ile ulaşılabilir ve bireyler arasında başka türlü bir ayırım bulunmamalıdır (Özarslan, 2023: 36).

1.3.2. Adam Smith’in Belirlilik İlkesi

Smith’in diğer vergilendirme ilkesi, belirlilik ilkesidir. Belirlilik ilkesi, bireylerin iktisadi gücü nispetinde ödemek ile mükellef olduğu vergilerin takdiri olmanın ötesinde, idarenin keyfi muamelelerine tabi olmamasını, bireyin hangi verginin mükellefi olacağını, ne zaman bu verginin tahsil edileceğini, vergilendirmenin oranını, genel olarak verginin kapsamı ve unsurlarına dair vergilendirme öncesinde açık, kesin ve anlaşılır bilgiye sahip olabildiğini ifade etmektedir. Böylece vergilendirme süreci şeffaf bir şekilde ortaya konulmuş olacağı gibi bireyler de kendi eylemlerini bu kurallara göre tasarlayabilir (Turhan, 1977: 293; Özer, 1977: 73).

Smith açısından belirsizlik, eşitsizlikten daha kötü sonuçlar doğurabilecek, halkı arsız ve yolsuz hale getirebilecek bir yön ihtiva eder. Düşünür bu durumu şöyle izah eder: (Smith, 2020: 621).

“Verginin kesin olmayışı, doğal olarak popüler olmayan bir insan tabakasını arsız ya da yolsuz olmasalar bile arsızlığa teşvik eder, yolsuzlaşmasını kolaylaştırır. Her bireyin ne ödemesi gerektiğinin kesinliği, vergilendirmede o kadar önemi büyük bir meseledir ki, kanaatimce, bütün milletlerin tecrübesi onu gösteriyor ki, büyük bir eşitsizliğin doğuracağı kötülük bile, çok küçük bir belirsizliğin doğuracağı kötülüğün yanında hiç kalır.”

Bu ilke, devletin keyfi vergiler ihdas etmeye yönelik temayüllerinin zorba rejimlerin ortaya çıkmasına neden olması dolayısıyla bunun engellenmesi amacını taşımaktadır. Böylece, vergilendirme sürecinin açık, anlaşılır, sade bir anlatım ile kaleme alınması, muğlak ve farklı anlamlara gelebilecek terimlerin tercih edilmemesi gibi yöntemler belirlenmektedir (Saraçoğlu, 2022: 83).

Belirlilik ilkesi, modern dönemde kanunilik ilkesinin bir alt unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bunun temel nedenleri arasında, vergilendirmeye dair temel hususların kanunlar vasıtasıyla belirlenmesi ve kanunun emredici nitelik taşımasıdır. Dönemin şartları gereği Smith'in kanunilik ilkesinin bir unsuru olarak belirlilik ilkesini değerlendirmesi mümkün olmadığından bu unsuru ayrıca zikretmiştir (Saraç ve Eroğlu, 2021: 62).

Belirlilik ilkesi, kıyas yasağını da kapsamaktadır. Vergi hukukunda kıyas yasağı bulunmaktadır. Bu nedenle, vergiye ilişkin olarak ucu açık ve kesin olmayan bir noktanın bırakılmaması gerekir. Belirlilik ilkesi kanunlara uyulmaması durumunda bireylerin hangi yaptırımlara maruz kalacaklarını da önceden bilmelerini gerektirmektedir (Özer, 1977: 73).

1.3.3. Adam Smith'in Uygunluk İlkesi

Bu ilke, vergilerin mükellefler için en elverişli zamanda ve şartlarda toplanmasını öngörür. Böylece hem bireyler hem de devlet için faydalı bir durum ortaya çıkar (Smith, 2020: 621).

Mükellefler açısından vergilerin uygun koşullarda tahsil edilmesi, vergi kurallarına uyumun artmasına ve vergiye dair etik bilincin güçlenmesine katkıda

bulunur. Devlet açısından ise bu ilkenin uygulanması, vergi gelirlerinin en yüksek seviyede toplanmasını mümkün kılar (Özarslan, 2023: 37).

Vergi mükelleflerini zorlayan dönemlerde, (örneğin çiftçilerin henüz hasat yapmadığı dönemlerde) onlardan vergi tahsil etmeye çalışmak devletin beyhude bir çabaya girişmesi ve kaynakların israf edilmesi anlamına geleceği gibi vergi mükelleflerinin devlete yönelik negatif bir tutum takınmasına da neden olabilecektir. Dolayısıyla, vergi mükellefleri açısından elverişli bir tahsil döneminin ve ödeme zamanının belirlenmesi önemlidir (Şenyüz, 1995: 121).

Smith (2020: 622), uygunluk ilkesinin belirlenmesi ve ödeme açısından mükellefin en uygun olduğu dönemin seçilmesi ile, vergiler yüzünden herhangi bir zamanda herhangi kayda değer bir sıkıntıya düşse, bunun kabahatinin mükellefin üzerinde olacağını belirtir.

1.3.4. Adam Smith'in İktisadilik İlkesi

Adam Smith'in belirttiği dördüncü vergilendirme ilkesi olan iktisadilik ya da tasarruf ilkesi, vergilerin en düşük maliyetle toplanmasını ifade eder. Smith'e (2020: 622) göre *"Her vergi o şekilde düzenlenmelidir ki, devlet hazinesine getirdiğinin üstünde hem mümkün mertebe halkın cebinden az şey alsın, hem de halkın cebine girmesine olabildiğince az engel olsun"*. Burada amaç, mükellefin ödediği vergi ile devletin kasasına giren gerçek tutar arasındaki farkın en aza indirilmesidir. Bu farkın küçülmesi için vergi tahsilat masraflarının mümkün olduğunca azaltılması gerekir. Smith, bu prensibi açıklarken, vatandaşın ödediği verginin mali gücüne uygun olmasını ve ödenen verginin kısa sürede devlet hazinesine ulaşmasını vurgulamıştır (Özarslan, 2023: 37).

Smith'e göre (2020: 622), bir vergi, şu dört durumun gerçekleşmesi durumunda bir verginin getirdiğinden daha fazlasına mâl olabileceğini ifade eder:

- verginin toplanması, maaşları vergi hasılatının büyük kısmını yutabilecek ve aldıkları bahşişle halkın üzerine fazladan bir vergi daha yükleyebilecek olan, çok sayıda memur
- Halkın çalışmasını köstekleyip, onu pek çok kimseye geçim ve iş imkanı sağlayabilecek birtakım zanaat kollarına atılmaktan alıkoymak

- Vergiden kaçınmaya kalkışarak yakayı ele verenlere uygulanacak cezalar dolayısıyla iktisadi olarak mahvolabilir, böylece sermayelerini işletemeyeceklerinden toplumun elde edilebileceği faydaya engel olabilir.
- Vergi memurlarının yoğun incelemeleri dolayısıyla vatandaşların lüzumsuz zahmete girmesi söz konusu olabilir.

1.4.Vergilendirmenin Genel İlkeleri

Vergilendirmenin genel ilkeleri, demokratik hukuk devletlerinde vergi sisteminin adil, etkili ve sürdürülebilir olmasını amaçlayan temel kuralları ifade eder. Bu ilkeler, vergi koyma yetkisinin sınırlarını ve uygulanış biçimini şekillendirerek hukuk devleti ve sosyal devlet prensiplerine uygun bir vergi sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. Genel kabul gören vergileme ilkeleri arasında kanunilik, eşitlik ve genellik, adalet, belirlilik ve iktisadilik ilkeleri sayılmaktadır. Nitekim klasik iktisatçı Adam Smith, yukarıda bahsedildiği gibi ünlü eserinde verginin dört “altın kuralı”ndan bahsetmiş ve adalet ilkesini ilk sıraya koyarak vatandaşların devlete mali güçleri ölçüsünde ve elde ettikleri gelire orantılı katkıda bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır (Turhan, 1977: 190).

Benzer şekilde çağdaş kamu maliyesi yazarları da vergilemenin sosyal ve ekonomik temellerine ilişkin çeşitli ilkeler ortaya koymuş; ancak bu farklı sınıflandırmalar içinde adalet ilkesi her zaman ortak ve öncelikli bir ilke olarak belirlenmiştir. Gerçekten de maliye literatüründe zamanla birçok vergileme ilkesi tanımlanmış olmakla birlikte, bunların başında adalet ilkesi gelmektedir. Vergilemede sağlanması hedeflenen adalet, çoğu zaman etkinlik ilkesiyle birlikte, iyi bir vergi sisteminin iki temel amacı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla adil ve etkin bir vergilendirme düzeni kurmak, tarihsel olarak vergi politikasının en önemli hedeflerinden biri olmuştur (Gök, Biyan & Akar, 2013: 275).

1.4.1. Adalet İlkesi

Vergilendirmede adalet ilkesi, toplumun farklı kesimlerinden toplanan vergi yükünün, bireylerin ekonomik durumlarına uygun şekilde dağıtılmasını ifade etmektedir. Bu ilke, hem yatay hem de dikey adaleti içermektedir. Yatay adalet,

benzer ekonomik güce sahip bireylerin eşit şekilde vergilendirilmesini; dikey adalet ise farklı ekonomik güçlere sahip bireylerin ödeme güçlerine göre farklı oranlarda vergilendirilmesini öngörmektedir (Yegen, 2024: 366). Adalet ilkesi aynı zamanda ödeme gücüyle de ilgilidir. Bu kapsamda, bireylerin mali yükümlülüklerinin ekonomik kapasitelerine göre belirlenmesi gerektiğini savunulmaktadır. Bu yaklaşım, adalet ilkesinin teorik temelini oluşturmakla birlikte, modern vergi sistemlerinde ödeme gücü ilkesi daha baskın bir rol oynamaktadır (Gündoğdu, 2022: 163).

Vergilendirmede adaletin sağlanması, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Özellikle gelir dağılımındaki dengesizliklerin artması, vergi politikalarının bu eşitsizlikleri giderecek şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir. Gelir ve servet üzerindeki dolaysız vergiler genellikle daha adil bir yapıya sahipken, dolaylı vergilerin regresif etkileri, düşük geliri kesimler üzerindeki yükü artırarak adalet ilkesine aykırı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum, vergi politikasının sadece gelir elde etme değil, aynı zamanda sosyal dengeyi koruma işlevini de yerine getirmesi gerektiğini göstermektedir (Şenyüz, 2014: 85).

Adalet ilkesine dayalı vergilendirme, yalnızca ekonomik bir zorunluluk değil, aynı zamanda sosyal ve politik bir gereklilikten de kaynaklanmaktadır. Toplumun vergilere olan uyumunu ve devlet ile bireyler arasındaki güven ilişkisinin güçlenmesini sağlamak, bu ilkenin etkin bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu bağlamda, adil bir vergi sisteminin tasarımı, vergi matrahlarının genişletilmesi, vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi ve dolaylı vergilerin etkilerinin minimize edilmesi gibi stratejilerle mümkün olmaktadır (Buyrukoğlu ve Buzkıran, 2016: 2082).

1.4.2. Kanunilik İlkesi

Kanunilik ya da kanuna uygunluk ilkesi, verginin sadece yasalarla düzenlenebileceğini ve bireylerin ancak kanunlara uygun şekilde vergilendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu ilke, hukukun üstünlüğü anlayışının vergi hukukundaki yansımasıdır ve aynı zamanda vatandaşların mülkiyet haklarının korunmasında önemli bir güvence işlevi görmektedir (Karakoç, 2013: 1267).

Kanuna uygunluk ilkesinin temel amacı, devletin vergilendirme yetkisinin keyfiliğe yol açmasını önlemek ve bireylerin mülkiyet haklarının hukuk çerçevesinde korunmasını sağlamaktır. Bu ilke, aynı zamanda vergilendirme sürecinde şeffaflık, öngörülebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerini de desteklemektedir. Vergi mükellefleri, kendilerinden hangi koşullar altında ve ne miktarda vergi talep edileceğini bilme hakkına sahiptir. Bu, sadece hukuki güvenlik ilkesini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin vergiye gönüllü uyumunu artırmaktadır (Ayrangöl ve Tekdere, 2013: 251).

1.4.3. Sosyal Devlet İlkesi

Sosyal devlet ilkesinin vergilendirme ile ilişkisi, özellikle gelir ve servet eşitsizliklerinin giderilmesi, yoksulluğun azaltılması ve fırsat eşitliğinin sağlanması gibi hedefler bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda, vergilendirme sistemlerinin tasarımında adalet, sosyal dayanışma ve refah devletine uygunluk ilkeleri gözetilmektedir. Özellikle artan oranlı gelir vergisi ve servet vergisi gibi uygulamalar, yüksek gelir gruplarından daha fazla katkı alarak toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır (Aydın ve Çakmak, 2017: 10-11).

Vergilendirmede sosyal devlet ilkesi, yalnızca eşitsizliklerin azaltılmasını değil, aynı zamanda toplumsal uyumun ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasını da amaçlamaktadır. Devletin sosyal görevlerini yerine getirebilmesi, etkin bir vergilendirme mekanizmasına bağlıdır. Bu ilke, modern refah devletlerinin temel taşlarından biri olarak, bireylerin sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık gibi temel haklara erişimini güvence altına almayı hedeflemektedir (Koyuncu, 2016: 155).

1.4.4. Basitlik ve Sadelik İlkesi

Vergilendirme sisteminin etkinliği, yalnızca adalet ve mali sürdürülebilirlik gibi hedeflere ulaşmasıyla değil, aynı zamanda mükellefler tarafından kolayca anlaşılabilir ve uygulanabilir olmasıyla da ölçülmektedir. Bu bağlamda, basitlik ve sadelik ilkesi, modern vergi sistemlerinin tasarımında temel prensiplerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, vergi yükümlülüklerinin belirlenmesinden ödenmesine kadar geçen süreçte karmaşıklığın azaltılmasını ve uygulamaların anlaşılabilir olmasını ifade etmektedir (Ceran ve Çiçek, 2014: 295).

Basitlik ve sadelik, vergilendirme sisteminin yönetimsel maliyetlerini azaltmayı ve mükelleflerin vergiye uyumunu artırmayı hedeflemektedir. Karmaşık vergi sistemleri, mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirmede zorluk yaşamalarına, uyumsuzlukların artmasına ve vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu tür sistemler, idari maliyetleri artırarak devletin kaynaklarının verimli kullanılmasını engellemektedir. Dolayısıyla, sade bir vergilendirme sistemi, hem mükelleflerin yükünü hafifletir hem de devletin vergi gelirlerini güvence altına almasını sağlamaktadır (Pehlivan, 2013: 157-159).

1.4.5. Genellik İlkesi

Genellik ilkesine göre, bir toplumda yaşıyan tüm bireyler, cinsiyet, dil, din, ırk veya milliyet ayrımı yapılmaksızın vergi mükellefi olmalı ve anayasa ile vergi kanunlarında belirtilen vergilerle ilgili yükümlülüklerini yerine getirmektedir. Başıka bir deyişle, bir ülkedeki sosyal sınıf ne olursa olsun, her vatandaşı kendi geliri ve serveti üzerinden vergi ödemek zorundadır. Buna göre, ülke sınırları içinde yaşıyan tüm vatandaşılar, yabancılar ve yurt dışıında yerleşen ve ülkede mlk ve taşınmazı bulunan herkes vergi ödemek zorundadır (Bilici, 2011: 12-13).

Genellik ilkesinin uygulanmasında, farklı gelir gruplarının ödeme gücü dikkate alınarak uygun vergi politikalarının oluşıturulması önemlidir. Bu kapsamda, gelir vergileri gibi doğrudan vergilerin genellik ilkesini daha iyi yansıttığı, dolaylı vergilerin ise genellik ilkesine aykırı etkiler yaratabildiği savunulmaktadır. Çünkü dolaylı vergiler, mükelleflerin ödeme gücünü dikkate almadan, tüketim üzerinden eşıt şekilde tahsil edilmekte ve bu durum, düşük gelir gruplarına orantısız bir vergi yükü getirmektedir (Pehlivan, 2013: 156-157).

1.4.6. Eşıtlik İlkesi

Vergilendirmede eşıtlik, bireylerin ödeme güçlerine göre vergilendirilmesini ifade eder ve iki ana boyutta ele alınmaktadır: yatay ve dikey eşıtlik. Yatay eşıtlik, aynı ekonomik güce sahip bireylerin eşıt miktarda vergi ödemesi gerektiğini öngörürken, dikey eşıtlik, farklı gelir seviyelerine sahip bireylerin farklı oranlarda vergilendirilmesini savunmaktadır (Hoşı ve Bişıgin, 2023: 1181).

Vergilendirmede eşitlik ilkesinin uygulanmasında, doğrudan ve dolaylı vergilerin yapısı ve etkisi önemli bir tartışma alanı teşkil etmektedir. Doğrudan vergiler, mükellefin gelir, servet veya kazanç durumuna göre tahsil edilerek eşitlik ilkesine daha uygun bir yapı sergilerken; dolaylı vergiler tüketim üzerinden alınmakta ve genellikle düşük gelir grupları üzerinde orantısız bir yük taşımaktadır. Bu durum, dolaylı vergilerin eşitlik ilkesine aykırı olarak regresif bir etki doğurmasına yol açmaktadır (Pehlivan, 2013: 156-157).

1.4.7. Belirlilik İlkesi

Belirlilik ilkesi, "Kesinlik İlkesi" olarak da bilinmektedir ve vergi yükümlülüklerinin keyfi değil, açık bir şekilde belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Vatandaşların vergi yükümlülükleri; miktar, tür, ödeme zamanı ve ödeme şekli açısından açıkça tanımlanmış olmalıdır. Vergi mevzuatı, vergilerin ne zaman ve nasıl ödenmesi gerektiğini ve ödenecek tutarın kesin hesaplanma yöntemlerini net bir biçimde belirlemektedir. Ayrıca, vergi sistemi mükelleflere, hangi unsurların vergilendirilmeye tabi olduğunu ve uygulanmakta olan vergi oranlarını kapsamlı bir şekilde iletmektedir (Sağbaş, 2008: 209-210).

Belirlilik ilkesinin eksikliği, mükelleflerin yükümlülüklerini anlamakta zorluk çekmelerine, gönüllü uyum oranlarının düşmesine ve vergi idaresi ile bireyler arasında anlaşmazlıkların artmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda, yasal düzenlemelerin karmaşıklığı ve yoruma açık hükümler, vergi kaçakçılığına veya haksız kazançta kapı aralayabilmektedir. Dolayısıyla, bu ilke, hem mükelleflerin hem de vergi idaresinin haklarının korunmasında temel bir rol oynamaktadır (Buyrukoğlu ve Buzkıran, 2016: 2082).

1.5. Türkiye’de Vergi Sisteminin Genel Yapısı

Geçmişten günümüze gelişim gösteren vergi sistemi vergilerin; türlerine, özelliklerine, farklı ölçülere ve çeşitli bakış açılara göre sınıflandırılmasına yol açmıştır. Vergiler kaynaklarına göre gelir, servet ve harcama vergileri olarak sınıflandırılırken, aynı zamanda matrahlarına, kapsamlarına, tarifelerine, uygulama sürelerine, yükümlünün kişisel durumuna, vergiye konu olan nesnelere göre de ayırım yapılarak da sınıflandırılmıştır. Ancak bu sınıflandırma grupları özel bir niteliğe

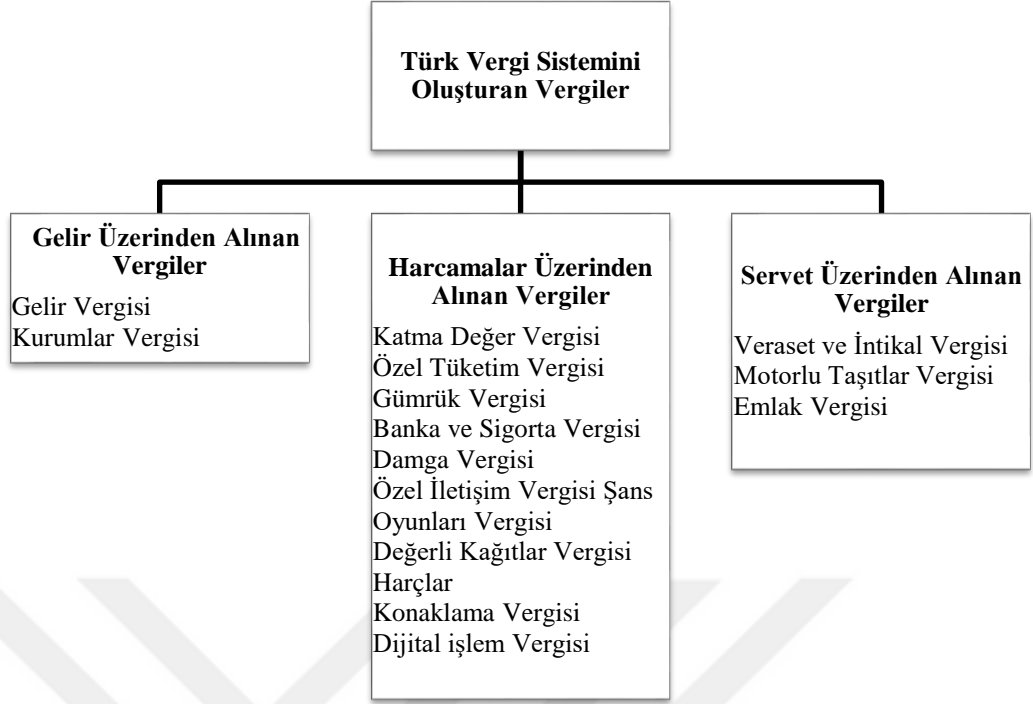
sahip olduklarından en yaygın kullanılan sınıflandırma türü ise dolaysız ve dolaylı vergiler şeklinde yapılmaktadır. Türkiye ekonomisinde ise vergiler en yaygın sınıflandırılma türü olan dolaylı ve dolaysız vergiler şeklinde sınıflandırılmakta ve bu sınıflandırma şekli günümüzde güncelliğini korumaya devam etmektedir (Edizdoğan, 2012).

Vergilerin dolaylı ve dolaysız vergiler olarak ayrılmasında bazı görüşlerin yaptığı kriterler de mevcuttur. Dolaylı vergiler, yansıtılması kolay, belirsiz, ne zaman ve ne kadar tahsil edileceği önceden kestirilemeyen ve vergi kaçırma olasılığı daha düşük olan vergilerdir. Dolaysız vergiler ise kolaylıkla yansıtılmayan, mükellefi ve ücretleri belli olan ve vergi kaçırmanın mümkün olduğu vergilerdir (Ay ve Talaşlı, 2008: 137).

Vergi gelirlerinin dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri olarak sınıflandırılmasında bazı özellikler belirlenmektedir. Bunlardan biri verginin yansıma özelliğine dayanmakta diğeri ise belirlilik özelliğine dayanmaktadır. Yansıma özelliğine bakıldığında verginin kanuni mükellefi ve fiili mükellefi aynı kişi olduğunda bunu üçüncü bir kişiye devredemiyorsa bu vergi dolaysız vergi olarak nitelendirilmekte farklı kişi olduğunda ve vergiyi üçüncü bir kişiye devredebiliyorsa bu vergi dolaylı vergi olarak nitelendirilmektedir (Adalısoy, 2007: 3-4).

Belirlilik özelliğine bakıldığında ise verginin ne zaman, hangi oranda, nasıl ödeneceği ve kimin ödeyeceğinin belli olması önemli bir husustur. Dolaysız vergilerde, vergiyi ödeyen kişi önceden bilinir ve vergi her yıl belirli bir zamanda toplanır ve değerlendirilir. Dolaylı vergilerde ise verginin yükümlüsünün kim olduğu bilinmemektedir. Ayrıca bu vergilerin tahakkuku bir işlem sırasında ya da tüketim yapıldığı zaman gerçekleştirilmektedir (TÜSİAD, 2012: 17). Vergi sistemleri, çeşitli hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan farklı vergi türlerinden oluşur. Bu nedenle vergiler çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Türk vergi sisteminde vergi kaynağı açısından vergiler gelir vergisi, harcama vergisi ve servet vergisi olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmaktadır (Pınar, 2010: 41). Şekil 1.1’de Türk vergi sistemi içerisinde yer alan vergiler gösterilmiştir.

Şekil 1. Türk Vergi Sistemini Oluşturan Vergiler

Kaynak: Bilici, 2011.

Şekil 1.1'e göre Türk Vergi Sistemi, üç temel vergi grubundan oluşmaktadır. Bunlar gelir üzerinden alınan vergiler, harcamalar üzerinden alınan vergiler ve servet üzerinden alınan vergilerdir. Bu vergiler, doğrudan ve dolaylı vergiler olarak sınıflandırılmaktadır.

Gelir üzerinden alınan vergiler, bireylerin ve kurumların elde ettikleri kazançlara doğrudan uygulanan vergilerdir. Bu vergiler doğrudan mükellefin gelirine dayandığı için doğrudan vergiler kategorisine girer. Gelir vergisi, gerçek kişilerin maaş, kira, faiz ve diğer kazançları üzerinden alınırken; kurumlar vergisi, şirketlerin elde ettiği kâr üzerinden hesaplanmaktadır.

Harcamalar üzerinden alınan vergiler, mal ve hizmet alımları sırasında tüketicilerden tahsil edilen vergilerdir. Bu vergiler, mal veya hizmeti satın alan kişiler tarafından ödense de, satıcılar aracılığıyla devlete aktarıldığı için dolaylı vergiler arasında yer almaktadır. Katma Değer Vergisi (KDV), genel olarak tüm mal ve hizmetler üzerinden alınırken; Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), akaryakıt, tütün, alkol ve otomobil gibi belirli ürünler üzerinden tahsil edilmektedir. Bunun yanı sıra, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV), bankacılık ve sigorta işlemleri

üzerinden alınan bir vergidir. Damga vergisi ise resmi belgeler ve sözleşmeler üzerinden tahsil edilen bir diğer dolaylı vergi türüdür. Gümrük vergileri ise ithal edilen mallar üzerinden alınarak devlet gelirlerine katkı sağlamaktadır.

Servet üzerinden alınan vergiler, bireylerin sahip oldukları varlıklar üzerinden hesaplanmaktadır. Bu vergiler, servet sahiplerinden doğrudan tahsil edildiği için doğrudan vergiler arasında yer almaktadır. Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV), araç sahiplerinden yıllık olarak tahsil edilirken; emlak vergisi, taşınmaz mülk sahiplerinin ödemesi gereken bir vergidir. Veraset ve intikal vergisi ise miras veya bağış yoluyla edinilen mal varlığı üzerinden alınmaktadır.

Türk vergi sisteminde, gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine; tüzel kişilerin gelirleri ise kurumlar vergisine tabi tutulmaktadır. Harcamalar ve servet üzerinden alınan vergiler, bireylerin ödeme gücünü yansıtmaktadır ve bu nedenle önemli bir vergileme kaynağını oluşturmaktadır. Katma Değer Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ile Özel Tüketim Vergisi, başlıca harcama vergileri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Veraset ve İntikal Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Emlak Vergisi gibi servet vergileri, mevcut vergi sisteminde yer almaktadır (Öz vd., 2014: 90).

Türkiye’de vergilerin büyük bir kısmı, kamu tüzel kişiliği olarak devlet tarafından tahsil edilmekte ve Hazineye aktarılmaktadır. Devlet tarafından toplanan bu vergiler, merkezi yönetim bütçesine dâhil olan genel bütçenin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Genel bütçeye ait vergi gelirlerini devlet hazinesi adına tahsil etme yetki ve sorumluluğu Maliye Bakanlığı’na verilmiştir. Maliye Bakanlığı bu görevi, Gelir İdaresi Başkanlığı’na bağlı vergi daireleri ve Muhasebat Genel Müdürlüğü’ne bağlı muhasebe birimleri aracılığıyla yerine getirmektedir (Öner, 2016: 52).

Türkiye’de vergi sistemi son elli yılda büyük değişime uğramıştır. Bu değişimin sebepleri arasında Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan krizler sonucu ihtiyaç duyulan yüksek finansman kadar AB ile devam eden üyelik süreci ve küreselleşmenin giderek artması da önemli rol oynamıştır. Tüm bu etkenler Türkiye ekonomisinde vergi sisteminin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (SBB, 2014: 3).

1982 yılından sonra, Türkiye ekonomisi küreselleşmenin etkisi altında vergi sisteminde önemli yapısal değişiklikler yaşamaktadır ve bu süreç dolaylı vergilere olan bağımlılığın artması ile şekillenmektedir. Mal ve hizmetlerden alınan vergilerde katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, özel iletişim vergisi ve şans oyunları vergisi gibi yenilikler getirilmiştir. 2006 yılında kurumlar vergisi yürürlüğe girmiş ve 2008 yılında asgari geçim indirimi uygulanmaya başlamaktadır. Küreselleşme sürecinde yatırımların ülkeye çekilebilmesi amacıyla dolaysız vergiler giderek azaltılmaktadır. Kurumsal bakış açısına göre, Türkiye'nin mevcut vergi yapısı, daha çok gelişmekte olan ülkelerin vergi sistemine benzerlik göstermektedir (Cural ve Çevik, 2015: 128-130). Türkiye'de dolaylı vergi yapısına ağırlık verilmektedir. Aslında, kurumlar vergisi ağırlığının azalmasına rağmen, ÖTV ve KDV gibi dolaylı vergilerin oranlarının yüksek olması ve yaygınlık kazanması dar gelirli kesimlerin aleyhine sonuçlar doğurabilecektir. Bu sonuçtan kaçınmak için, harcama vergilerini lüks mallar, normal mallar ve düşük kaliteli mallar olarak sınıflandırmak ve düşük malları hariç tutmak için uygun bir artan oranlı oran uygulamak daha adil olacaktır (Ay ve Talaşlı, 2008: 144).

1.5.1. Dolaysız Vergiler

Vergi sisteminde, dolaylı ve dolaysız vergi ayrımı, mükellefin ya da vergi sorumlusunun vergi dairesi ile muhatap olup olmamasına göre söz konusu olmaktadır (Çomaklı ve Doğruyol, 2013: 111). Eğer bir vergi, mükellef olarak nitelenen kişinin iktisadi faaliyetlerine bağlı olarak doğrudan alınmaktaysa ve aktarılma durumu söz konusu değilse dolaysızdır. Kurumlar vergisi, gelir vergisi, emlak vergisi vb. bunlara örnek olarak gösterilebilir. Eğer mükellef üzerine düşen vergi yükünü herhangi bir şekilde yansıtabiliyorsa dolaylı hale gelir. Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi vb. buna örnektir (Soydal ve Yılmaz, 2009: 298).

Çalışmanın bu başlığı altında incelenen dolaysız vergiler, ticari iş ve işlemler sonucunda ortaya çıkan iktisadi değer üzerinden yükümlülük meydana getiren vergilerdir. Dolaysız vergiler yansıma ölçütüne göre sınıflandırılırken verginin ödenmesinde kanuni mükellef ile fiili mükellefi aynı kişi olan, konusu ya da kaynağı süreklilik arz eden, oranı-tutarı-mükellefi önceden belirli olan vergi türüdür (Pehlivan, 2013: 119-120). Dolaysız vergileri en kısa haliyle, ödenmesi en son kişinin üzerinde bir yük olarak kalan vergi olarak ifade etmek mümkündür (Çağdaş,

2020: 85). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere dolaysız vergiler herhangi bir şekilde üçüncü kişilere aktarılamamaktadır. Dolaysız verginin konusu ve kaynağı ise bireysel olarak elde edilen gelirler ile kurumsal olarak elde edilen gelirlerdir. Bireylerin ücret ve benzeri gelirleri ile kurumların ticari gelirleri dolaysız vergiler kapsamındadır (Yılmaz, Özyer ve Özyer, 2016: 56). Dolaysız vergileri özel kılan temel husus, mükellefin mal varlığında eksilmeye yol açması, vergiye karşı direnç etkisine neden olması ve olumsuz psikolojik etkilerinin olmasıdır (Sağdıç ve Aydın, 2021: 21).

1.5.2. Dolaylı Vergiler

Dolaylı vergiler, aktarılabilir doğaları nedeniyle, mal ve hizmet fiyatlandırması içinde rakip firmaları eşit şekilde etkileyen maliyet artışına neden olarak fiyat enflasyonuna katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu mekanizma, düşük gelir grupları üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bunun temel nedeni, dolaylı vergilerin vergi adaleti ilkesini desteklemeye uygun şekilde tasarlanmamış olmasıdır. Vergi mükelleflerinin ödeme gücü dikkate alınmaksızın herkese eşit şekilde uygulanmaktadır. Sonuç olarak, düşük gelirli bireyler üzerinde orantısız olarak daha yüksek bir vergi yükü oluşturmaktadır. Bu nedenle, doğası gereği tersine artan oranlı bir vergilendirme yapısını yansıtmaktadır (Akıncı ve Özçelik, 2018: 11).

Diğer yandan dolaylı vergilerin en yaygın türleri arasında katma değer vergisi (KDV), özel tüketim vergisi (ÖTV), gümrük vergileri ve damga vergisi bulunmaktadır. Katma değer vergisi, üretim ve dağıtım zincirinin her aşamasında eklenen değerden alınırken, özel tüketim vergisi genellikle lüks ürünler, tütün, alkollü içecekler ve akaryakıt gibi belirli malların tüketiminden tahsil edilir. Gümrük vergileri ithal edilen ürünlere uygulanırken, damga vergisi ticari işlemler ve resmi belgeler üzerinden alınır (Gündoğdu, 2022: 162).

Dolaylı vergilerin birçok avantajı bulunmaktadır. Öncelikle, tahsilat süreci kolaydır ve idari maliyetler düşüktür, çünkü vergiler üretici veya satıcı tarafından toplanır. Ayrıca dolaylı vergiler, tüketim temelli oldukları için geniş bir tabana yayılır ve hükûmetlere tüketim kalıplarını düzenleme fırsatı sunar. Örneğin, tütün ve alkol gibi zararlı ürünlerin tüketimini caydırmak için bu ürünlere yüksek oranlarda dolaylı vergiler uygulanabilir. Bununla birlikte, dolaylı vergilerin bazı olumsuz

yönleri de vardır. Bu vergiler, düşük gelirli bireyler üzerinde oransal olarak daha fazla yük oluşturabilir ve gelir dağılımında adaletsizliklere yol açabilir. Aynı zamanda, yüksek dolaylı vergiler enflasyonu artırarak tüketim ve yatırım üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Çetin, 2020: 22). Dolaylı vergilerin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Özbilen, 2010: 324):

- Bu vergiler, mal ve hizmetlerin üretimi, satışı veya tüketimi üzerinden uygulanmaktadır.
- Fiyatların içine dâhil edilmeleri nedeniyle mükellefler tarafından kolayca ödenmektedir.
- Yapıları itibarıyla kişisel özellik taşımamaktadır ve mükelleflerin gelir veya servet düzeyleri dikkate alınmamaktadır.
- Dolaylı vergiler, geriye dönük artan bir yapıya sahip olmaları nedeniyle düşük gelir grupları üzerinde orantısız bir yük taşımaktadır ve bu durum, vergide adalet ilkesine ters düşmektedir.
- Olağanüstü durumlar, örneğin savaşlar veya ekonomik krizler sırasında dahi etkinliklerini korumaktadır.
- Gelir elde etmenin ötesinde, dolaylı vergiler ahlaki, sağlık gibi düşüncelerle tüketimi düzenlemek amacıyla da uygulanmaktadır.
- Bu vergiler, mal ve hizmet fiyatlarını artırarak tüketici harcamalarını azaltmakta ve talebi daraltarak enflasyonun kontrol altına alınmasına katkı sağlamaktadır. Bu özellikleri ile dolaylı vergiler, vergi politikalarında önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Ekonomik etkileri bakımından dolaylı vergiler, tüketim ve üretim üzerinde doğrudan etkiler yaratır. Fiyat artışlarına yol açtığı için tüketicilerin harcama davranışlarını değiştirebilir ve talebi azaltabilir. Üretim maliyetlerini yükselttiği durumlarda ise şirketlerin kârlılığını ve yatırım iştahını olumsuz etkileyebilir. Bu vergiler aynı zamanda gelir eşitsizliğini derinleştirebileceği için sosyal politika mekanizmaları ile desteklenmesi gerekebilir (Gündoğdu, 2022: 162-163).

1.6. Türkiye’de Vergilerin Ekonomik Etkileri

Vergi politikaları, kalkınmayı, ekonomik büyümeyi ve gelir dağılımını önemli ölçüde etkileyen maliye politikalarının temel unsurlarından biridir. Vergilerin ekonomik etkileri, vergi yapısına, vergi politikalarının sürekliliğine ve uygulanan maliye politikalarına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Literatürde, vergi gelirlerinin ekonomik kalkınma, kamu harcamaları ve gelir dağılımı ile ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, vergi türlerinin ve vergi politikalarının ekonomik etkilerini farklı perspektiflerden ele almaktadır. Aşağıda, vergi yapısı, vergi politikalarının ekonomik etkileri ve vergi gelirlerinin ekonomik kalkınma ile ilişkisini konu alan çeşitli ampirik çalışmaların özetleri sunulmuştur.

Ceran, Vergil ve Atan (2007), 1980-2005 döneminde küreselleşmenin Türkiye’deki vergi politikaları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmaya göre, sermaye kesimi üzerindeki vergi yükü azaltılmış, dolaylı vergilere dayalı bir vergi yapısı oluşturulmuş ve bu dönüşüm sonucunda vergi gelirlerindeki artış kamu harcamalarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Artan kamu açıkları, borçlanma mekanizmasını zorunlu hale getirmiş ve devlet bütçesi borç ödeme planına dönüşmüştür. Neo-liberal politikalar çerçevesinde kamu yatırımları azaltılmış, özelleştirmeler teşvik edilmiş ve toplumsal mal ve hizmet üretimi piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu süreç, düşük gelir gruplarının reel gelirlerinde ve yaşam standartlarında düşüşe yol açarken, sermaye kesiminin toplumsal üretimden aldığı payı artırmıştır.

Kuştepelı ve Bilman (2009), Türkiye’de 1975-2004 döneminde vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisini zaman serisi analizi ile incelemiştir. Çalışmada toplam vergilerin yanı sıra dolaylı (mal ve hizmet vergisi, ticaret vergisi) ve dolaysız (gelir vergisi) vergiler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bulgular, toplam vergiler/GSYH, gelir vergisi/GSYH ve mal ve hizmet vergisi/GSYH oranlarının artmasının uzun vadede ekonomik büyümeyi azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomi büyüdükçe gelir vergisi/GSYH oranının düştüğü, ticaret vergisi/GSYH oranının ise arttıkça ekonomik büyümeyi teşvik ettiği belirlenmiştir. Sonuçlar, vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkilerini ve belirli vergi türlerinin büyüme üzerindeki farklı yönlü etkilerini ortaya koymaktadır.

Kargı ve Yüksel (2012), Türkiye’de vergi aflarının vergi adaleti ve mükellef davranışları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmaya göre, Türkiye'deki vergi sistemi ve uygulamalarında sıkça başvurulanan vergi afları, vergileme ilkelerini olumsuz etkilemektedir. Vergi aflarının etkinliği için, af uygulamalarının önceden öngörülebilmesi, tek seferlik olması ve sonrasında vergi denetimi ile yaptırımların artırılması önemlidir. Ancak Türkiye’de sıkça çıkarılan af yasaları, esas amacından uzaklaşarak mali olmaktan ziyade siyasi nitelik kazanmıştır. Bu durum, vergi adaletini zayıflatmakta ve mükelleflerin vergi uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir.

Kargı (2011), Türkiye’de vergi aflarının vergi gelirleri üzerindeki etkisini 1923-2011 dönemi bağlamında incelemiştir. Çalışmada, farklı ülkelerde vergi aflarının bütçe açıklarını kapatmak ve vergi uyumunu güçlendirmek amacıyla kullanıldığı, ancak bazı ülkelerin afların vergi adaleti ve uyumu bozucu etkileri nedeniyle bu uygulamadan kaçındığı belirtilmektedir. Türkiye’de çıkarılan otuz vergi affının gerekçeleri dönemsel olarak farklılık göstermiş; 1960 ve 1970’lerde siyasi nedenler, 1980 ve 1990’larda ise teknik, ekonomik unsurlar ve kamuya ek kaynak sağlama amacı öne çıkmıştır. Yapılan analizler, vergi aflarının uzun vadede vergi gelirlerini beklenen düzeyde artırmadığını göstermektedir. Bu bulgu, sık vergi affı uygulamalarının vergi uyumunu zayıflatabileceği ve mükellefler nezdinde vergiye gönüllü uyumu olumsuz etkileyebileceği yönündeki görüşleri desteklemektedir.

Paksoy ve Bakan (2010), Türkiye’de 1980 sonrası dönemde uygulanan vergi politikalarını ekonomik büyüme ile ilişkisi bağlamında incelemiştir. Bu çalışmaya göre, hükümet değişiklikleri nedeniyle köklü ve kalıcı vergi politikaları oluşturulamamış, vergisel uygulamalarda istikrarsızlık gözlenmiştir. Vergi gelirlerinin GSMH içindeki payının 1988-2008 döneminde artmasına rağmen, ekonomik büyüme oranlarında aynı yönde istikrarlı bir artış gözlenmemiştir. Analiz sonuçları, vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu durumun temel nedenleri arasında ekonomik krizler ve bütçe politikalarının yatırımdan ziyade kriz yönetimine odaklanması yer almaktadır. Ayrıca ekstrem değerler hariç tutulduğunda bile iki değişken arasındaki ilişkinin zayıf ($r=0,277$) olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular,

Türkiye ekonomisindeki yapısal istikrarsızlıkların ve dönemsel krizlerin etkisine işaret etmektedir.

Cural ve Kırıcı Çevik (2015), Türkiye'de ekonomik kalkınma ile vergi yapısı arasındaki ilişkiyi 1924-2013 dönemi için ampirik veriler ve regresyon analizi kullanarak incelemiştir. Çalışma, kalkınma süreciyle birlikte dolaysız vergilerin arttığını ve özellikle gelir ile dış ticaret üzerinden alınan vergilerin kalkınma sürecinden etkilendiğini göstermektedir. Yapısal kırılmalar dikkate alındığında, dolaysız vergiler ile kalkınma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerle kalkınma süreci arasında anlamlı bir bağ bulunamamıştır. Ayrıca, 1986 sonrası servet vergileri ile kalkınma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bulgular, Türkiye'de ilerleyen kalkınma sürecinin dolaysız vergilere dayalı bir vergi yapısı oluşturacağını göstermektedir.

Özpençe (2017), Türkiye'de 1980 sonrası dönemde kamu harcamaları, vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2015 dönemi verileriyle Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Teorik olarak vergi gelirlerindeki artışların ekonomik büyümeyi olumsuz, kamu harcamalarındaki artışların ise olumlu etkilediği belirtilmektedir. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ve vergi gelirlerinin kamu harcamalarının nedeni olduğu, ayrıca kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında ise karşılıklı (çift yönlü) nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Çelikay (2018), Türkiye'de 2005-2014 döneminde iller düzeyinde vergi yükü ile ekonomik büyüme hızı arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmiştir. Çalışmada, 81 ile ilişkin vergi yükü ve kişi başına düşen GSYH verileri kullanılarak yapılan eşbütünleşme analizleri, iller arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme modelleri ise, illerin yapısal olarak uzun dönemde birbirlerine yakınsadığını ortaya koymuştur. Bulgulara göre, vergi yükündeki %1'lik bir artış kısa vadede ekonomik büyüme hızını %0,6 azaltırken, uzun vadede %0,9 artırmaktadır. Bu sonuçlar, vergi yükünün kısa vadede ekonomik aktiviteyi kısıtlayıcı ancak uzun vadede büyümeyi teşvik edici bir etkiye sahip olduğunu göstermekte ve literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Dam ve Ertekin (2018), Türkiye’de vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2005Q1-2016Q2 dönemi verileriyle ARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşme ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, özellikle dolaysız vergilerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkiler yarattığını vurgulamaktadır.

Akıncı ve Özçelik (2018), Türkiye’de dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisini 2006:M1-2018:M5 dönemi için ARDL yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada vergilerin mali olmayan amaçlarından ekonomik istikrar hedefi kapsamında fiyat istikrarı ve enflasyon ilişkisi ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, dolaylı vergiler ile enflasyon arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, dolaylı vergilerin fiyat istikrarını olumsuz etkileyerek enflasyon üzerinde artırıcı etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akıncı (2019), Türkiye’de vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2006:Q1-2018:Q3 dönemi için zaman serisi analiz yöntemleriyle incelemiştir. Çalışmada, vergi gelirlerinin tasarruf, tüketim, üretim ve istihdam gibi değişkenler aracılığıyla ekonomik büyümeyi dolaylı ve doğrudan etkilediği vurgulanmaktadır. Maki yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, vergi gelirlerindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ve ekonomik aktivitenin artışıyla vergi gelirlerinin de yükseldiğini göstermektedir.

Günel (2019), Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini 1987-2016 dönemine ait yıllık verilerle Johansen eşbütünleşme testi kullanarak incelemiştir. Bulgulara göre, dolaylı ve dolaysız vergiler ile gelir dağılımı arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Ayrıca, dolaylı vergilerin gelir dağılımını olumsuz etkilediği, dolaysız vergilerin ise gelir dağılımına olumlu katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada Granger nedensellik analizi sonucunda, dolaylı ve dolaysız vergilerden gelir dağılımına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tülümce ve Yavuz (2019), Türkiye'de Katma Değer Vergisi'nin (KDV) gelir yaratıcı özelliğini ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1985-2018 dönemi için ampirik olarak incelemiştir. Bulgulara göre, KDV gelirlerinde meydana gelen %1'lik bir artış toplam vergi gelirlerini 2,84 birim, GSYH'yi ise 13,45 birim artırmaktadır. Bu sonuç, KDV'nin ekonomik büyümeyi teşvik eden ve bozucu etkisi düşük bir vergi türü olduğunu desteklemektedir. Ancak KDV'nin ekonomik büyümeye katkısının sürdürülebilirliği için güçlü ve verimli vergi sistemleri ile etkin vergi idaresinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca KDV'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilemekle birlikte, kaynak dağılımında etkinsizliklere ve gelir dağılımında olumsuz sonuçlara yol açabileceği de belirtilmiştir.

Boğa (2020), Türkiye'de farklı vergi türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1965-2018 dönemi için NARDL eşbütünleşme yaklaşımıyla analiz etmiştir. Çalışmada toplam vergi gelirleri ile mal ve hizmet vergisi, emlak vergisi ve gümrük vergisinin ekonomik büyüme ile uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca vergi türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin simetrik veya asimetrik olabileceği belirlenmiştir. Bulgular, vergi gelirlerindeki artışların ekonomik büyüme üzerinde, vergi indirimlerinden daha güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermekte ve vergi tabanının genişletilmesi ile vergi tahsilatını güçlendirici düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır.

Kara ve Hoylu (2023), Türkiye ekonomisinde dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeye etkisini 1990-2019 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmada vergilerin ekonomik büyümeyi etkileme biçiminin vergi türüne göre farklılaştığı belirtilmektedir. Dolaysız vergiler, indirim, istisna ve iadelerle belirli alanlara kaynak aktarımını sağlarken, dolaylı vergiler tüketim üzerinden fiyatları değiştirerek kaynak dağılımında bozulmaya yol açabilmektedir. Ancak tüketimi kısıarak tasarrufları artıran dolaylı vergiler ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir. Birim kök testi, vektör otoregresyon (VAR) ve eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre dolaylı vergilerin ekonomik büyümeye olumlu, dolaysız vergilerin ise olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolaylı vergilerin tahsilat kolaylığı bu sonuçta etkili olmakla birlikte, gelir dağılımında adaletsizliğe yol açabileceği hususu da vurgulanmaktadır.

Yukarıda verilen literatür özeti kapsamında vergi politikalarının ekonomik etkileri farklı bakış açılarından değerlendirilmiş ve çeşitli ampirik bulgular sunulmuştur. Vergi yapısının çeşitli bileşenleri ekonomik büyümeye ve gelir dağılımına farklı yönlerde etki etmektedir.

Ceran, Vergil ve Atan (2007) vergi politikalarının küreselleşme etkisi altında değişime uğradığını ve dolaylı vergilere dayalı bir sistemin kamu harcamalarını yeterince finanse edemediğini göstermiştir. Kuştepe ve Bilman (2009), toplam vergi yükünün artmasının uzun vadede ekonomik büyümeyi azalttığını ancak ticaret vergilerinin büyümeyi teşvik ettiğini belirtmiştir. Vergi afları konusunda Kargı ve Yüksel (2010) ile Kargı (2011), sık af uygulamalarının vergi uyumunu zayıflattığını ve mali amacından çok siyasi bir araç olarak kullanıldığını vurgulamıştır.

Paksoy ve Bakan (2010), vergi gelirlerinin GSMH içindeki payının artmasına rağmen ekonomik büyümeye anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Cural ve Kırıcı Çevik (2015), kalkınma ile dolaysız vergilerin artış gösterdiğini ve dış ticaret vergilerinin kalkınma ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Özpençe (2017), vergi gelirleri ve kamu harcamaları arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur.

Vergi yükünün ekonomik etkileri konusunda çalışmalar farklı bulgular ortaya koymaktadır. Çelikay (2018), iller düzeyinde vergi yükünün kısa vadede büyümeyi kısıtlarken uzun vadede teşvik ettiğini belirtmiştir. Dam ve Ertekin (2018), vergi gelirleri ile ekonomik büyümeyi pozitif ilişkili bulmuş, Akıncı ve Özçelik (2018) ise dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymuştur. Akıncı (2019), vergi gelirleri ile ekonomik büyümeyi uzun dönemli bir ilişkiyle bağlantılandırmıştır.

Gelir dağılımı açısından, Günel (2019) dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini artırdığını ve dolaysız vergilerin daha adil bir dağılıma katkı sunduğunu belirtmiştir. Tülümce ve Yavuz (2019), KDV'nin gelir yaratma etkisini güçlü bulmuş, ancak gelir dağılımına olumsuz etkileri olabileceğini vurgulamıştır. Boğa (2020), farklı vergi türlerinin büyümeye etkisinin asimetrik olduğunu ve vergi tabanının genişletilmesinin büyümeyi destekleyebileceğini öne sürmüştür. Son olarak, Kara ve

Hoşlu (2023), dolaylı vergilerin büyüme olumlu, dolaysız vergilerin ise olumsuz etkileri olduğunu tespit etmiştir.

Genel olarak, literatür vergi yapısı ve politikalarının ekonomik büyüme çeşitli yönlerden etkilediğini göstermektedir. Vergi kompozisyonunun dengeli olması, vergi tabanının genişletilmesi ve uzun vadeli maliye politikalarının sürekliliği, ekonomik istikrar ve büyüme katkı sağlayacak önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

2. VERGİLENDİRME VE EKONOMİK KALKINMA

2.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkmış ve sanayileşmiş ülkeleri az gelişmiş ülkelere ayırmak için kullanılmaktadır. Az gelişmiş ülkeler, düşük üretim kapasitesi, sınırlı gelir, gelişmemiş sanayiler ve büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomilerle tanımlanmaktadır. Bu ülkelerin kalkınma sağlayabilmesi için, içsel faktörleri bilinçli bir şekilde etkilemekte, işleyişlerini nicel ve nitel olarak değiştirmekte ve piyasanın otomatik mekanizmalarının ötesinde sosyo-ekonomik hayata yeni nitelikler kazandırmaktadır (Kılıç ve Mutluer, 2004: 24).

İlk olarak kalkınma, yalnızca ekonomik büyüme ve ilerleme olarak tanımlanmıştır. Ancak günümüzde kalkınmanın, yalnızca parasal gereksinimlerle ilgili bir kavram olmadığı, bireylerin sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesini de içerdiği öne sürülmektedir. Bir ülkenin ekonomik kalkınmasının, bireysel ve toplumsal refah seviyelerine doğrudan bağlı olduğu ve bu bağlamda sosyal süreçlerin ekonomik kalkınmayı hızlandırmakta hayati bir rol oynadığı ortaya konulmaktadır (Çakmak, 2008: 36).

Dar açıdan bakıldığında, kalkınma bir ülkenin her alanda istenilen bir gelişmişlik seviyesine ulaşmasıdır. Alternatif bir tanıma göre kalkınma, “maddi refahın arttırılması, yoksulluğun kökünün kazınması ve üretimde kullanılan girdiler ile elde edilen çıktılarının yapısının değiştirilmesi süreçlerini içerir. Dolayısıyla kalkınma, yalnızca ekonomik büyüme ya da kişi başına düşen milli gelirin artması anlamına gelmemekte; aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının yeniden değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi anlamına gelmektedir (Apalı ve Yıldız, 2014: 68).

Kalkınma kavramı, sosyal, ekonomik, beşerî, kültürel, siyasi, bilimsel ve eğitim gibi boyutları içermesi nedeniyle çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Ayrıca kalkınma, hem objektif hem de sübjektif unsurları bünyesinde barındırmakta, ülkeler

arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar evrensel bir tanım geliştirilmesini zorlaştırmaktadır (Doğan Burtan, 2011: 45). Aşağıda bu kavrama dair çeşitli yorumlar sunulmaktadır.

Kalkınma, uzun süreli bir ekonomik büyüme sürecinin ardından yaşamın her alanında refah artışı ile ortaya çıkmaktadır. İstikrarlı ve sürekli ekonomik büyümeye bağlıdır ve yalnızca nicel artışlarla açıklanamamaktadır. Ekonomik büyüme yaşayan her ülke kalkınmayı başarmamaktadır (Berber, 2019: 14). Bu nedenle kalkınma, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda olumlu değişimlerin, sürekli ekonomik büyüme döneminden sonra gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (Su, 2018: 9).

Kalkınma, modernleşme ve sanayileşme ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Her yaştan ve statüden birey için sağlık ve iletişim gibi alanlarda yüksek yaşam kalitesini ifade etmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma farklı tanımlara sahip olsa da birbirleriyle ilişkili kavramlar olup, kalkınma ancak ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ile sağlanmaktadır (Yavilioğlu, 2002: 50).

Sosyo-politik açıdan kalkınma, toplumsal ve siyasi yapılarda gelişmeyi içermektedir. Demografik yapılar, kentleşme, sosyal hareketlilik, sınıflaşma, çevresel koşullar ve insan kapasitelerinin artırılması gibi faktörleri kapsamaktadır. Ayrıca, bilgi birikiminin artırılması, teknolojik ilerlemeler ve ekonomik gelişmelere paralel siyasi değişimler kalkınmayı desteklemektedir (İsmayılov, 2007: 47). Saltık ve Açıkalin'a (2008) göre, kalkınma herkesin temel hizmetlere ulaşabildiği, katılımcı ve şeffaf toplumlar oluşturmaktadır. Bu toplumlar, eşitliği sağlamaktadır ve bireylerin geleceğe güvenle bakmasını temin etmektedir (Saltık ve Açıkalin, 2008: 149).

Geleneksel kalkınma perspektifi, batılı olmayan toplumların üretim seviyelerindeki yetersizlikleri, üretkenliği artırma yöntemlerini ve modernleşmeyi açıklamaktadır (Yüksel, 2013: 39). Kalkınmakta olan ülkelerde sanayileşmenin sağlanabilmesi için yatırımlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Kaynakların yatırımlara yönlendirilmesi, ekonomik kalkınma için gerekli olan sanayi büyümesini sağlamakta ve bu süreç "büyük itiş" olarak adlandırılmaktadır (Ergun, 2013: 234).

Devletler, özel sektörün gelişimi için güvenlik sağlamakta, teşvik politikaları uygulamakta ve altyapı yatırımları yapmaktadır. Bu şekilde ekonomik ilerlemenin hızlanması mümkün olmaktadır. İlk aşamada altyapı harcamalarına öncelik

verilmekte, ardından özel yatırımları destekleyen sermaye malları sağlanmaktadır. Son aşamada ise yatırımlar eğitim, sağlık ve kültür gibi beşeri sermaye alanlarına kaydırılmakta; böylece gelir dağılımında adalet sağlanmakta ve yoksullukla mücadele edilmektedir (Akman, 2011: 83-84).

Ekonomik kalkınma, üretim faktörlerinin verimliliği ile miktarındaki artış ve sanayinin gelir içindeki payının yükselmesi gibi yapısal değişikliklere dayanmaktadır. Bu süreçte dış ticaret, teknoloji transferi ve kaynak açıklarını karşılayarak kalkınmayı desteklemektedir. Ancak, birçok kalkınmakta olan ülke ithalatını karşılayacak ihracat seviyesine ulaşamamaktadır (Altınok ve Çetinkaya, 2013: 409). Kalkınma politikalarının amacı ise sürekli ve dengeli büyümeyi sağlamaktadır. Teknolojik ilerlemeler ve beşeri sermaye geliştikçe, üretim teknikleri ve toplumsal yapı dönüşmekte ve bu değişim kalkınmayı desteklemektedir (Eker, Altay ve Sakal, 2009: 194).

Teknoloji odaklı yeni kalkınma modeli, kapitalist kalkınmaya bir alternatif sunmaktadır. Kapitalist sistemin sermaye birikimi yoluyla ekonomik büyüme önceliği eşitsizliğin artmasına neden olmaktadır. Alternatif yaklaşım ise üretim ve bölüşüm süreçlerinin bütünleşmesine vurgu yapmakta, eşitlik ve gerçek demokrasiye dayalı bir sistem ile uyumlu bir ekonomik çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir (İstikbal, 2022: 9-10). Ayrıca, yeni kalkınma modeli, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmış ülkelerin sanayi politikalarını takip etmesini öneren doğrusal tarih anlayışını reddetmektedir. Bunun yerine, bireysel toplumların kendine özgü yapıları, gelenekleri ve değerlerini tanıyarak, kurumsal performans ve kalitenin artırılmasını teşvik etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, kendi kurumsal çevrelerine uygun politikalar geliştirerek üretken ekonomik sistemler oluşturmakta ve bunların sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Dumludağ, 2014: 21).

Genel olarak kalkınma, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarında meydana gelen dönüşümleri ifade etmekte olup, insan yaşamının hem maddi hem manevi açıdan ilerlemesi ve genel toplumsal refahın artması ile ilişkilendirilmektedir. Milli gelirdeki sürekli artışın ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerle bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ancak zaman içinde kalkınma, az gelişmiş ülkelerde maddi refahı artırmanın yanı sıra insani yaşam koşullarını iyileştirme odaklı bir kavram olarak yeniden

yorumlanmıştır (Ekiztepe, 2012: 86). Kalkınma, yalnızca ekonomik büyüme ve kişi başına düşen gelirin artışı değil, aynı zamanda sosyo-kültürel yapıların dönüştürülmesini de kapsamaktadır. Bu bağlamda kalkınma, ekonomiyle sınırlı olmayan; sosyolojik, psikolojik ve politik boyutları da içeren karmaşık bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle kalkınma, toplumun farklı dinamiklerini ve unsurlarını kapsayan çok boyutlu bir kavramdır (Akad, 2012: 3). Sonuç itibarıyla, kalkınma; ekonomik ve sosyo-kültürel taleplerin karşılanması, yaşam kalitesinin artırılması ve gelişmiş ülkelerin yaşam standartlarına erişim sağlanması sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, ekonomik büyümenin yanı sıra, toplumsal yapının sosyal ve kültürel anlamda iyileştirilmesini de içermektedir.

2.2. Kalkınma Teorileri ve Yaklaşımları

2.2.1. Klasik Kalkınma Yaklaşımları

İdeolojik ve psikolojik temellere dayanan geleneksel kalkınma teorileri, büyümeyi önceliklendiren klasik modellerin geçmişine kadar uzanmakta ve karmaşık dinamikler taşımaktadır. Kalkınma, yoğun işbölümü ve sermaye birikimi yoluyla verimliliğin artırılması sonucu kişi başına düşen gelirin artışı olarak tanımlanmaktadır. Ekonomistler, kalkınma sürecinin işleyişi konusunda farklı görüşler taşımaktadır; bir grup ekonomist süreci bütüncül ve sürekli bir dizi olarak görmekte, diğer grup ise aşamalı ve sıçramalı bir evrim olarak değerlendirmektedir (Karaca ve Şahin, 2010: 43).

Klasik yaklaşımlar, işbölümü, verimlilik artışı, teknolojik ilerleme ve sermaye birikimi arasındaki sinerjinin, toplumları statik bir başlangıç aşamasından ekonomik genişleme aşamasına taşıyacağını savunmaktadır. Bu gelişim, tarım ile başlamakta, el sanatları ve sanayiye uzanmakta ve kapitalizasyon süreciyle dış ticareti de kapsamaktadır. Verimlilik artışı, artan sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemeler sayesinde ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu artışlar, üretimde ileri düzey makinelerin ve teknolojinin kullanımı ile ölçülmektedir (Kayan ve Mardinli, 2020: 262).

Klasik kalkınma teorilerinin öncülerinden biri olan Adam Smith (1723–1790), Ulusların Zenginliği adlı eserinde arz ve talebin otomatik olarak dengelendiği

bir fiyat mekanizmasından söz etmektedir. Smith, ekonomilerin doğal bir düzen içinde, “görünmez el” metaforu ile ifade edilen piyasa güçlerinin yönlendirmesiyle, tam rekabet koşullarında işlediğini ve bu doğal süreçlerin ekonomik büyümeyi sağladığını vurgulamaktadır.

Smith, ekonomik büyüme ve kalkınmanın, işbölümü yoluyla işçilerin üretkenliğinin artışı, uzmanlaşma ve sermaye birikimi gibi içsel mekanizmalarla mümkün olacağını ifade etmektedir. Ancak, büyümenin belirli bir sınıra ulaştığında, sermaye birikiminin duracağını, karların azalacağını ve ücretlerin düşeceğini; bu durumda büyüme ve zenginlikte bir durağanlık yaşanacağını savunmaktadır (Alataş, 2014: 24). Smith’in teorisine göre, rekabetin olduğu bir piyasa ortamında, tüketicilerin tatminlerini, üreticilerin ise karlarını maksimize etme arzusu, fiyatların arz ve talebin kesişim noktasında oluşmasını sağlamaktadır. Bu noktada, her iki taraf da değişimden kazanç sağlamaktadır. Ancak, üreticilerin bencil davranışlarının rekabeti tehdit etmesi durumunda, hükümetin rekabetçi ortamı korumak için düzenlemeler getirmesi gerekmektedir (Parasız, 2005: 5).

Geleneksel kalkınma yaklaşımı, temel engeller ortadan kalktığında her ulusun evrensel kalkınma yolunu izleyeceğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlık nedenlerini düşük tasarruf oranları, yetersiz yatırımlar ve yeterince büyük bir pazarın eksikliği gibi içsel etkenlere dayandırmaktadır. Gelişmiş ekonomiler, geniş pazarlar, yüksek üretim düzeyleri ve büyük sermaye birikimleri ile tanımlanmaktadır. Buna karşın, az gelişmiş ekonomiler düşük tasarruf oranları, yatırım yetersizlikleri ve sınırlı pazar büyüklüğü ile mücadele etmektedir (Doğan ve Öztürk, 2010: 37). Diğer yandan düşük ve verimsiz üretkenlik, az gelişmiş ekonomilerin temel özelliklerinden biridir ve bu durum yetersiz sermaye birikiminden kaynaklanmaktadır. Sınırlı üretkenlik ve küçük pazarlar, doğal olarak düşük gelir seviyelerine yol açmaktadır. Düşük gelir seviyeleri, tasarruf ve satın alma güçlerini düşürmekte, bu da yatırım düzeylerinin düşmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu süreç, kalkınmayı engelleyen bir kısır döngü oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin bu döngüden kendi başlarına kurtulmaları mümkün olmamaktadır. Bu döngünün kırılabilmesi için yabancı sermaye, uluslararası borçlanma veya gelişmiş kapitalist ülkelere sağlanacak dış yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır (Vardar, 2017: 33).

Geleneksel kalkınma teorisine göre, kalkınmanın sağlanabilmesi için az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarının modernleşmesi ve ulusal burjuvazinin ulusal kalkınma hedefleri doğrultusunda yönlendirilmesi gerekmektedir. Rostow, kalkınmanın başlaması için yalnızca sermaye birikimi ve tarım ile sanayideki teknolojik gelişmelerin yeterli olmadığını, ekonomik modernleşmeyi öncelik olarak gören ve yüksek seviyeli bir hedef olarak benimseyen bir siyasi elitin toplumda liderlik pozisyonuna geçmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir (Palabıyık, 2009: 41).

2.2.1.1. Rostow'un Gelişme Aşamaları Kuramı

Kalkınma ekonomisi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde teorik ve pratik açıdan önemli bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, Walt Whitman Rostow'un "Gelişme Aşamaları Kuramı" önemli bir yer tutmaktadır. Rostow, kalkınmayı tarihsel bir süreç olarak ele alarak, ülkelerin belirli aşamalardan geçerek gelişmişlik düzeyine ulaştığını savunmuştur (Çelik ve Çetiner, 2019: 123). Rostow "Gelişme Aşamaları Kuramı" ile ekonomik kalkınmayı beş temel aşamada açıklamıştır (Kartal, 2015: 237; Yıldırım, 2014: 221; Arpalı, 2012: 519):

- Geleneksel Toplum: Bu aşama, teknolojinin geri olduğu, üretim faaliyetlerinin tarım ve hayvancılıkla sınırlı kaldığı, durağan bir toplumsal yapıyı ifade eder. Geleneksel toplumlarda yenilikçilik düşük düzeydedir ve ekonomik faaliyetler büyük ölçüde doğa koşullarına bağlıdır.

- Kalkış Öncesi Koşullar: Kalkınma için temel hazırlıkların yapıldığı bu dönemde, tarımdan sanayiye geçişin altyapısı oluşturulur. Sermaye birikimi başlar ve eğitim gibi alanlarda gelişmeler görülür

- Kalkış Aşaması: Rostow'un tanımına göre, kalkış, ekonomik büyümenin hızlandığı ve toplumun geleneksel yapıdan ayrılarak modernleştiği bir dönemi ifade eder. Bu aşama genellikle sanayi sektörünün büyümesiyle ilişkilendirilir

- Olgunluk Aşaması: Olgunluk, ekonomide teknolojik yeniliklerin yaygınlaştığı ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendiği aşamadır. Bu dönemde, toplum kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir üretim kapasitesine ulaşır

- Yüksek Kitle Tüketimi: Nihai aşamada, toplum refah düzeyine ulaşmış, bireylerin yaşam standartları yükselmiş ve tüketim kalıpları çeşitlenmiştir. Bu aşama, modernleşmenin son noktası olarak değerlendirilir.

Rostow'un Gelişme Aşamaları Kuramı, kalkınmayı evrensel bir modelle açıklamaya çalıştığı için geniş kabul görmüştür. Ancak, modelin her ülke için aynı geçerliliğe sahip olduğu varsayımı, eleştirilere neden olmuştur. Örneğin, az gelişmiş ülkelerdeki içsel ve dışsal dinamikler, bu modelin öngördüğü aşamalarla örtüşmeyebileceği belirtilmektedir. Ayrıca, kalkınmanın sadece ekonomik büyümeye odaklanarak açıklanması, toplumsal ve çevresel faktörleri ihmal ettiği eleştirisiyle karşılanmaktadır (Kayan ve Mardinli, 2020: 263).

Rostow'un Gelişme Aşamaları Kuramı, ekonomik kalkınmayı tarihsel bir perspektifle inceleyen önemli bir modeldir. Ancak, bu modelin her ülkeye aynı şekilde uygulanamayacağı ve az gelişmiş ülkelerdeki farklı dinamiklerin dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir (Arpalier, 2012: 519):

2.2.1.2. Dengeli Kalkınma Yaklaşımı

Dengeli kalkınma, ekonomideki tüm sektörlerin eş zamanlı ve orantılı bir şekilde genişlemesini ifade etmekte, toplam talebin toplam arz artışı ile uyumlu bir şekilde yükselmesi sonucunda tam istihdamın devamını sağlamaktadır. Bu alanda Nurkse, Rosentein-Rodan, Lewis ve Myrdal'ın katkıları özellikle dikkat çekmektedir. Dengeli büyüme ile dengeli kalkınma kavramlarının ayrımını yapmak önemli bir gereklilik taşımaktadır. Harrod-Domar çerçevesinde, dengeli büyüme, toplam talebin toplam arz ile aynı oranda artarak tam istihdamı korumasını ifade etmekte olup bu kavram daha çok gelişmiş ekonomilerle ilişkilendirilmektedir. Buna karşılık, dengeli kalkınma, az gelişmiş ülkelerdeki tüm sektörlerin toplu ve eş zamanlı bir şekilde geliştirilmesi olarak yorumlanmaktadır (İsmayilov, 2007: 66). Dengeli kalkınmayı açıklayan teorik yaklaşımlar hakkında aşağıda açıklamalar yapılmıştır.

2.2.1.2.1. Büyük İtiş Kuramı

Rosenstein-Rodan tarafından 1943 yılında ileri sürülen "Büyük İtiş Kuramı", özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmada ilerleme kaydedebilmesi için büyük ölçekli yatırımların gerekli olduğunu savunur. Kuram, sanayileşme gibi

yapısal dönüşüm gerektiren süreçlerde, parçalı yatırımlar yerine, geniş bir sektörel alanı kapsayan büyük ölçekli yatırımların daha etkili sonuçlar doğuracağını ileri sürer (Palabıyık, 2009: 44).

Büyük İtiş Kuramı'nın temel varsayımlarından biri, bir ülkenin tüm ekonomik sektörlerinde eşzamanlı gelişimin sağlanmasının, yatırımlar arasındaki karşılıklı bağımlılıkları etkin bir şekilde kullanacağıdır. Bir sektörde gerçekleşen yatırım, diğer sektörlerde talebi artırarak zincirleme bir büyüme etkisi yaratabilir. Bu nedenle, Büyük İtiş Kuramı, ekonomik büyüme için başlangıçta büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Ancak, bu kuramın uygulanmasındaki en büyük zorluk, özellikle az gelişmiş ekonomilerde bu büyüklükte sermaye birikiminin sınırlı olmasıdır. Ayrıca, kamu ve özel sektör iş birliğinin yetersiz olduğu durumlarda, bu teorinin uygulanabilirliği daha da zorlaşmaktadır (Mercik, 2024: 20).

2.2.1.2.2. Kısır Döngü Kuramı

Ragnar Nurkse'nin 1952 yılında ileri sürdüğü Kısır Döngü Kuramı, gelir seviyesinin çok düşük olduğu ülkelerde tasarrufların yetersiz olduğunu, bu durumun ise sınırlı yatırımlara ve dolayısıyla düşük gelir seviyelerine yol açtığını açıklamaktadır. Bu döngüde düşük gelir seviyesi, toplam talebi daha da azaltmakta ve yatırımları ile gelirleri daha da düşürmektedir (Turna, 2022: 46).

Ayrıca, bu ülkelerdeki yetersiz gelir seviyesi, beslenme düzeyinin de düşük olmasına neden olmakta ve bu durum verimlilik ile üretimi olumsuz etkilemektedir. Nurkse, tasarrufu gelirin bir fonksiyonu, geliri ise yatırımın bir fonksiyonu olarak ele almakta ve yoksulluk döngüsünün ancak dış finansman, dış borçlanma ve uluslararası yardımlar ile kırılabileceğini ifade etmektedir. Tasarruf, yatırım, talep ve verimlilik arasındaki bağımlılıklar üzerinden yaptığı analiz sonucunda, az gelişmiş ekonomilerin bu paradokstan yalnızca dış finansal destek ve borçlanma ile kurtulabileceği sonucuna varmaktadır (Kaynak, 2011: 152).

Kısır Döngü Kuramı'nda vurgulanan önemli bir diğer unsur ise dış ticaret ve uluslararası bağımlılık gibi küresel dinamiklerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkisidir. Az gelişmiş ülkeler genellikle hammadde ihracatına dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir ve düşük katma değerli ürünler ihraç ederek elde ettikleri gelirlerle, yüksek katma değerli sanayi ürünleri ithal etmek zorunda kalırlar. Bu durum, az

gelişmiş ülkelerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkelere olan bağımlılığını artırır ve kısır döngüyü daha da derinleştirir (Sezgin, 2015: 18).

2.2.1.2.3. Sınırsız Emek Arzıyla Kalkınma Yaklaşımı

Arthur Lewis'in 1966 yılında ortaya koyduğu yaklaşım, gelir dağılımı, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemekte ve kapitalist sektörde üretilen artığın kalkınma için vazgeçilmez bir rol taşıdığını vurgulamaktadır. Lewis'e göre modern sektörler, daha yüksek verimlilik ve üretim kapasitesine sahip olmakla birlikte, geleneksel sektörlerdeki kullanılmayan kapasiteye ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, kalkınmanın geleneksel ekonomik yapılardan modern yapılara geçişi temsil ettiğini ifade etmektedir (Kaynak, 2011: 213).

Model, ekonomiyi iki sektöre ayırmaktadır: geleneksel ve kapitalist. Kapitalist sektör, sermaye birikimi ile tanımlanırken, geleneksel sektör ise sermaye birikiminin bulunmaması ile karakterize edilmektedir. Emek, marjinal verimliliğinin yok denecek kadar düşük olduğu ve ücretlerin çok düşük olduğu geleneksel sektörden, başlangıçta daha yüksek ücretler sunan kapitalist sektöre geçiş yapmaktadır (Erbay ve Özden, 2013: 18). Kapalı bir ekonomide, kapitalist sektörün büyümesi, fazla emek tükenene kadar devam etmektedir. Bu aşamanın ardından, ekonomi dış pazarlara açıldığında, kapitalist sektör ya göçü teşvik etmekte ya da sermayesini dış piyasalara ihraç etmektedir (Palabıyık, 2009: 48). Model, az gelişmişlik tuzagından daha yüksek ve ileri düzeyde bir ekonomik dengeye geçmeyi hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde dış finansmana bağımlı olan ve hem özel hem de kamu sektörlerini kapsayan kapsamlı bir yatırım stratejisinin hayata geçirilmesini gerektirmektedir (Başkaya, 2011: 57-58).

2.2.1.3. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı

Hirschman'a (1950) göre, ekonomideki yatırımlar sektörler arasında dengesizlik yaratacak şekilde stratejik olarak yapılmalıdır. Bu rekabetçi çerçevede, gelişmiş sektörlerin oluşturduğu pozitif dışsallıklar, diğer sektörlerin ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Özellikle, öncü sektörlerin faaliyet göstermesi için gerekli olan yardımcı ve bağlantılı sektörler ile bu sektörlerin büyümesi sonucunda ortaya çıkan gelir ve talep, diğer sektörlerin gelişimine katkı sağlamakta ve genel ekonomik

büyümei desteklemektedir. Hirschman, büyümenin gerçekleşebilmesi için dengenin terk edilmesi gerektiğini savunmakta ve bunun sermaye birikim hızını artıracığını belirtmektedir. Öte yandan, az gelişmiş ülkeler yalnızca kaynak yetersizliğiyle değil, aynı zamanda bu kaynakları etkili bir şekilde birleştirecek araç, mekanizma ve karar alma yetkinliklerinin eksikliğiyle de mücadele etmektedir. Bu nedenle, bu ülkeler bu eksikliklerin üstesinden gelebilmek için dengesiz büyüme stratejilerini benimsemek zorunda kalmaktadırlar (Arslan, 2013: 48).

Hirschman'ın yaklaşımı, az gelişmiş ülkelerdeki kaynakların sınırlı olduğunu ve bu nedenle tüm sektörlerin aynı anda kalkındırılmasının pratik olmadığını savunur. Dengesiz kalkınma, sınırlı kaynakların stratejik bir şekilde belirli sektörlere yönlendirilmesiyle ekonomik büyümei tetiklemeyi amaçlar. Bu yaklaşımda temel nokta, "büyüme kutupları" veya stratejik öneme sahip sektörlerin geliştirilmesidir. Bu sektörlerde yaratılan ekonomik hareketlilik, zamanla diğer sektörleri etkileyerek zincirleme bir kalkınma sürecini başlatır. Hirschman, ekonomilerdeki bağlantılar ve bağımlılık ilişkilerini vurgular. İleriye doğru bağlantılar ve geriye doğru bağlantılar kavramları, bir sektördeki yatırımın diğer sektörlerde talep yaratması veya üretim zincirinde hammadde ihtiyacını artırması gibi etkileri ifade eder. Örneğin, sanayi sektöründeki gelişme, bu sektöre bağlı tarım veya hizmet sektörlerini de kalkınmaya dahil edebilir (Taban ve Kar, 2008: 69-71).

Dengesiz kalkınma stratejisi, dengeli kalkınmada piyasa ekonomisinin rolünü kabul etmekte, ancak planlı kalkınma ve devlet müdahalesinin gerekliliğini reddetmektedir. Bu strateji, kalkınma sürecine dinamizm kazandırmak için uygun zaman ve koşullarda 'piyasa ekonomisi' ve 'fiyat mekanizmasının' devreye girmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma yöneltilen önemli eleştirilerden biri, sadece belirli sektörlerde gerçekleşen büyümenin ekonomide darboğazlar ortaya çıkarma riski taşıdığıdır. Dengesiz kalkınmayı savunan ekonomistler, bu eleştiriye darboğazların teknolojik ilerleme için 'katalizör' işlevi gördüğünü belirterek yanıt vermektedirler (İsgəndərov, 2022: 124).

Dengesiz kalkınma stratejisinin arzu edilen bir politika olarak değerlendirilebilmesi için, ölçek büyütme maliyetlerinin yüksek olması, yenilik ve teknolojik uygulamalara zemin hazırlaması, dengeli büyümeye kıyasla daha fazla gelir etkisi yaratması ve bölünmezliklerin öneminin dikkate alınması gerekmektedir.

Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları göz önüne alındığında, dengesiz kalkınma stratejisinin sınırlı kaynakların optimal bir şekilde dağıtılmasını dengeli kalkınmaya kıyasla daha etkili bir biçimde gerçekleştirebildiği sonucuna varılmaktadır (Taban ve Kar, 2008: 69-70).

2.2.1.4. İkilik (Dualizm) Teorileri

Az gelişmiş ülkeler, ekonomik, sosyal, teknolojik ve bölgesel boyutlarda iki ayrı ve zıt yapının bulunduğu bir özelliğe sahiptir. Düalizm, toplumsal, bölgesel ve ekonomik bağlamlarda bir kopukluk ya da parçalanmayı yansıtmaktadır. Çeşitli alanlarda görülen bu ikili yapının temelinde modern ve geleneksel kesim arasındaki ayrım yer almaktadır (Demir, 2013: 24). Düalizm teorisi, ekonomik, teknolojik, sosyal ve bölgesel düzeylerde birbirinden farklı iki ayrı yapının, yani geleneksel ve modern kesimlerin, aynı ülke içinde bir arada bulunduğunu ifade etmektedir. Bu teoride, modern kesim gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji, karmaşık sosyal ilişkiler ve gelişmiş kurumlarıyla benzerlik göstermektedir. Buna karşılık geleneksel kesim, aile ekonomisine dayalı, ilkel teknoloji kullanan, durağan sosyal yapı ve geleneksel organizasyonlara sahip yapıyı yansıtmaktadır (Özsoy, 2012: 40).

İkili yapıda, modern kesim, genellikle piyasa ekonomisini temsil etmektedir. Bu kesimde büyük şehirlerde sanayi işletmeleri kurulmuş, gelişmiş bölgelerle iletişim ve ulaşım ağları tesis edilmiştir. Ticaret, bankacılık ve sigortacılık gibi sektörler yaygınlaşmış ve yurtiçi ile yurtdışı ticaret faaliyetlerini düzenleyen kurumlar oluşmuştur. Modern kesimin bu yapısı, az gelişmiş ülkelerin daha gelişmiş ekonomilerle entegrasyonuna imkan sağlamaktadır (Kubar, 2014: 14). Buna karşın geleneksel kesim, genellikle kırsal bölgeleri ve köyleri kapsamaktadır. Bu kesimde "trampa ekonomisi" hakimdir ve üretim, büyük ölçüde ailenin kendi tüketimine yöneliktir. Altyapı yatırımlarının yetersiz olduğu bu bölgelerde yol, elektrik, su, okul ve hastane gibi temel hizmetlere erişim sınırlı düzeydedir. Ayrıca, sanayi, ticaret ve bankacılık gibi sektörler bu bölgelerde yeterince gelişmemiştir. Piyasa ekonomisinin yokluğu, geleneksel yapının kalıcılığını pekiştirmektedir (Ismayilov, 2007: 27).

Düalizmin oluşmasında etkili olan üç temel faktörden söz edilebilir (Taban ve Kar, 2008: 54-55):

- Sömürgecilik Faaliyetleri: Sömürgeci ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda sömürgeleştirdikleri ülkelerin mevcut yapılarının üzerine kendi ekonomik ve sosyal yapılarını inşa etmişlerdir. Bu durum, bir ülkede birbiriyle çelişen iki farklı yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

- Değerli Hammaddelerin Varlığı: Az gelişmiş ülkelerin herhangi bir bölgesinde değerli bir hammadde bulunması durumunda, bu bölgede yeni tesisler ve iş imkanları yaratılmıştır. Bu durum, o bölgede farklı bir ekonomik ve sosyal yapının gelişmesine yol açarken, diğer bölgelerde geleneksel yapıların devam etmesine neden olmuştur.

- Üretim Faktörlerinin Yoğunlaşması: Ulaşım olanaklarına, hammaddelere, pazara veya işgücüne yakınlık gibi faktörler, üretimin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, o bölgelerde farklı bir ekonomik ve sosyal yapı oluştururken diğer bölgelerde geleneksel yapının devam etmesine yol açmaktadır.

Düalizm, az gelişmiş ülkelerde modern ve geleneksel kesimlerin aynı anda var olmasıyla şekillenen bir teoridir. Modern kesim, gelişmiş ekonomilerin özelliklerini yansıtırken, geleneksel kesim az gelişmişliğin tipik özelliklerini taşımaktadır. Bu durum, sömürgecilik, bölgesel hammadde kaynaklarının etkisi ve üretim faktörlerinin coğrafi yoğunlaşması gibi nedenlerle şekillenmiştir. Bu ikili yapı, az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilmektedir (İsmayilov, 2007: 28).

2.2.1.5. Bağımlılık Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, ekonomik sistemlerinin eski sömürgeci güçlerin düzenine bağlı kaldığını görmüşlerdir. Bu ülkeler, bu durumun kalkınmayı engellediğini düşünerek köktenci siyasi ideolojilere yönelmişlerdir. Bağımlılık teorisi, Marksist düşünceden önemli ölçüde etkilenmiş olup, yapısalcı yaklaşımlardan farklı olarak az gelişmişliğin nedenlerini içsel değil, dışsal dinamiklere dayandırmaktadır (Han ve Kaya, 2012: 36-38).

Bağımlılık yaklaşımı, geleneksel kalkınma ekonomisinin iyimser bakış açısının yerini eleştirel bir perspektife bırakmaktadır. Bu teori, kapitalizmi ülkeleri

gelişmiş ve az gelişmiş olarak bölen bir küresel sistem olarak tanımlamaktadır. Kapitalizmin, gelişmiş ülkelerin üst kutbu oluşturduğu, az gelişmiş ülkelerin ise alt kutbu oluşturduğu hiyerarşik ve kutuplaşmış bir dünya düzenini sürekli kıldığını savunmaktadır (Doğan ve Öztürk, 2010: 40).

Paul Baran (1957), kapitalizmin az gelişmiş bölgelerdeki yıkıcı etkilerini incelemiş ve ekonomik artığın artırılması için üç temel gücün önemini vurgulamıştır. Birincisi, ulusal çıktının genişletilmesidir. Baran, ithal ikamesi sanayileşmesinin başlangıçta ilerleme sağladığını, ancak zamanla ekonominin tekelci ve oligopolcü firmaların kontrolü altına gireceğini belirtmektedir. Bu firmalar, üretimlerini ve fiyat politikalarını sınırlayarak sanayi büyümesine engel olmakta, tarımsal işgücü fazlasını sanayiye çekememekte ve tarım kesimine ucuz tüketim malları sunmamaktadır. Böylece tarım sektörü, gizli işsizlikle verimsiz bir yapıda kalmaya devam etmektedir (Parasız, 2005: 38-39).

Ekonomik artığın ikinci kaynağı yabancı yatırımlardır. Ancak Baran, yabancı yatırımların yalnızca ulusal ekonominin dar bir kesiminde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bunu engellemek için sendikalaşma yoluyla yüksek ücretler sağlanarak, yabancı şirketlerin kâr marjları azaltılabilir; daha yüksek vergilerle devlet gelirleri artırılabilir ve döviz kontrolleriyle kârların yurt dışına çıkışı zorlaştırılabilir. Üçüncü kaynak ise devlettir. Baran, az gelişmişliğin aşılması için kapsamlı devlet müdahaleleri ile devletin yönlendirdiği bir sanayileşme modelinin önemine dikkat çekmektedir (Kaynak, 2014: 164).

2.2.1.6. Yapısalcı Yaklaşım

Yapısalcı ekonomistler, ekonomik durgunluğun ana nedenlerinden biri olarak görülen sermaye kıtlığının kökenlerini incelemektedirler. Ortodoks kalkınma teorileri, sermaye kıtlığını iç pazarın küçük ölçekli olmasına bağlamakta ve bunun esasen geleneksel sektörün düşük satın alma gücünden kaynaklandığını savunmaktadır. Ancak, yapısalcılar ortodoks yaklaşımlardan ayrılarak, az gelişmiş ülkelerde ücret artışlarının zorunlu olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca, bu ülkelerde arz ve kurumsal yapının katı bir niteliğe sahip olduğunu, fiyatlara duyarlı bir piyasa mekanizmasının bulunmadığını ve sanayileşmeyi sağlamak için yapısal

dönüşümlerde devlet müdahalesinin gerekli olduğunu belirtmektedirler (Kaynak, 2014: 153-154).

Yapısalcı yaklaşımın önde gelen isimlerinden Raul Prebisch, serbest ticaretin sağladığı uzmanlaşmanın tüm taraflara eşit fayda sağlamadığını, aksine çevre ülkelerden merkez ülkelere gelir aktarımına yol açtığını savunmaktadır. Bu gelir aktarımının temelinde, az gelişmiş ülkeler aleyhine işleyen dış ticaret hadleri bulunmaktadır. Gelişmiş sanayi ülkelerindeki oligopolistik piyasa yapıları nedeniyle fiyatlar aşağıya esnek olmamakta ve teknolojik ilerlemenin kazançları sermaye sahiplerinin elinde toplanmaktadır. Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerin hammadde ihracatında düşük fiyat ve gelir esneklikleri talebi sınırlı bırakmakta, yüksek rekabet ortamında artan verimlilik fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu durum, çevre ülkelerden merkez ülkelere sürekli bir gelir aktarımı ile sonuçlanmaktadır (Doğan ve Öztürk, 2010: 38).

Sanayileşmiş ülkelerdeki güçlü sendikalar, durgunluk dönemlerinde ücretlerin düşmesini engellemekte ve verimlilik artışlarının ücretlere yansıtılmasını sağlamaktadır. Bu durum, dış ticaret hadlerini çevre ülkelerin aleyhine çeviren bir diğer unsur oluşturmaktadır. Yapısalcılar, az gelişmiş ülkelerin mevcut yapısal zayıflıkları nedeniyle, yalnızca yerli sermayedarlarla kalkınma sağlayamayacaklarını belirtmektedirler. Bu nedenle, kıt kaynakların rasyonel dağılımı için devlet planlamasının gerekli olduğu ifade edilmektedir (Kaynak, 2014: 155).

Prebisch, geleneksel dış ticaret teorilerini reddederek kendine yeterli bir ekonomi ve içe dönük kalkınma modelini savunmaktadır. İhracat odaklı stratejiler yerine, korumacılığın belli bir ölçüde tercih edildiği ithal ikamesine dayalı bir kalkınma stratejisini önermektedir. İthal ikamesi başlangıçta, tüketici talebine dayalı olarak çeşitli tüketim mallarının üretiminde başarı sağlamış olsa da sermaye malları üretiminde yeterli başarı elde edilememiştir. Korumacı politikalar, ithal ikamesi sürecinde verimlilik, etkinlik ve ürün çeşitlendirmesini sınırlamış; uluslararası piyasalarda desteklenmediği sürece rekabet gücünden yoksun bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur (Doğan ve Öztürk, 2010: 38-39).

2.2.2. Modern Kalkınma Yaklaşımları

Modern kalkınma yaklaşımları, ekonomik büyümenin ötesine geçerek, kalkınmayı insan merkezli, çok boyutlu ve sürdürülebilir bir süreç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımlar, yalnızca üretim artışı ve milli gelir büyümesi ile sınırlı olmayan, bireylerin yaşam standartlarını, sosyal adaleti, çevresel sürdürülebilirliği ve kültürel gelişimi önceliklendiren bir anlayışı benimsemektedir.

2.2.2.1. Neo-Klasik Kalkınma Teorisi

Neo-klasik kalkınma teorisi, ekonomik kalkınmanın piyasa mekanizmalarına dayalı olarak sağlanabileceğini savunan önemli bir teorik yaklaşımdır. Bu teori, klasik ekonomi anlayışının modern bir uzantısı olarak serbest piyasa ekonomisinin kaynak tahsisini etkin bir şekilde gerçekleştireceğini ve büyümeyi teşvik edeceğini öne sürer. 20. yüzyılın ortalarında Robert Solow ve Trevor Swan tarafından geliştirilen büyüme modelleri, neo-klasik teorinin en belirgin temelini oluşturur. Bu modeller, ekonomik büyümenin kısa vadede sermaye birikimi ile, uzun vadede ise teknolojik ilerleme ile sağlanabileceğini savunmaktadır (Solow, 1956: 66). Neo-klasik kalkınma teorisinin merkezinde bireysel rasyonalite, serbest ticaret ve piyasa etkinliği yer alır (Demir, 2013: 66).

Bu teorinin temel varsayımı, piyasa mekanizmalarının ekonomik dengesizlikleri kendi içinde çözebileceğidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde devlet müdahalelerinin piyasa mekanizmalarını bozarak kaynak dağılımında etkinliği azalttığı iddia edilir. Neo-klasik teori, teknolojik yeniliklerin büyümenin sürdürülebilirliği üzerindeki kritik rolünü vurgular. Sermaye birikiminin zamanla azalan marjinal getirilere tabi olduğu düşünüldüğünde, uzun vadeli ekonomik büyümenin temel kaynağı teknolojik ilerleme olarak görülmektedir (Soleymani, 2014: 11).

Teorinin avantajları arasında kaynak tahsisinde serbest piyasa mekanizmalarının sağladığı verimlilik ön plana çıkar. Serbest piyasa ekonomisinin, arz ve talep dengesi aracılığıyla kaynakları en etkin şekilde tahsis edebileceği düşünülür. Ayrıca, neo-klasik teori dış ticaretin önemine vurgu yapar ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uzmanlaşmalarını önerir. Bu durum, hem ulusal hem de küresel düzeyde ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Neo-klasik yaklaşım,

tasarruf ve yatırımları ekonomik büyümenin ana itici güçleri olarak ele alır. Yüksek tasarruf oranları, ekonomik büyümeyi teşvik eden yatırımları artırır ve bu yatırımlar da sermaye stokunu genişleterek ekonomik büyümeyi destekler (Deviren ve Yıldız, 2014: 13).

Bununla birlikte, neo-klasik kalkınma teorisi az gelişmiş ülkeler bağlamında birçok eleştiri ile karşılaşmıştır. Az gelişmiş ülkelerde, piyasa mekanizmalarının etkin çalışmasını engelleyen yapısal sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, gelir eşitsizliği, yetersiz insan sermayesi ve kurumsal eksiklikler gibi faktörler piyasa etkinliğini sınırlar ve büyümenin sürdürülebilirliğini zorlaştırır. Teori, serbest piyasa ekonomisini temel alırken, sosyal eşitsizliklerin ve ekonomik kırılganlıkların çözümünde sınırlı bir katkı sağlayabilir. Özellikle ani sermaye çıkışları ve ekonomik krizler gibi piyasa aksaklıkları, neo-klasik teorinin dış ticarete ve serbest sermaye akışlarına verdiği önemin pratikteki zayıf noktalarını ortaya koymaktadır (Erdoğan ve Canbay, 2016: 35).

Neo-klasik teorinin bir diğer eleştirisi, ekonomik büyümede kurumsal yapıların rolünü yeterince vurgulamamasıdır. Oysa güçlü bir kurumsal yapı, ekonomik büyümeyi destekleyen bir çerçeve sunar. İyi işleyen hukuk sistemi, düşük düzeyde yolsuzluk ve etkili kamu politikaları gibi unsurlar, ekonomik büyümenin önündeki yapısal engelleri kaldırabilir. Bu noktada, neo-klasik teorinin az gelişmiş ülkelerde doğrudan uygulanabilirliği tartışmalı hale gelmektedir. Teorinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için piyasa mekanizmalarının etkinliğini artıracak reformlar ve politikalar gereklidir (Deviren ve Yıldız, 2014: 14-15).

Sonuç olarak, neo-klasik kalkınma teorisi, ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Piyasa mekanizmalarının kaynak tahsisinde etkin bir rol oynayabileceğini savunan bu teori, özellikle teknolojik yeniliklerin büyümenin sürdürülebilirliğinde kilit bir unsur olduğunu vurgular. Ancak, az gelişmiş ülkelerdeki yapısal sorunlar ve eşitsizlikler, teorisinin uygulanabilirliğini sınırlar. Neo-klasik kalkınma teorisi, dış ticaret ve serbest piyasa ekonomisinin avantajlarını sunarken, piyasa aksaklıklarının ve kurumsal eksikliklerin dikkate alınmasını gerektirir (Özsağır, 2008).

2.2.2.2. Temel İhtiyaçlar Odaklı Kalkınma Yaklaşımı

Temel ihtiyaçlar odaklı kalkınma yaklaşımı, 1970'li yılların sonunda özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına çözüm sunmak için geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin yaşam kalitesini artırmaya ve temel gereksinimlerini karşılamaya öncelik verir. Eğitim, sağlık, temiz su, barınma ve gıda gibi insan onuruna yaraşır bir yaşam için gereken unsurların karşılanmasını kalkınmanın merkezine alır (Palabıyık, 2009).

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, kalkınmanın ölçütlerini yeniden tanımlamayı hedefler. Ekonomik göstergelerin (örneğin, kişi başına düşen gelir) ötesine geçerek, sağlık, eğitim, temiz su ve barınma gibi insani göstergelere odaklanır (Çağrııcı, 2021: 72). Bu yaklaşım, insanların yaşam kalitesini artırmanın birincil öncelik olduğunu savunur. Kalkınmanın sürdürülebilirliği, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, yoksulluğun temel nedenleri olan eşitsizlik, sağlık hizmetlerine erişim eksikliği ve eğitim olanaklarının yetersizliği gibi faktörler bu teori kapsamında ele alınır (Demir, 2013: 63).

Temel ihtiyaçlar odaklı kalkınma yaklaşımı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çeşitli projelerle uygulama alanı bulmuştur. Örneğin, birçok az gelişmiş ülkede kırsal kalkınma programları temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak şekillendirilmiştir. Bu programlarda sağlık merkezlerinin kurulması, temiz su kaynaklarına erişim sağlanması ve eğitim altyapısının geliştirilmesi gibi uygulamalara odaklanılmıştır (Han ve Kaya, 2012: 229). Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşlar, bu yaklaşımı projelerinde temel bir çerçeve olarak kullanmıştır. Ayrıca, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG), temel ihtiyaçlar yaklaşımının güncellenmiş bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. Bu hedefler, herkes için eğitim, sağlık ve su kaynaklarına erişim gibi evrensel kalkınma standartlarını içerir (Kılıç, 2014: 40-41).

Temel ihtiyaçlar odaklı kalkınma yaklaşımı, kalkınma sürecinde bireyin refahını merkeze alan önemli bir teorik çerçeve sunar. Sağlık, eğitim, temiz su ve barınma gibi temel unsurlar, bu yaklaşımın odak noktalarını oluşturur. Ancak, bu yaklaşımın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için ekonomik büyüme, politik istikrar ve sosyal katılım gibi unsurların göz ardı edilmemesi gerekir. Az gelişmiş ülkeler

için temel ihtiyaçların karşılanması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde bir başlangıç noktasıdır (Demir, 2013: 64).

2.2.2.3. İnsan Merkezli Kalkınma Yaklaşımı

İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı, kalkınmanın odak noktasına insanı koyarak bireylerin refahını, yetkinliklerini ve haklarını önceliklendiren bir anlayışı temsil eder. Bu yaklaşım, ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığını, kalkınmanın insan yaşamını her yönüyle iyileştirmesi gerektiğini savunur.

İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı, Amartya Sen'in "Yetenekler Yaklaşımı"na dayanır. Bu teori, bireylerin yaşamlarını özgürce şekillendirme kapasitelerine vurgu yapar. Sen, kalkınmanın amacının ekonomik büyüme değil, insanların özgürlüklerinin genişlemesi olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, ekonomik büyüme yalnızca bir araçtır; gerçek kalkınma, bireylerin sağlık, eğitim ve siyasi özgürlükler gibi temel alanlarda daha fazla seçeneğe sahip olmasıyla ölçülmelidir (Uğur, 2017: 92).

İnsan merkezli yaklaşım, sürdürülebilir kalkınma ile de doğrudan ilişkilidir. Kalkınma sürecinde bireylerin hem bugünkü hem de gelecek nesiller için ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Bu anlayış, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal eşitlik gibi konuları kalkınmanın ayrılmaz bir parçası haline getirir. İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çeşitli kalkınma projelerinde uygulanmıştır. Eğitim ve sağlık altyapısının geliştirilmesi, bu yaklaşımın uygulama alanlarının başında gelir. Örneğin, UNICEF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların yürüttüğü projelerde, okullaşma oranlarının artırılması ve sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almıştır (Çağlar, 2018: 12-13).

İnsan merkezli kalkınma perspektifi, gelir artışının bireyler için önemli bir unsur olduğunu ancak yaşamlarının tamamını kapsamadığını vurgulamaktadır. Kalkınma, gelir ve servet birikiminin ötesine geçmekte ve ekonomik büyümenin faydalarının adil bir şekilde dağıtıldığı, çevrenin tahribi yerine yenilendiği, insani seçeneklerin genişletildiği ve bireylerin hayatlarını etkileyen kararlara katılım olanaklarının artırıldığı bir süreci temsil etmektedir. Bu bağlamda insani kalkınma, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi gibi insani yeteneklerin iyileştirilmesini ve bu

yeteneklerin üretken, kültürel, sosyal veya siyasal alanlarda kullanılmasını içermektedir (Kaynak, 2007: 76).

İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı, bireylerin yaşam kalitesini artırmayı ve sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu yaklaşım, kalkınmayı sadece ekonomik büyüme ile sınırlamayıp, insanın refahını ve özgürlüklerini genişletmeye odaklanır. Ancak, uygulanabilirlik ve ölçülebilirlik gibi zorluklar, bu yaklaşımın daha geniş bir kabul görmesi önünde engel oluşturabilir. Gelişmekte olan ülkelerde bu yaklaşımın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için hem ekonomik hem de sosyal politikaların uyum içinde olması gerekmektedir (Doğan ve Öztürk, 2010: 45).

2.2.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma Teorisi

Kalkınma kavramı, klasik ve modern olmak üzere iki temel yaklaşım ile ele alınmaktadır. Klasik yaklaşıma göre kalkınma, bir ülkenin üretim kapasitesindeki uzun vadeli artışlar sonucu milli gelirden meydana gelen yükseliş olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısı, yalnızca ekonomik büyüme göstergelerine odaklanmaktadır. Modern yaklaşım ise özellikle 1970'lerden sonra daha bütüncül bir kalkınma anlayışını savunmaktadır. Bu anlayışa göre ekonomik kalkınma, hem üretimdeki nicel artışları hem de kültür, siyaset, toplum ve ekonomi gibi alanlardaki niteliksel iyileşmeleri kapsamaktadır. Bu geniş yaklaşım, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, gelir dağılımında adaletin sağlanmasını ve hayatın her alanında yapısal ilerlemelerin gerçekleştirilmesini vurgulamaktadır (Berber, 2019: 13-14).

Son yıllarda çevresel sorunların artması ve doğal dengedeki bozulmalar nedeniyle sürdürülebilir kalkınma paradigmasının önemi artmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, doğal ekosistemlerin işlevsel bütünlüğünün korunması ilkesi ile sürekli yenilenme anlayışını içeren sürdürülebilirlik odaklı bir çerçeve aracılığıyla daha iyi yaşam koşullarına ulaşma amacını birleştirmektedir. Bu kapsayıcı ve çok boyutlu kavram, ekonomik kalkınma, toplumsal eşitlik, kültürel ve çevresel hususlar ile sağlık ve eğitim gibi çeşitli alanlara değinmektedir. Ayrıca, farkındalığın artırılması ve halkın bilgilendirilmesi amacıyla Ar-Ge çalışmalarını da içermektedir (Altınöz, 2015: 225).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, üç temel boyuttan oluşmaktadır: ekonomik, çevresel ve sosyal. Ekonomik faktör, mevcut gereksinimlerin karşılanmasına odaklanmaktadır. Çevresel boyut, gelecek nesillerin yararına mevcut kaynakların korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Sosyal boyut ise bireyler arasında adaletin sağlanmasını ve ayrımcılığın önlenmesini amaçlamaktadır. Geleneksel ekonomik kalkınma anlayışının yalnızca gelir artışı ve ekonomik istikrara odaklanmasına karşın, sürdürülebilir kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik, sosyo-kültürel unsurlar ve eşitliği de kapsamaktadır (Ay, 2017: 90).

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde toplumsal, ekolojik ve ekonomik unsurların bütüncül bir şekilde entegrasyonu yer almaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, çevre bilimi, sosyoloji, ekonomi ve kültürel çalışmaları içermektedir. Süreç, bireylerin farkındalığını artırmaya yönelik eğitim girişimleri ile başlamaktadır, çünkü bu çabalar ilerlemenin temel taşı oluşturur. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, bireyler ve topluluklar arasında uzun vadeli bir taahhüt ve iş birliği gerektirmektedir (Özmehmet, 2008: 3-5).

Sürdürülebilir kalkınma, günümüz gereksinimlerini karşılamayı, aynı zamanda gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmaksızın kaynakların korunmasını sağlamaktadır. Bu kavramın merkezinde, ekonomik ilerleme uğruna çevrenin zarar görmesini önleme çabası yer almaktadır. “Gereksinimler” terimi, yalnızca ekonomik ihtiyaçları değil, aynı zamanda adaletin sağlanması ve mevcut kaynakların etkin şekilde kullanılmasıyla topluma daha geniş anlamda fayda sağlama hedefini de içermektedir (Oskay, 2014: 78).

2.3. Kalkınma Modelleri ve Vergilendirme İlişkisi

2.3.1. Klasik Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme

Klasik kalkınma modelleri, ekonomik büyümenin temel dinamiklerini açıklayan ve devletin ekonomi üzerindeki rolünü belirlemeye çalışan yaklaşımlardır. Bu modellerin temel varsayımlarına göre, serbest piyasa mekanizması kendi kendine dengeye ulaşır ve devletin ekonomiye müdahalesi mümkün olduğunca sınırlandırılmalıdır. Ancak, devletin vergi politikaları yoluyla ekonomik büyümeyi ve gelir dağılımını etkileme gücü göz ardı edilemez. Klasik ve neo-klasik

ekonomistler arasında vergi politikalarının etkinliği konusunda önemli tartişmalar bulunmaktadır (Demircan, 2003: 98-99).

Vergilendirmenin klasik kalkınma modelleri çerçevesinde ele alınması, kamu harcamalarının finansmanı ve piyasa etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır. Adam Smith'in piyasa mekanizmasının işleyişine dair görüşleri, verginin minimal düzeyde tutulması gerektiğini vurgular. Öte yandan devlet sadece hukuk ve güvenlik gibi temel hizmetleri sunmalı, piyasaya fazla müdahale etmemelidir. Klasik modelde vergilendirmenin üretim ve sermaye birikimi üzerindeki etkileri, yatırım ve büyüme perspektifinden değerlendirilir. Vergilerin yüksek olması, özel sektör yatırımlarını ve girişimciliği caydırarak ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir (Göçer, Mercan ve Bulut, 2010: 98).

Klasik büyüme modelleri içinde vergilendirmenin en önemli etkilerinden biri, sermaye birikimi üzerindeki rolüdür. Ricardo ve Mill gibi klasik iktisatçılar, sermaye birikiminin ekonomik büyümenin temel taşı olduğunu ve vergi politikalarının bu süreci sekteye uğratmaması gerektiğini savunmuşlardır. Klasik modelde sermaye üzerindeki yüksek vergiler, tasarruf ve yatırım eğilimlerini olumsuz etkileyerek büyümeyi yavaşlatabilir. Bu yüzden, sermaye kazançlarının vergilendirilmesi konusunda optimal bir denge oluşturulması gerektiği öne sürülmektedir (Eren, Ergin ve Aydın, 2018: 3-4).

Emek vergileri açısından klasik iktisatçılar, iş gücü arzının piyasada belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, emek vergilerinin yüksekliği işgücü maliyetlerini artırarak istihdamı azaltabilir ve ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Klasik modele göre, piyasaların serbest bırakılması ve devletin vergilendirme yoluyla işgücü piyasasına müdahalesinin en aza indirilmesi, uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekleyici bir unsur olarak görülmektedir (Demir ve Sever, 2017: 53)

Tüketim vergileri açısından ise klasik ekonomi yaklaşımı, dolaylı vergilerin doğrudan vergilere kıyasla piyasa dengesini daha az bozduğunu savunmaktadır. Smith ve Ricardo gibi ekonomistler, doğrudan vergilerin üretkenliği ve girişimciliği olumsuz etkileyebileceğini ve bunun yerine tüketim vergilerinin tercih edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Klasik ekonomi modelinde vergi yükünün, piyasa

teşviklerini bozmadan, kamu hizmetlerinin finansmanını sağlayacak şekilde yapılandırılması gerektiği belirtilmektedir (Sandalcı ve Sandalcı, 2017: 54-55).

Kamu harcamaları ve vergilendirme arasındaki ilişki, klasik kalkınma modelleri çerçevesinde tartışmalı bir konudur. Devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi gerektiğini savunan klasik model, kamu harcamalarının büyümeyi teşvik etmekten çok özel sektör yatırımlarını engelleyebileceğini öne sürer. Örneğin, yüksek vergi oranları nedeniyle devletin büyüklüğünün artması, özel sektörün rekabet gücünü azaltabilir ve sermaye kaçışına neden olabilir. Ancak modern yaklaşımlar, kamu harcamalarının doğru alanlara yönlendirilmesi durumunda büyümeyi teşvik edebileceğini de göstermektedir (Sağdıç ve Aydın, 2021: 23-24).

2.3.2. Neo-Klasik Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme

Neo-klasik kalkınma modelleri ve vergilendirme ilişkisine bakıldığında, Neo-klasik kalkınma yaklaşımında, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olarak sermaye birikimi, iş gücü artışı ve teknolojik gelişmeyi vurgulanmaktadır. Bu modellerde, vergi politikalarının uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı, yani vergi politikalarının nötr olduğu varsayılır. Bu yaklaşımda, ekonomik büyüme, vergi politikalarından ziyade teknolojik ilerleme ve nüfus artışı gibi dışsal faktörlere bağlıdır. (Göçer vd., 2010: 98-99).

Diğer yandan, neo-klasik modellerde vergi politikalarının kısa vadede sermaye birikimi ve iş gücü arzı üzerinde etkili olabileceği kabul edilmektedir. Örneğin, yüksek vergi oranları, tasarrufları ve yatırımları azaltarak sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu durum, üretim kapasitesinin genişlemesini engelleyerek ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Ayrıca, gelir üzerinden alınan yüksek vergiler, bireylerin çalışma motivasyonunu azaltarak iş gücü

arzını olumsuz etkileyebilir. Bu da toplam üretimin ve dolayısıyla ekonomik büyümenin düşmesine neden olabilir (Dam ve Ertekin, 2018: 101).

Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar da vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Örneğin, Durkaya ve Ceylan (2006), 1980-2004 yılları arasında Türkiye'de vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve toplam vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak, vergi türlerine göre yapılan analizlerde, dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Benzer şekilde, Mucuk ve Alptekin (2008), 1975-2006 döneminde Türkiye'de vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve dolaylı vergilerden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Sermayenin kazançlarının vergilendirmesi açısından, Sermaye üzerindeki vergiler, yatırım teşviklerini azaltarak sermaye birikimini yavaşlatabilir ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebileceği belirtilmektedir. Özellikle kâr ve sermaye kazançları üzerindeki vergiler, işletmelerin yeni yatırımlar yapmasını caydırabilir. Bu durum, neo-klasik büyüme modelinde yer alan sermaye birikiminin uzun vadeli büyüme üzerindeki etkisini zayıflatmaktadır (Göçer, Mercan ve Bulut, 2010: 102).

Neo-klasik büyüme modeline bir diğer durum olan, emek arzı ekonomik büyüme açısından kritik bir değişkendir. Emek vergileri, iş gücü arzını azaltarak toplam üretimi olumsuz etkileyebilir. Yüksek gelir vergileri, bireylerin daha az çalışmasına veya kayıt dışı ekonomiye yönelmesine neden olabilir. Ancak, vergi gelirlerinin eğitim ve sağlık gibi kamu harcamalarına yönlendirilmesi, uzun vadede işgücü verimliliğini artırarak büyümeyi destekleyebilir (Akıncı, 2019: 101-102).

Tüketim vergileri açısından ise neo-klasik büyüme modeli çerçevesinde, tüketim vergilerinin büyüme üzerindeki etkileri genellikle daha sınırlı kabul edilmektedir. Gelir ve sermaye vergilerine kıyasla daha az distorsiyon yaratmaları nedeniyle tüketim vergileri, yatırım ve tasarruf kararlarını daha az etkileyebilir (Sandalcı ve Sandalcı, 2017: 45). Ancak, yüksek tüketim vergileri düşük gelirli grupları orantısız şekilde etkileyerek gelir dağılımı dengesizliklerine yol açabilir.

Genel olarak, neo-klasik kalkınma modellerine göre, vergilendirmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nötr kabul edilse de, uygulamada vergi politikalarının sermaye birikimi ve iş gücü arzı üzerinden büyümeyi etkileyebileceği görülmektedir. Bu nedenle, vergi politikalarının tasarımında, ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde sermaye birikimini ve iş gücü arzını teşvik edici düzenlemelere yer verilmesi önem arz etmektedir (Altınar ve Çalcalı, 2019: 409-411).

2.3.3. Dengeli Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme

Dengeli kalkınma anlayışı çerçevesinde, vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iki temel perspektiften değerlendirilmektedir. İlk olarak, vergilerin ekonomik büyümeyi teşvik edici nitelikte olup olmadığı, ikinci olarak ise vergi sisteminin gelir dağılımına etkisi ele alınmaktadır. Dengeli kalkınma için, vergi sisteminin üretim ve yatırımları teşvik edici nitelikte olması gerekirken, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri azaltıcı bir işlev görmesi gerekmektedir (Nurkse ve Aydın, 2016: 127-128).

Sermaye üzerindeki vergilendirmenin dengeli kalkınma süreci açısından önemi büyüktür. Sermaye kazançları ve kurumsal kârlar üzerindeki yüksek vergiler, özel sektör yatırımlarını olumsuz etkileyerek ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Ancak bu vergiler, kamu harcamalarının finansmanı açısından da büyük bir öneme sahiptir. Kamu harcamalarının, altyapı, eğitim ve sağlık gibi kalkınmayı destekleyici alanlara yönlendirilmesi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir gereklilik olarak görülmektedir (Koçtürk vd., 2013: 4).

Genel olarak dengeli kalkınma anlayışında devletin rolü büyük önem taşımaktadır. Devlet, vergi politikaları aracılığıyla ekonomik büyümenin dengeli bir şekilde yayılmasını sağlayabilir. Bölgesel kalkınma politikaları kapsamında, az gelişmiş bölgelerde vergi teşvikleri uygulanarak yatırımların bu bölgelere yönlendirilmesi sağlanabilir. Ayrıca, yüksek gelir gruplarına uygulanan artan oranlı vergilendirme sistemleri, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunabilir (Yayla, 2018: 79).

2.3.4. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı ve Vergilendirme

Dengesiz kalkınma yaklaşımı, ekonomik gelişimin farklı sektörler ve bölgeler arasında eşit olmayan bir şekilde gerçekleştiğini ve kalkınmanın belirli alanlarda yoğunlaşarak daha sonra çevre bölgelere yayılacağını öne süren bir teorik çerçevedir. Hirschman ve Myrdal gibi iktisatçılar tarafından savunulan bu yaklaşım, ekonomik büyümenin odak noktalarının belirli merkezler olduğunu ve bu merkezlerden çevreye yayılan bir büyüme sürecinin zaman içerisinde ekonomik dengeyi oluşturacağını ileri sürmektedir (Sipahi, 2022: 44).

Dengesiz kalkınma yaklaşımına göre, ekonomik kalkınma planlanırken belirli stratejik sektörlerin ve bölgelerin desteklenmesi gerekir. Vergilendirme politikaları da bu süreçte önemli bir rol oynar. Devletin uyguladığı vergi politikaları, dengesiz kalkınmanın ivmelenmesini sağlayabileceği gibi, bu dengesizliği daha da derinleştirebilir. Örneğin, yüksek gelir ve sermaye vergileri özel sektör yatırımlarını caydırarak büyüme merkezlerinin gelişmesini yavaşlatabilir. Öte yandan, stratejik sektörlerle yönelik vergi teşvikleri sağlanması, belirli bölgelerin ekonomik kalkınmasını hızlandırabilir (Kaya, 2021: 64).

Vergi politikalarının dengesiz kalkınma süreci üzerindeki etkisini değerlendirmek için üç temel faktör öne çıkmaktadır. İlk olarak, sermaye birikimini teşvik eden vergi uygulamaları, belirli sektörlerin büyümesini hızlandırarak ekonomik merkezler oluşturabilir. Ancak bu merkezlerin oluşumu sırasında sermayenin belirli bölgelerde yoğunlaşması, diğer bölgelerdeki yatırımları sınırlayabilir. İkinci olarak, emek vergilendirmesi, iş gücü mobilitesini doğrudan etkileyerek bölgesel dengesizlikleri artırabilir. Örneğin, yüksek gelir vergileri nitelikli iş gücünün gelişmiş bölgelere yönelmesine neden olabilir ve bu durum geri kalmış bölgelerdeki kalkınma sürecini sekteye uğratabilir (Candan, 2009: 41-43).

Üçüncü faktör ise tüketim vergilerinin etkisidir. Dolaylı vergiler genellikle düşük gelirli kesimleri daha fazla etkilediğinden, vergi yükünün adil dağılımı konusunda önemli sorunlar ortaya çıkabilir. Dengesiz kalkınma modeli kapsamında, tüketim vergilerinin yüksek olduğu ülkelerde düşük gelirli bireylerin harcama gücü daha da azalırken, yüksek gelir gruplarının servet birikimi hızlanabilir. Bu durum,

gelir eşitsizliklerinin daha da artmasına neden olarak dengesiz kalkınma sürecini daha da derinleştirebilir (Süslü ve Yanardağ, 2002).

Dengesiz kalkınma yaklaşımına göre, devletin vergilendirme yoluyla belirli sektörleri ve bölgeleri desteklemesi, ekonomik büyümenin daha hızlı yayılmasını sağlayabilir. Örneğin, sanayi yatırımlarını teşvik eden düşük kurumlar vergisi oranları, büyük şehirlerde ekonomik merkezlerin daha hızlı gelişmesine yol açarken, tarımsal bölgelerde aynı teşviklerin olmaması nedeniyle kırsal kalkınma daha yavaş ilerleyebilir. Bu tür bir vergi politikası, ekonomik büyümenin dengesiz bir şekilde gerçekleşmesine ve gelir dağılımında eşitsizliklerin artmasına neden olabilir (Ay ve Haydanlı, 2017: 139).

2.4. Vergilerin Ekonomik Etkileri

Vergiler, bir devletin mali kaynaklarını sağlamak ve ekonomik faaliyetleri düzenlemek için kullandığı temel araçlardan biridir. Vergilerin ekonomik etkileri, bireylerin ve işletmelerin davranışlarından kaynaklanan geniş bir etki alanına sahiptir. Bu etkiler, hem makroekonomik hem de mikroekonomik düzeyde kendini gösterir ve tüketim, üretim, tasarruf, yatırım gibi temel ekonomik faaliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkiler.

Vergilerin en belirgin ekonomik etkilerinden biri, tüketim ve tasarruf üzerindeki etkisidir. Tüketicilerin gelirlerinden alınan vergiler, harcanabilir gelir düzeyini düşürür ve dolayısıyla tüketim harcamalarını kısıtlayabilir. Bu durum, özellikle dolaylı vergilerde daha belirgindir, çünkü mal ve hizmet fiyatlarındaki artış, tüketicilerin satın alma gücünü azaltır. Öte yandan, doğrudan vergilerin yüksek oranlarda uygulanması, bireylerin tasarruf yapma kapasitelerini sınırlayabilir ve uzun vadeli sermaye birikimini olumsuz etkileyebilir.

Üretim üzerindeki etkiler de önemli bir boyuttur. Şirketlerden alınan kurumlar vergisi ve diğer dolaylı vergiler, işletme maliyetlerini artırır ve kârlılığı düşürebilir. Bu durum, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için üretim kapasitesini sınırlayıcı bir etki yaratabilir. Ayrıca yüksek vergiler, şirketlerin rekabet gücünü zayıflatarak hem yerel hem de uluslararası piyasalarda dezavantaj yaratabilir.

Bu nedenle, vergilerin üretim süreçlerini nasıl etkilediği, ekonomik büyüme açısından kritik bir öneme sahiptir.

Vergiler aynı zamanda yatırım kararlarını da etkiler. Yüksek oranlı vergilendirme, yatırımcıların beklentilerini olumsuz etkileyebilir ve risk alma iştahını azaltabilir. Özellikle sermaye kazançlarından alınan vergiler, yatırımların getirisini düşürerek sermaye piyasalarını olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte, uygun vergi teşvikleri ve muafiyetler, yatırımları artırıcı bir etki yaratabilir ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

Makroekonomik düzeyde vergilerin bir diğer önemli etkisi gelir dağılımı üzerindedir. Vergiler, doğru bir şekilde tasarlandığında, gelir eşitsizliğini azaltma ve sosyal adaleti teşvik etme amacıyla kullanılabilir. Örneğin, artan oranlı vergilendirme sistemi, yüksek gelir gruplarından daha fazla vergi alarak gelir dağılımındaki adaletsizlikleri dengeleyebilir. Ancak, dolaylı vergiler gibi sabit oranlı vergiler, düşük gelirli bireyler üzerinde orantısız bir yük oluşturabilir ve bu da sosyal eşitsizliği derinleştirebilir.

Vergilerin ekonomik etkilerinin bir diğer boyutu, enflasyon ve toplam talep üzerindeki etkileridir. Dolaylı vergiler, ürün ve hizmet fiyatlarını artırarak enflasyonu tetikleyebilir. Bu durum, tüketicilerin satın alma gücünü düşürürken, talep üzerinde de baskı yaratabilir. Ayrıca, ekonomik durgunluk dönemlerinde yüksek vergiler, ekonomik toparlanmayı engelleyici bir unsur haline gelebilir.

2.5. Vergilendirme ve Ekonomik Kalkınma

Vergilendirme, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin hacmi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkilerde bulunmaktadır. Aynı zamanda gelir dağılımını ve üretim faktörlerinin fiyatlandırılmasını da etkilemektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde vergiler, ekonomik ilerlemenin temel bir mekanizması olarak görülmektedir ve tasarruf oranlarının belirlenmesinde ve kaynak tahsisini yönlendirmekte önemli bir rol oynamaktadır (Abdiyeva ve Baygonuşova, 2016: 59).

Bir ülkenin vergi yapısının bileşimi, ekonomik kalkınma seviyesinin temel bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. Kalkınmanın başlangıç aşamalarında, dolaysız vergiler toplam vergi gelirlerinin daha büyük bir bölümünü oluşturmaktadır; ancak,

geçiş toplumu aşamasında bu pay azalmaktadır ve modern ekonomilerde tekrar artış göstermektedir. Ayrıca, geçiş sürecinde olan ve vergi idaresinin etkin şekilde işlememekte olduğu ülkelerde, dolaysız vergilerin toplanmasında ve denetlenmesinde yaşanan zorluklar, dolaylı vergilere olan bağımlılığı artırmaktadır. Sonuç olarak, geçiş toplumu aşamasında, toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı, dolaysız vergilerden daha yüksek olmaktadır (Cural ve Çevik, 2015: 132).

Vergiler, hükümetin temel finansman kaynaklarından biri olarak çeşitli ekonomik göstergeleri şekillendirme potansiyeline sahip olmaktadır. Bu bağlamda, vergilendirme yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda çok sayıda mikro ve makroekonomik değişkeni de etkilemektedir. Ekonomi literatürüne göre, artan vergi seviyeleri tüketim kalıplarını, tasarruf eğilimlerini ve yatırım kararlarını değiştirerek genel büyümeyi etkilemektedir (Erdoğan, 2012: 69). Ekonomik büyüme açısından vergilendirme iki kritik işlev üstlenmektedir. İlk işlevi, aşırı özel tüketimi kısıtlayarak yatırım için daha geniş bir kaynak havuzu sağlamak olmaktadır. Bu doğrultuda, yabancı sermaye hariç tutularak, vergilendirme mekanizmaları ekonomik aktörlerin mevcut tüketimlerinden feragat etme düzeylerini ve gelecekte daha büyük yatırımlar ve harcamalar yapmaya ne kadar istekli olduklarını gözlemlemektedir. İkinci işlevi ise ekonomik kaynakların özel sektörden kamu alanına yeniden tahsis edilmesini sağlamaktadır (Feyzullah, 2013: 55).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlam ve verimli bir vergi tabanının oluşturulması, üretimi artırmayı ve ekonomik büyümeyi yönlendirmeyi amaçlayan maliye politikalarının uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, iyi tasarlanmış bir vergi politikası yalnızca ekonomik genişlemeyi teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda ulusal ekonomik stratejilerin yapılandırılmasına da katkı sunmaktadır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması, belirli temel harcamaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu harcamaların sürdürülebilirliği ve verimliliği, yeterli ve güvenilir finansal kaynakların bulunmasına bağlı olmaktadır. Bu çerçevede, vergiler, kamu harcamalarının finansmanında hükümetler tarafından en sık kullanılan finansal araç olarak ortaya çıkmaktadır (Eren vd., 2018: 4).

Vergilerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisine ilişkin teorik yaklaşımlar incelendiğinde, bu konuda farklı görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir.

Öncelikle konu iktisadi doktrinler açısından ele alındığında, klasik iktisat okulunun vergiler konusundaki yaklaşımı dikkat çekmektedir. Klasik iktisat, vergilerin tarafsız olması gerektiğini savunmuş ve devletin yalnızca kamu gelirlerini artırma amacıyla vergilendirme yapmasını önermiştir (Dileyici ve Özkıvrak, 2010: 44). Bu yaklaşım çerçevesinde, vergilerin mali amaç dışında herhangi bir ekonomik veya sosyal amaca hizmet etmemesi gerektiği belirtilmiş, dolayısıyla vergilendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Klasik iktisatçılar, devlet müdahalesine karşı çıkmış ve piyasanın kendi iç dinamikleri ile dengeye geleceğini savunmuşlardır. Bu nedenle, devletin vergi politikaları ile ekonomiye müdahale etmesinin uzun vadede büyüme ve kalkınma üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği ileri sürülmüştür (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 318).

Keynes'in doğrudan ekonomik büyüme ve kalkınmaya ilişkin spesifik bir teorisi bulunmamakla birlikte, Keynesyen iktisat yaklaşımı bu konudaki önemli teorik çerçevelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Keynes, özellikle 1929 Büyük Buhranı sonrasında, serbest piyasanın kendiliğinden dengeye ulaşamayacağını ve ekonomik krizlerin devlet müdahalesi olmadan aşılamayacağını savunmuştur (Tokatlıoğlu ve Selen, 2017: 302).

Keynesyen yaklaşıma göre, devlet, vergiler, kamu harcamaları ve para politikası araçlarıyla ekonomiye müdahale ederek toplam talebi artırmalı ve böylece ekonomik büyümeyi teşvik etmelidir. Keynes'in önerdiği devlet müdahalesi modeli, özellikle gelişmiş ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuş ve 1929 krizinin aşılmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte, Keynes az gelişmiş ülkeler için doğrudan bir çözüm önermemiştir. Ancak, devlet müdahalesi fikri, gelişmekte olan ekonomilerde kalkınma politikalarının temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Kamu harcamalarının artırılması ve etkin bir vergi politikası ile toplam talebin desteklenmesi gerektiğini öne süren Keynesyen görüş, ekonomik kalkınmanın sağlanması için devletin düzenleyici rolüne vurgu yaparak modern ekonomi politikalarının şekillenmesine zemin hazırlamaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 42-43).

Arz yönlü iktisat perspektifinden bakıldığında, vergilerin ekonomi üzerindeki etkisinin büyük ölçüde vergi indirimleri yoluyla gerçekleştiği savunulmaktadır. Arz

yönlü iktisatçılar, ekonomik büyümenin teşvik edilmesi için vergi oranlarının düşürülmesi gerektiğini öne sürmekte ve bu durumu Haldun-Laffer eğrisi ile açıklamaktadır. Haldun-Laffer eğrisine göre, yüksek vergi oranları ekonomik aktörlerin teşviklerini olumsuz yönde etkileyerek toplam üretimi ve vergi gelirlerini azaltırken, vergi indirimleri bireylerin ve firmaların ekonomik kararlarını olumlu yönde etkileyerek üretimin ve dolayısıyla devletin toplam vergi gelirlerinin artmasını sağlamaktadır (Yamak ve Koçak, 2007: 30). Bu doğrultuda yapılan ampirik çalışmalar, başarılı vergi politikalarının ekonomik büyümeyi artırıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Ancak, bu yaklaşıma yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre, vergi oranlarındaki kesintiler her zaman yüksek ekonomik büyümeyi beraberinde getirmemekte, aksine bütçe açıklarını artırarak yüksek kamu borçlanmalarına yol açmaktadır (Boğa, 2020).

Teorik literatür açısından yapılan çalışmalara bakıldığında, neo-klasik büyüme modeli çerçevesinde Solow (1956), vergilendirmenin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde kalıcı bir etkisinin olamayacağını ileri sürmüştür. Solow'un modeline göre, ekonomik büyüme sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik gelişmeler ile belirlenmekte olup, vergilendirmenin bu temel faktörler üzerinde doğrudan ve uzun vadeli bir etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, vergilendirmenin yalnızca kısa vadeli ekonomik aktiviteleri etkileyebileceği, ancak uzun dönemde ekonomik büyüme sürecini belirleyen unsurlar üzerinde kalıcı bir değişim yaratamayacağı savunulmaktadır (Gürdal ve İnal, 2018: 420).

Neo-klasik büyüme modelini geliştirmeye yönelik çalışmalardan biri de King ve Rebelo (1990) tarafından gerçekleştirilmiştir. King ve Rebelo, yaptıkları araştırmada, neo-klasik büyüme modeline yeni unsurlar ekleyerek, vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkilerini incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda, ulusal vergilendirme sisteminin belirli koşullar altında ekonomik büyümeyi etkileyebileceği ve büyüme oranlarını değiştirebileceği sonucuna ulaşmışlardır. Özellikle sermaye birikimi, yatırım kararları ve üretkenlik üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, bazı vergi türlerinin ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği, bazılarının ise büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği belirtilmiştir (Ercan, 2002: 115).

Ekonomik kalkınma ile vergi gelirleri arasındaki ilişki, çok sayıda faktör tarafından şekillenmektedir ve bu durum ilişkinin karmaşıklığını ve kapsamını belirlemektedir. Bu faktörler arasında vergilerin bileşimi, mevcut vergi oranları, ekonomik döngü koşulları ve ilgili ekonominin gelişim aşaması yer almaktadır. Vergilendirme ile ekonomik genişleme arasındaki etkileşim, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir önem taşımaktadır (Akıncı, 2019: 201). Bu ülkeler, ekonomik ilerlemeyi sürdürebilmek için gerekli finansal kaynakları harekete geçirmekte sıklıkla zorluklar yaşamaktadır. Söz konusu ülkeler, kamu sektörü açıkları ve özel sektör dengesizlikleri ile ilgili yapısal zorluklarla mücadele etmektedir ve bu durum, yatırım dinamikleri ile genel ekonomik büyüme kalıpları üzerinde önemli bir etki taşımaktadır. Farklı politika hedefleri arasında denge kurma süreci genellikle bir takım tavizleri beraberinde getirmektedir ve bir alandaki ilerleme, diğer bir hedefin gerisinde kalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, maliye politikası hedefleri arasındaki içsel gerilimler açıkça ortaya çıkmaktadır (Demir ve Sever, 2017: 52).

2.6. Vergilendirmenin Etkileri

2.6.1. Vergilerin Tasarruflara Etkisi

Vergilendirmenin tasarruflar üzerindeki etkisinin boyutu, öncelikle ilgili vergi türü tarafından belirlenmektedir. Farklı vergi kategorileri arasında, tasarruflar üzerinde en büyük etkiye sahip olan vergi türü gelir vergisi olmaktadır. Tüketim ile sermaye birikimi arasındaki dengeyi etkilediği için, gelir vergisi doğrudan tasarrufları kısıtlayıcı bir etki taşımaktadır. Finansal kaynakların tasarruf yerine tüketime yönlendirilmesine neden olarak sermaye birikiminin yetersiz kalmasına katkıda bulunmaktadır. Vergilendirmenin, tasarruf yapmanın veya tasarrufları yatırıma yönlendirmenin avantajlarını azaltması durumunda, bireylerin gelirlerinin daha büyük bir kısmını tüketime ayırmak zorunda kaldıkları gözlemlenmektedir (Akman, 2011: 244).

Hem ampirik hem de teorik literatürde, vergilendirmenin genellikle tasarruflar üzerinde azaltıcı bir etki taşımakta olduğu genel kabul görmektedir. Bu olumsuz etkinin temel nedeni, vergilendirmenin bireylerin kullanılabilir gelirlerinde azalmaya yol açarak tasarruf yapma kapasitelerini kısıtlamaktadır. Sonuç olarak,

tasarruf oranlarında bir düşüş meydana gelmekte ve bu durum, yatırım sermayesinin azalmasına neden olarak ekonomik kalkınmanın hızını yavaşlatabilmektedir. Ayrıca, aşırı vergilendirme, uzun vadeli finansal planlama ve yatırım faaliyetlerini caydırabilmekte, bu da ekonomik büyümeyi daha da kısıtlamaktadır. Sermaye birikimi için ayrılan fonları azaltarak, vergilendirme ekonomik genişlemeyi istemeden de olsa engelleyebilmektedir. Bu nedenle, vergi politikalarının gelir elde etme ile ekonomik istikrar arasında bir denge sağlamaktadır şekilde uygulanması büyük önem taşımaktadır (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 320).

Diğer yandan Düşük gelir vergisi oranların da ise bireylerin tasarruf etme eğilimi üzerindeki etkisinin oldukça sınırlı olduğu konusunda geniş bir uzlaşma bulunmaktadır. Özellikle, artan oranlı vergilendirmenin tasarruflar üzerinde düz oranlı bir vergi sistemine kıyasla daha belirgin bir olumsuz etki taşımaktadır olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Artan oranlı vergilendirmenin en önemli eleştirilerinden biri, yüksek marjinal vergi oranlarının genellikle tasarruf eğilimi yüksek olan yüksek gelir gruplarını hedef almasıdır. Bu durum, özel tasarrufların azalmasına yol açmaktadır. Üst gelir dilimlerindeki vergi mükellefleri, gelirlerinin önemli bir kısmını tasarruf etmektedir ve aşırı dik bir artan oranlılık—vergilerin %80-90 seviyelerine ulaşması gibi durumlar—ekonomik açıdan ciddi bozulmalara yol açmaktadır. Bu tür aşırı vergilendirme durumlarında, etkilenen mükellefler tasarruflarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Ancak, vergi oranlarının ılımlı bir artan oranlılık çerçevesinde uygulanmaktadır olması halinde, tasarruflar üzerindeki olumsuz etkiler büyük ölçüde azalmaktadır (Birinci ve Akyazı, 2017: 50).

Düz oranlı vergi sistemi çerçevesinde, vergilendirmenin tasarruflar üzerindeki olumsuz etkisinin daha çok düşük ve orta gelir gruplarında belirgin olduğu, ancak yüksek gelir dilimlerine çıkıldıkça bu etkinin azalmaktadır olduğu yaygın olarak gözlemlenmektedir. Bu durum, düz oranlı vergi sisteminde gelir seviyeleri arttıkça vergiye tabi olan gelir payının görece azalmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, vergi oranının %20 olarak belirlenmesi halinde, bu oran düşük gelirli bireyler için önemli bir mali yük taşımaktadır iken, daha yüksek gelir grupları için görece daha küçük bir fedakârlık anlamına gelmektedir. Ayrıca, düz oranlı vergi sisteminde vergi oranlarının %20-25'in altında olması durumunda, gelir vergisinin tasarruflardan elde edilmektedir olan faiz gelirini azaltarak tasarruflar üzerinde olumsuz bir etki

yapmaktadır olasılığının oldukça düşük olduğu ileri sürülmektedir (Ünlükaplan, 2011: 387-388).

2.6.2. Vergilerin Yatırımlara Etkisi

Vergilendirmenin yatırım ve tasarruf kararlarını bozarak ekonomik büyüme oranlarında azalmaya neden olduğu savunulurken diğer yandan stratejik olarak vergi politikalarının ekonomik genişlemeye katkıda bulunabildiği olduğunu öne sürmektedir. Bu dinamik, özellikle karayolları, havaalanları ve diğer temel altyapı tesisleri gibi alanlarda yapılan kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir olduğu durumlarda belirgin hale gelmektedir ve sonuç olarak daha geniş kapsamlı bir ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Ayrıca, iki dönemi bir arada içeren nesiller modellerinde, tasarrufların artmasına bağlı olarak faiz oranlarında meydana gelmektedir bir yükseliş, bireyleri beşeri sermaye birikimine daha fazla kaynak ayırmaya teşvik etmektedir ve bu durum uzun vadeli verimliliği artırmaktadır. Aynı zamanda, toptan transferlerle bağlantılı sabit oranlı ücret vergisi, gelir dağılımını iyileştirmektedir ve iş gücü piyasasına katılımı teşvik etmektedir, dolayısıyla ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu bulgular, etkin şekilde uygulandığında vergilendirmenin bozucu etkilerini dengelemektedir ve sürdürülebilir uzun vadeli ekonomik ilerlemeyi kolaylaştırmaktadır olan iyi yapılandırılmış vergi politikalarının önemini vurgulamaktadır (Kuştepe ve Bilman, 2009: 121).

Vergilerin yatırımlar açısından bir etkisi de yabancı yatırımlar açısından söz konusu olmaktadır. Vergisel teşviklerin geniş çapta uygulanmaktadır olması—düşürülmektedir kurumlar ve gelir vergisi oranları, yatırım indirimleri, yatırım kredileri, vergi ertelemeleri, hızlandırılmış amortisman mekanizmaları, serbest bölgeler için sağlanmaktadır vergi teşvikleri ve zararların ileriye taşınmaktadır olması gibi unsurlar—yatırım yer seçim kararlarını olumlu yönde şekillendirmektedir olması beklenmektedir. Ancak, yüksek vergi yükü bağlamında ele alındığında, yabancı yatırım stratejileri ile vergilendirme arasındaki korelasyon negatif bir eğilim taşımaktadır. Kurumlar vergisi yükümlülüklerine ek olarak, işgücü maliyetlerini artırmaktadır vergi düzenlemeleri, yabancı yatırım kalıplarını önemli ölçüde etkilemektedir. Literatürde işgücü üzerindeki vergi yükünü ölçmektedir bir gösterge olarak ele alınmaktadır olan vergi takozu, yabancı işletmelerin stratejik yatırım

tercihlerini şekillendirmektedir bir belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır (Dökmen ve Kaygusuz, 2019: 209-210).

2.6.3. Vergilerin Tüketime Etkisi

Vergilendirme politikaları, bireylerin harcanabilir gelir düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir ve bu durum doğrudan tüketim ve tasarruf davranışlarını şekillendirmektedir. Tüketim, harcanabilir gelirin temel bir fonksiyonunu oluşturmaktadır ve gelirdeki değişimlere bağlı olarak dalgalanmaktadır. Aynı zamanda, harcanabilir geliri etkileyen vergilendirme yapısı ile doğrudan bağlantılı bulunmaktadır. Tüketim harcamaları ile bireylerin genel refah seviyeleri arasındaki güçlü bağ göz önünde bulundurulduğunda, vergilendirme politikalarının kapsamlı analizler ve derinlemesine incelemeler sonucunda oluşturulmaktadır olması gerekmektedir. Vergilendirmenin tüketim kalıpları ve seviyeleri üzerindeki önemli etkisi nedeniyle, politika yapıcılar ulusal ekonomik yapıya uygun olarak vergi sistemlerini düzenlemektedir ve ekonomik döngüsel dalgalanmalara bağlı olarak stratejik vergi bileşenlerini değiştirmektedir (Yıldız ve Sandalcı, 2016: 1917).

Birey ve toplum sağlığına zarar vermektedir olduğu düşünülen belirli mal ve hizmetler üzerine çeşitli vergiler uygulanmaktadır. Bu vergiler belirlenmektedir iken, söz konusu ürün ve hizmetlerin yol açmaktadır olduğu sosyal maliyetler dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda, sigara ve alkol gibi maddelerin tüketimini azaltmaktadır veya kumar hizmetlerine erişimi sınırlamaktadır amacıyla özel tüketim vergileri yürürlüğe konmaktadır. Ancak, bu tür vergisel düzenlemeler, rasyonel karar alma çerçeveleri ile uyumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu mal ve hizmetlerin bağımlılık yapıcı ve alışkanlık oluşturucu doğası, irrasyonel tüketim davranışlarının ortaya çıkmasında belirleyici bir rol taşımaktadır. Bağımlılık ile mücadele eden bireyler, sağlıklarına ilişkin rasyonel kararlar almakta zorlanmaktadır ve bağımlılığa yol açmaktadır olan ürün ve hizmetlerle karşılaştıklarında psikolojik açıdan zayıf bir irade sergilemektedir (Gergerlioğlu, 2015: 23).

Vergilerde sürekli bir artış, kalıcı harcanabilir gelirin seviyesini azaltmaktadır. Bu tür vergi artışlarına tepki olarak hanehalkları, tüketimlerini geçici bir vergi artışına verdikleri tepkiden daha fazla kısımaktadır. Bu davranışsal uyum, bireylerin tasarruflarının yalnızca minimum düzeyde azalma göstermekte veya

etkilenmeden kalmaktadır. Ayrıca, Keynesyen ekonomik teori, vergilendirmedeki dalgalanmalar ile hanehalkı tüketimi arasındaki ters ilişkiyi vurgulamaktadır ve vergi artışlarının, mevcut geliri azaltarak ve ekonomik beklentileri değiştirerek tüketici harcamalarını genel olarak baskıladığını öne sürmektedir (Aslanlı, 2021: 68).

2.6.4. Vergilerin Emek Arzına Etkisi

Emek arzı, temelde ücret seviyelerine bağımlı olmaktadır. Bu nedenle, vergilendirmenin emek arzı üzerindeki etkileri incelenirken öncelikli olarak doğrudan ücretleri etkileyen vergiler üzerinde durulmaktadır. Ancak, reel emek gelirini azaltan herhangi bir vergi politikası benzer sonuçlar doğurmaktadır. Emek üzerindeki vergilerin artması, çalışanların kazançlarında bir düşüşe neden olmaktadır (Sivrekli Demircan, 2003: 105). Bu düşüş, bireylerin boş zaman tercihlerini olumsuz yönde etkileyerek daha uzun saatler çalışmaya yönelmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca, artan vergiler, kişilerin finansal davranışlarını da değiştirmekte, ek vergi yükünü karşılamak amacıyla tüketimlerini ve tasarruflarını azaltmalarına yol açmaktadır. Bu durum, gelir etkisi olarak tanımlanmaktadır. Bunun karşısında yer alan ikame etkisi ise, artan vergilerin çalışanları daha az vergi ödemek amacıyla çalışma sürelerini kısaltmaya teşvik etmesi veya boş zamanın maliyetinin düşmesiyle iş gücüne katılımı caydırması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu iki etki, farklı gelir gruplarında farklı şekilde kendisini göstermektedir. Düşük gelirli bireyler arasında gelir etkisi daha baskın olmaktadır; buna karşın, yüksek gelir gruplarında ikame etkisi daha belirgin hale gelmektedir (Durkaya ve Ceylan, 2006: 80).

Gelir etkisi, vergilendirmenin kazançları azaltması durumunda bireylerin önceki yaşam standartlarını yeniden kazanabilmek için daha fazla çalışmaya eğilim göstermekte olduğunu savunmaktadır. Bunun karşısında yer alan ikame etkisi ise, boş zamanın fırsat maliyetinin azalmasının bireyleri iş dışı aktivitelere daha fazla zaman ayırmaya teşvik etmektedir (Sivrekli Demircan, 2003: 105). Emek gelirin vergi uygulandığında, bireylerin kazançları vergi miktarına orantılı olarak azalmaktadır (gelir etkisi). Boş zaman, düşük nitelikli bir mal olarak kabul edilmemekte—yani gelir arttıkça tüketimi zorunlu olarak azalmakta değildir. Bu nedenle, vergilendirme sonrasında gelir etkisi boş zaman talebini azaltıcı bir rol oynamaktadır. Diğer yandan verginin bireyin toplam emek arzı üzerindeki net etkisi, bu iki zıt etkinin etkileşimine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu etkilerin ne ölçüde

ortaya çıktığını belirleyen temel unsur ise bireylerin kayıtsızlık eğrileridir. Bu eğriler, bireylerin çalışma ve boş zaman arasındaki zaman dengesini nasıl kuracaklarını belirlemede kritik bir rol oynamaktadır (Balseven, 2003: 81).

2.6.5. Vergilerin Milli Gelire Etkisi

Vergilerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği konusunda farklı iktisadi görüşler bulunmaktadır. Keynesyen görüşe göre vergilerin azaltılması harcanabilir geliri artırarak toplam talebi yükseltir ve ekonomik büyümeyi teşvik eder. Neoklasik Görüşe göre vergilerin yüksek olması, tasarrufları azaltarak yatırımları ve uzun vadeli büyümeyi olumsuz etkileyebilir (Uygun, 2023: 41-42).

Farklı iktisadi teoriler, vergi politikalarının ekonomik büyümeyi nasıl şekillendirmekte olduğu konusunda çeşitli görüşler sunmaktadır. Keynesyen büyüme modellerine göre, ekonomik genişlemenin temel mekanizmasını vergi politikaları değil, kamu harcamaları oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Neo Klasik büyüme modeli de vergi politikalarının uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir önemli etkide bulunmadığını savunmaktadır. Buna karşılık, İçsel büyüme modeli, vergilendirmenin uzun dönem boyunca büyüme oranlarını belirlemede önemli bir rol oynayabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, Arz yönlü iktisat yaklaşımı, vergilendirmeyi üretim açısından ele almakta ve vergi politikalarının arz koşullarını etkileyerek ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemekte olduğunu vurgulamaktadır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2017: 302).

Ekonomik büyüme, vergi politikaları aracılığıyla çeşitli şekillerde yönlendirilebilmektedir. Politika yapıcılar, vergilendirme stratejilerini kullanarak iş gücünün hem nitelik hem de nicelik açısından geliştirilmesini sağlamakta, sermaye birikiminin güçlendirilmesi için tasarruf ve yatırım faaliyetlerini teşvik etmekte ve belirli teşvikler sunarak teknolojik ilerlemeleri desteklemektedir (Susam, 2016: 232).

2.6.6. Vergilerin Finansal Piyasalara Etkisi

Gelişmekte olan ekonomilerde finansal piyasaların etkin bir şekilde işleyip işlemediği sorusu, yalnızca tasarruf yetersizliği değil, aynı zamanda mevcut tasarrufların yatırım ve büyüme odaklı alanlara yönlendirilmemesi dikkate alındığında daha belirgin hale gelmektedir. Etkin işleyen bir finansal piyasadan,

özellikle ekonomik büyüme oranındaki artış ile eşzamanlı olarak istihdam artışını teşvik etmesi yönünde katkılar beklenmektedir (Durkaya ve Ceylan, 2006: 80). Bu bağlamda, finansal sektör üzerindeki vergi yükünün artması, bir tür tasarruf vergilendirmesi olarak algılanmaktadır. Bu politika değişikliği, finansal sistemden fon çıkışlarına yol açmakta, tasarruf sahiplerini finansal piyasalara yönlendirmek yerine, altın, döviz ve gayrimenkul gibi alternatif yatırım araçlarına yönelmeye teşvik etmektedir. Sonuç olarak, finansal piyasalar hem ölçek hem de işlevsellik açısından azalma göstermekte, böylelikle ekonomik genişlemeyi finanse etme kabiliyetleri zayıflamaktadır. Para ve sermaye piyasalarındaki fon arzındaki daralma, faiz oranlarının yükselmesine neden olmakta ve yatırım faaliyetleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu süreç ekonomik büyüme dinamiklerini olumsuz etkilemekte ve kamu borçlanma maliyetlerini de artırmaktadır (Durkaya ve Ceylan, 2006: 80).

2.6.7. Vergilerin Enflasyona Etkisi

Vergi ve enflasyon arasındaki ilişkide üç temel koşula bakılmaktadır. Bu koşullar, vergilendirilebilir kazanç ve gelirlerin enflasyon oranına paralel olarak artması, vergiyi doğuran işlem ile vergi tahsilatı arasındaki sürenin en aza indirilmesi ve artan oranlı bir vergi sisteminin sürdürülmesi şeklinde sıralanmaktadır. Enflasyonun vergi gelirleri ve vergi sistemi üzerindeki genel etkileri şu şekilde özetlenmektedir: Pek çok ülke için önemli bir ekonomik sorun olan enflasyon, vergi sisteminin işleyişini bozmakta, vergi yükünün dağılımını değiştirmekte ve tüketiciler, üreticiler, tasarruf sahipleri, borçlular, alacaklılar ve mükellefler gibi çeşitli ekonomik aktörleri etkileyerek vergilendirme ile hedeflenen ekonomik, mali ve sosyal amaçlardan sapmalara neden olmaktadır (Akduğan, 2020: 2250).

Dolaylı vergiler açısından ele alındığında, enflasyonun temel etkisi fiyat seviyelerindeki değişimlerin vergi matrahını etkilemesi yoluyla ortaya çıkmaktadır. Fiyat artışları dolaylı vergilerin matrahını genişletmekte ve mükelleflerin vergi yükümlülüklerini artırmaktadır. Enflasyonist bir ortamda yükselen reel vergi yükü, aynı zamanda bireylerin reel alım güçlerinin azalmasına da neden olmaktadır (Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya, 2010: 3). Bu süreç, özellikle düşük ve orta gelirli kesimleri diğer gelir gruplarına kıyasla çok daha fazla ve olumsuz etkilemektedir. Sürekli yüksek enflasyon, çeşitli vergi muafiyet ve istisnalarını ortadan kaldırmakta

ve düşük gelir düzeyine sahip bireyleri de vergilendirme kapsamına almaktadır. Ayrıca, enflasyon nedeniyle düşük ve orta gelirli bireylerin vergi dilimleri üst gelir gruplarına kaymakta, bu durum reel gelirleri artmayan bu kesimin toplam vergi yükünün artmasına neden olmaktadır (Akduğan, 2020: 2250).

Dolaylı vergiler açısından yakından bakıldığında dolaylı vergiler mal ve hizmetler üzerinden alındığı için, mükellefler bu vergileri doğrudan fark edememekte, dolayısıyla vergi oranlarındaki değişimlere tepki göstermekte zorlanmaktadır. Çoğu durumda, bireyler bu vergi artışlarını doğrudan bir vergi yükü olarak değil, mal ve hizmet fiyatlarındaki yükselmeler olarak algılamaktadır. Vergi artışlarının tüketiciler üzerindeki etkisi, talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak değişmektedir. Sonuç olarak, bireyler, fiyat artışlarından kaynaklı olarak belirli mal ve hizmetlere olan taleplerini azaltma eğilimi göstermekte, aynı zamanda dolaylı vergi yükünü hafifletmek amacıyla daha düşük maliyetli ikame ürünlere yönelmektedir (Mutlu ve Çelen, 2012: 18). Dolaylı vergilendirme sisteminde, ödeme gücünden ziyade harcama seviyesine odaklanılmaktadır. Gelir durumlarına bakılmaksızın tüm bireyler aynı vergiye tabi tutulmaktadır. Bu vergi modeli geniş bir vergi tabanına sahip olup, doğrudan tüketime bağlı olması nedeniyle daha etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Ayrıca, dolaylı vergiler, doğrudan vergilere kıyasla vergi erozyonuna daha az maruz kalmaktadır. Ancak, bu sistemin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle, mükelleflerin önceden belirlenmemesi, bireylerin finansal durumlarının göz önünde bulundurulmaması ve ekonomik kapasitenin değerlendirilmemesi, vergi adaletinden sapmalara neden olmaktadır (Bıçaksız ve Gürler Hazman, 2022: 67).

2.7. Ekonomik Kalkına ve Vergi İlişkisi: Literatür Özeti

Demircan (2003) çalışmasında, Türkiye'deki vergi yapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde incelemiş ve vergi oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ekonomik büyümenin yavaşladığını ortaya koymuştur. Çalışmada, vergi yükünün özel sektör yatırımları, tüketim harcamaları ve genel ekonomik istikrar üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde analiz edilmiş; özellikle yüksek vergilendirmenin sermaye birikimi ve üretim kapasitesi üzerindeki olumsuz

sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, farklı dönemler itibarıyla vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri karşılaştırılmış ve optimal vergi düzeyine ilişkin politika önerileri sunulmuştur.

Cural ve Çevik (2015), Türkiye’de 1924-2013 yılları arasındaki uzun dönem verilerini kullanarak vergi yapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş ve bu süreçte gerçekleştirilen vergi reformlarının kalkınmaya sağladığı katkıyı vurgulamıştır. Çalışmalarında, vergi gelirlerinin kompozisyonu, dolaylı ve dolaysız vergilerin büyüme üzerindeki farklı etkileri ile vergi reformlarının ekonomik istikrar ve yatırım ortamı üzerindeki sonuçları ele alınmıştır. Ayrıca, farklı dönemlerde uygulanan vergi politikalarının ekonomik büyümeye olan etkileri karşılaştırılmış ve etkin bir vergi sistemi oluşturulmasının kalkınma sürecine nasıl katkı sağlayabileceği üzerine çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Abdiyeva ve Baygonuşova (2016), devletin ekonomik ve sosyal fonksiyonlarının zaman içinde artmasıyla birlikte gelir kaynaklarının, özellikle vergi gelirlerinin, önem kazandığını vurgulamaktadır. Çalışmalarında, Kırgızistan ekonomisi için 1995-2014 dönemine ait dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri ile GSYİH arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Araştırmada Granger nedensellik testi ve VAR analizi uygulanmış olup, sonuçlar dolaysız vergi gelirleri ile GSYİH ve dolaysız vergi gelirleri ile dolaylı vergi gelirleri arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık, GSYİH ile dolaylı vergi gelirleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Demir ve Sever (2017) çalışmasında, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2014 yılları arasında 11 OECD ülkesi için panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bulgular, uzun vadede dolaysız vergilerin gelir seviyesini düşürdüğünü, kısa vadede ise toplam vergiler, dolaysız ve dolaylı vergilerin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle toplam vergilerdeki artışın gelir seviyesini önemli ölçüde azalttığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki olası kısıtlayıcı etkilerini vurgulamaktadır.

Vergi politikaları ve ekonomik kalkınma açısından ekonomik kalkınma sürecinde vergi politikalarının rolü farklı perspektiflerden ele alınmaktadır.

Keynesyen görüşe göre kamu harcamalarının artırılması ve düşük vergi oranlarının büyümeyi desteklediği görüşü hâkimdir. Neoklasik görüşe göre vergilerin yüksek olması, sermaye birikimi ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere yol açarak uzun vadede büyümeyi engelleyebilir. Şaşmaz ve Yayla (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde vergi gelirlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri incelenmiş ve genel olarak vergi gelirlerinin kalkınmayı destekleyici bir işlev gördüğü belirlenmiştir (Şaşmaz ve Yayla, 2018).

Eren, Ergin ve Aydın (2018) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de 1975-2013 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak vergi gelirleri ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü analiz edilmiştir. Çalışmada farklı ekonometrik testler uygulanarak nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Hacker ve Hatemi nedensellik testi sonuçlarına göre, dolaylı vergi gelirlerinden kalkınmaya doğru tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Breitung ve Caldelon frekans alanı nedensellik testi ise toplam vergi gelirlerinden kalkınmaya, dolaysız vergi gelirlerinden kalkınmaya ve kalkınmadan dolaylı vergi gelirlerine doğru tek yönlü ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, vergi türlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerinin farklı yönlerde olabileceğini göstermektedir.

Akbulut (2021), Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizliği etkileyen enflasyon, dolaylı vergiler ve kamu iç borç faiz ödemelerinin yoksul kesim üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, iç borç faiz ödemelerinin zengin kesime fayda sağlarken dolaylı vergiler yoluyla finanse edilmesinin yoksul kesimi olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır. Ayrıca, enflasyonun sabit gelirli kesimin reel gelirini azaltarak gelir eşitsizliğini artırdığı belirtilmiştir. Ampirik analizler, faiz ve enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisinin düşük seviyede olduğunu, gelir vergisinin ise anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Koçbulut (2023), Avrupa Birliği’ne üye 24 ülke için vergi gelirleri, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında çift yönlü bir ilişki bulunurken, vergi gelirlerinden ekonomik büyümeye ve vergi gelirlerinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışma, AB ülkelerinde

sürdürülebilir büyümenin sağlanması için mevcut vergi politikalarının sürdürülebilirliğinin korunmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Yukarıda verilen literatür özetine göre, vergi politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri farklı bakış açılarından değerlendirilmiş ve çeşitli ampirik bulgular sunulmuştur. Vergi yapısının çeşitli bileşenleri ekonomik kalkınmaya farklı yönlerde etki etmektedir. Demircan (2003), vergi oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ekonomik büyümeyi yavaşlattığını ve özellikle sermaye birikimi ile üretim kapasitesi üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuştur. Cural ve Çevik (2015), uzun dönemli vergi reformlarının ekonomik kalkınmaya sağladığı katkıyı inceleyerek, etkin bir vergi sisteminin kalkınma sürecine katkısını vurgulamıştır. Abdiyeva ve Baygonuşova (2016), dolaysız vergi gelirleri ile GSYİH arasında negatif, dolaylı vergiler ile pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Demir ve Sever (2017), 11 OECD ülkesi üzerinde yaptıkları analizde, dolaysız vergilerin uzun vadede gelir seviyesini düşürdüğünü ve vergi yükünün genel olarak ekonomik kalkınmaya kısıtlama getirdiğini belirlemiştir. Şaşmaz ve Yayla (2018), Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde vergi gelirlerinin ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sunduğunu göstermiştir. Eren, Ergin ve Aydın (2018), dolaylı vergi gelirlerinin kalkınmaya tek yönlü bir nedensellik ilişkisi sunduğunu ortaya koymuştur. Akbulut (2021), dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini artırdığını ve enflasyonun sabit gelirli kesimi olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Koçbulut (2023) ise, Avrupa Birliği ülkelerinde vergi gelirleri, kamu harcamaları ve ekonomik büyümeye dair nedensellik ilişkilerini analiz etmiş ve vergi politikalarının sürekliliğinin büyümeye katkı sağladığını vurgulamıştır.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada, Türkiye'nin 2006-2024 yılları arasındaki ekonomik dönemde vergi politikasının ekonomik kalkınmaya etkisini araştırmak için nicel yaklaşım uygulanmıştır. Amaç, vergilendirmenin makroekonomik göstergeyle (Hane halkı Tüketim Harcamaları) nasıl ilişkili olduğunu analiz etmektir. Metodoloji üç bileşenden oluşmaktadır: araştırmanın modeli, veri toplama araçları ve verilerin analizi.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, Türkiye'de uygulanan vergi politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri, zaman serisi verileri kullanılarak ekonometrik olarak incelenmiştir. 2006: Q1–2024: Q4 yıllarını kapsayan veriler ile kurulan modelde, ekonomik kalkınmayı göstermek için bağımlı değişken olarak Hane Halkı Tüketim Harcamaları (HTH), bağımsız değişkenler olarak ise vergilendirmeyi temsilen Gelir ve Kazanç Vergisi, Mal ve Hizmet Vergisi (KDV, ÖTV vb.), Uluslararası ticaret vergileri (Gümrük vergisi, İthalattan Alınan KDV) ve son olarak kontrol değişkeni olarak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılmıştır. ARDL modelinin genel matematik formülü yapısı aşağıdaki gibidir:

$$\ln (HTH)_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \ln (HTH)_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \gamma_j \ln (GV)_{t-j} + \sum_{k=0}^{q2} \delta_k \ln (MHV)_{t-k} + \sum_{l=0}^{q3} \theta_l \ln (UTV)_{t-l} + \sum_{m=0}^{q4} \varphi_m \ln (TUFEE)_{t-m} + \varepsilon_t \quad (1)$$

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılacak olan bağımlı değişken Hane Halkı Tüketim Harcamaları (HTH) ve kontrol değişkeni olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ile ilgili ekonomik ve finansal veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in resmî

yayınlardan temin edilmiştir. TÜİK, Türkiye'nin en yetkin resmî istatistik kurumu olup, ulusal ve uluslararası standartlara uygun, güvenilir ve karşılaştırılabilir veri sağlamaktadır. Bunun yanı sıra vergilendirmeyi temsil etmesi adına seçilen Gelir ve Kazanç Vergileri, Mal ve Hizmet Vergileri ve Uluslararası Ticaret Vergisi verileri Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığının internet sitesi üzerinden alınmıştır. Veri toplama araçlarına ilişkin hazırlanan **Tablo 1** aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Değişken Tablosu

Değişken	Değişken Tipi	Kaynak
Hane Halkı Tüketim Harcamaları	Bağımlı	TÜİK
Gelir ve Kazanç Vergi Geliri	Bağımsız	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Mal ve Hizmet Vergi Geliri	Bağımsız	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Uluslararası Ticaret Vergi Gelirleri	Bağımsız	Hazine ve Maliye Bakanlığı
TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi)	Kontrol	TÜİK

Aşağıda ise log dönüşümleri yapılmış verilerin betimsel istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

Değerler	LN_HTH	LN_GV	LN_MHV	LN_UTV	LN_TUFE
Ortalama	19.94640	17.40693	17.58429	16.98936	5.782742
Medyan	19.61661	17.32289	17.53874	16.77619	5.562843
Maksimum Değer	22.76303	20.08787	20.14054	19.67583	7.881143
Minimum Değer	18.64177	16.03308	16.27612	15.51113	4.819179
Standart Sapma	1.075289	0.937424	0.850570	1.018173	0.789315
Çarpıklık	1.122588	0.870525	0.859962	0.812206	1.119648
Basıklık	3.388477	3.462196	3.741093	3.097644	3.445083
Jarque-Bera İstatistiği	16.44048	1322.927	1336.406	1291.191	439.4884

Olasılık	0.000269	10.27545	11.10663	8.386131	16.50640
Toplam	1515.926	0.005871	0.003875	0.015100	0.000260
Kareler Toplamı	86.71856	65.90735	54.26015	77.75069	46.72638
Gözlem Sayısı	76	1322.927	1336.406	1291.191	439.4884

Logaritmik forma dönüştürülmüş serilerin betimleyici istatistiklerine göre, en yüksek ortalama değere 19.95 ile hane halkı tüketim harcamaları (LN_HTH), en düşük ortalamaya ise 5.78 ile tüketici fiyat endeksi (LN_TUFE) sahiptir. Standart sapma bakımından LN_HTH en yüksek oynaklığı (1.08), LN_TUFE ise en düşük oynaklığı (0.79) göstermektedir. Tüm değişkenler pozitif çarpıklık (0.81–1.12) ve leptokurtik (kurtosis > 3) özellik göstermekte olup, dağılımları simetrik olmayan ve uç değer eğilimli bir yapı sergilemektedir. Jarque-Bera normallik testi sonuçlarına göre ise tüm değişkenlerin p-değeri 0.05'in altında olduğundan, serilerin normal dağılıma uymadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular, log dönüşüm uygulanmasının ve ilerleyen aşamalarda durağanlaştırma adımlarının gerekli ve yerinde olduğunu desteklemektedir.

3.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, Türkiye ekonomisine ilişkin 2006–2024 dönemi verileri kullanılarak yukarıda bahsedilen model çerçevesinde vergilendirme yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir.

3.3.1. Zaman Serisi Özellikleri

Değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillipps-Perron (PP) birim kök testi ile sınanmış ve serilerin seviyede durağan olmadıkları, ancak birinci farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Durağanlık derecelerinin farklı olması nedeniyle analizde, hem I(0) hem de I(1) düzeyinde değişkenlerin birlikte kullanılmasına olanak tanıyan ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Sınır Testi Yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu yöntem, özellikle örneklem büyüklüğünün sınırlı olduğu çalışmalarda, uzun dönem ilişkilerin

test edilmesine elverişlidir (Nkoro & Uko, 2016: 65). Testin matematiksel formülü aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_t + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada:

- ΔY_t : Serinin birinci farkı
- α : Sabit terim
- β_t : Zaman trendi (isteğe bağlı)
- γ : Durağanlığı test eden katsayı
- ε_t : Hata terimi

Hipotezler:

- $H_0 : \gamma = 0$ (Birim kök vardır, seri durağan değildir)
- $H_1 : \gamma < 0$ (Seri durağandır)

3.3.2. Bounds Test ve ECM Analizi

Modelde uygun gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak belirlenmiştir. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla ARDL Bounds Testi uygulanmıştır. Uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmesinin ardından, kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye dönüş hızını ölçmek üzere Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmıştır. Aşağıda sırasıyla bounds test ve ECM modelinin formülleri verilmiştir.

$$\begin{aligned} \ln (HTH)_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta \ln (HTH)_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \gamma_j \Delta \ln (GV)_{t-j} \\ & + \sum_{k=0}^{q2} \delta_k \Delta \ln (MHV)_{t-k} + \sum_{l=0}^{q3} \theta_l \Delta \ln (UTV)_{t-l} \\ & + \sum_{m=0}^{q4} \varphi_m \Delta \ln (TUF E)_{t-m} + \varepsilon_t + \lambda_1 \ln (HTH)_{t-1} + \lambda_2 \ln (GV)_{t-1} \\ & + \lambda_3 \ln (MHV)_{t-1} + \lambda_4 \ln (UTV)_{t-1} + \lambda_5 \ln (TUF E)_{t-1} \end{aligned} \quad (3)$$

Null hipotez (H₀):

$$\lambda_1 + \lambda_2 + \lambda_3 + \lambda_4 + \lambda_5 = 0$$

Yani uzun dönemli ilişki yoktur.

Alternatif hipotez (H₁):

En az bir $\lambda_i \neq 0$

Yani uzun dönemli eş bütünleşme vardır. Hata Düzeltme Modeli (ECM) için ise formül şu şekildedir:

$$\begin{aligned} \ln (HTH)_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta \ln (HTH)_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \gamma_j \Delta \ln (GV)_{t-j} \\ & + \sum_{k=0}^{q2} \delta_k \Delta \ln (MHV)_{t-k} + \sum_{l=0}^{q3} \theta_l \Delta \ln (UTV)_{t-l} \\ & + \sum_{m=0}^{q4} \varphi_m \Delta \ln (TUFEE)_{t-m} + \psi \cdot ECM_{t-1} + \mu_t \quad (4) \end{aligned}$$

3.3.3. Diagnostik Testler

Modelin sağlamlığı ise çeşitli tanı testleriyle değerlendirilmiştir. Artık terimler üzerinde uygulanan Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi, Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedastisite Testi ve Ramsey RESET testi ile modelin varsayımlar açısından büyük ölçüde geçerli olduğunu göstermiştir.

4.BULGULAR

Tezin bu bölümünde, ekonomik büyüme ile vergilendirme arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik kurulan modelin analizi sunulmaktadır. Analize geçmeden önce, zaman serisi verilerinin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi ve buna uygun ekonometrik yaklaşımın seçilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, modelde kullanılan değişkenler için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillipps-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Hane Halkı Tüketim (ln) Harcamaları İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Test değeri	ADF p-değeri	PP Test değeri	PP p-değeri
Ln_HTH (Seviye)	1.385792	0.9988	5.253837	1.0000
Ln_HTH (1.Fark)	-1.501609	0.0527*	-7.434696	0.0000***

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Phillips-Perron (PP) ve Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testleri, Hane Halkı Tüketim Harcamaları (ln_HTH) değişkenine “sabit” seçeneği altında uygulanmıştır. Tablo 3’e göre, ln_HTH değişkeni düzey değerinde her iki testte de anlamlılık göstermemiştir. PP test istatistiği 5.253837 ve p-değeri 1.0000, ADF test istatistiği ise 1.385792 ve p-değeri 0.9988 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre ln_HTH serisi düzeyde durağan değildir.

Bununla birlikte, serinin birinci farkı alındığında durağanlık lehine daha güçlü bulgular elde edilmiştir. PP testine göre test istatistiği -7.434696 ve p-değeri 0.0000 olup yüksek düzeyde anlamlılık göstermektedir. ADF testi ise -1.501609 test değeri ve 0.0527 p-değeri ile %10 anlamlılık düzeyinde sınırdaki bir sonuç vermiştir. Bu bulgular doğrultusunda, ln_HTH değişkeninin birinci farkta durağan hale geldiği sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 4. Gelir Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Test değeri	ADF p-değeri	PP Test değeri	PP p-değeri
Ln_GV (Seviye)	-0.196108	0.9336	0.012234	0.9563
Ln_GV (1.Fark)	-9.970637	0.0000***	-9.939175	0.0000***

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Phillips–Perron (PP) ve Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testleri, Gelir Vergisi (ln_GV) değişkenine “sabit” seçeneği altında uygulanmıştır. Tablo 4’e göre ln_GV değişkeni düzeyde her iki test açısından anlamlılık göstermemektedir. ADF test istatistiği -0.196108 ve p-değeri 0.9336, PP test istatistiği ise 0.012234 ve p-değeri 0.9563 olarak elde edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda ln_GV serisinin düzeyde durağan olmadığı anlaşılmaktadır.

Serinin birinci farkı alındığında ise her iki testte de güçlü düzeyde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. ADF test istatistiği -9.970637 ve p-değeri 0.0000, PP test istatistiği -9.939175 ve p-değeri yine 0.0000 olarak hesaplanmıştır. Her iki test sonucuna göre ln_GV değişkeni birinci farkta durağan hale gelmiştir.

Tablo 5. Mal ve Hizmet Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Test değeri	ADF p-değeri	PP Test değeri	PP p-değeri
Ln_MHV (Seviye)	2.426706	1.0000	2.467112	1.0000
Ln_MHV (1.Fark)	-2.826896	0.0596*	-9.266131	0.0000***

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Phillips–Perron (PP) ve Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testleri, Mal ve Hizmet Vergisi (ln_MHV) değişkenine “sabit” seçeneği altında uygulanmıştır. Tablo 5’e göre ln_MHV değişkeni düzeyde her iki test açısından anlamlılık göstermemektedir. ADF test istatistiği 2.426706 ve p-değeri 1.0000, PP test istatistiği ise 2.467112 ve p-değeri 1.0000 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre ln_MHV serisinin düzeyde durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Değişkenin birinci farkı alındığında ise iki testte de anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. ADF test istatistiği -2.826896 ve p-değeri 0.0596 ile %10 düzeyinde anlamlılık göstermektedir. PP test istatistiği -9.266131 ve p-değeri 0.0000 olup güçlü bir anlamlılık düzeyine işaret etmektedir. Bu bulgular, ln_MHV değişkeninin birinci farkta durağan hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Uluslararası Ticaret Vergisi (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Test değeri	ADF p-değeri	PP Test değeri	PP p-değeri
Ln_UTV (Seviye)	2.152917	0.9999	2.990832	1.0000
Ln_UTV (1.Fark)	-3.165436	0.0263**	-10.88727	0.0001***

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Phillips–Perron (PP) ve Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testleri, Uluslararası Ticaret Vergisi (ln_UTV) değişkenine “sabit” seçeneği altında uygulanmıştır. Tablo 6’ya göre ln_UTV değişkeni düzeyde her iki test açısından anlamlılık göstermemektedir. ADF test istatistiği 2.152917 ve p-değeri 0.9999 , PP test istatistiği ise 2.990832 ve p-değeri 1.0000 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar ln_UTV serisinin düzeyde durağan olmadığını göstermektedir.

Serinin birinci farkı alındığında ise hem ADF hem de PP testleri anlamlılık düzeyinde güçlü bulgular sunmaktadır. ADF test istatistiği -3.165436 ve p-değeri 0.0263 ; PP test istatistiği ise -10.88727 ve p-değeri 0.0001 olarak elde edilmiştir. Her iki test sonucuna göre ln_UTV değişkeni birinci farkta durağan hale gelmiştir.

Tablo 7. TÜFE (ln) İçin Yapılan Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Test değeri	ADF p-değeri	PP Test değeri	PP p-değeri
Ln_TÜFE (Seviye)	3.401104	1.0000	6.276826	1.0000
Ln_TÜFE (1.Fark)	-3.584114	0.0084***	-10.88727	0.0125**

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Phillips–Perron (PP) ve Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testleri, TÜFE (ln_TÜFE) değişkenine “sabit” seçeneği altında uygulanmıştır. Tablo 7’ye göre ln_TÜFE değişkeni düzeyde durağan değildir. ADF test istatistiği 3.401104 ve p-değeri 1.0000, PP test istatistiği ise 6.276826 ve p-değeri 1.0000 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre, her iki test de serinin düzeyde durağan olmadığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, ln_TÜFE değişkeninin birinci farkı alındığında hem ADF hem de PP test sonuçları anlamlılık göstermektedir. ADF test istatistiği -3.584114 olup p-değeri 0.0084 ile %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. PP testi ise -10.88727 değerini vermiş ve p-değeri 0.0125 ile %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu bulgular, ln_TÜFE değişkeninin birinci farkta durağan hale geldiğini göstermektedir.

Tüm bu test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, bütün değişkenler düzeyde durağan değildir ancak birinci farkta durağan hale gelmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, bütün serilerin $I(1)$ düzeyinde durağanlığı kanıtlandıktan sonra ARDL modeli kurulmuş, sonuçları aşağıdaki **Tablo 8**’de gösterilmiştir.

Tablo 8. ARDL Model Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
LN_HTH (-1)	0.423786	0.117490	3.606988	0.0007***
LN_GV	0.044172	0.024615	1.794524	0.0782*
LN_GV (-1)	-0.040663	0.028531	-1.425227	0.1597
LN_GV (-2)	0.002070	0.027924	0.074136	0.9412
LN_GV (-3)	0.046499	0.030510	1.524057	0.1332
LN_GV (-4)	-0.075681	0.028305	-2.673800	0.0099***
LN_MHV	0.076560	0.051541	1.485436	0.1431

LN_MHV (-1)	0.059562	0.057222	1.040900	0.3025
LN_MHV (-2)	-0.144963	0.048685	-2.977551	0.0043***
LN_MHV (-3)	0.037065	0.054308	0.682497	0.4978
LN_MHV (-4)	0.056907	0.044956	1.265848	0.2109
LN_UTV	0.192147	0.059948	3.205200	0.0022***
LN_UTV (-1)	-0.209017	0.060031	-3.481803	0.0010***
LN_TUFE	1.172631	0.245386	4.778727	0.0000***
LN_TUFE (-1)	0.111245	0.410981	0.270682	0.7876
LN_TUFE (-2)	-0.577124	0.267661	-2.156177	0.0355**
Model Uyumu				
R ₂			0.998371	
Düzeltilmiş R ₂			0.997898	
F-istatistiği			2107.305	
Durbin-Watson			1.936088	
Gözlem Sayısı			72	

* p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01

Kurulan ARDL modelinin sonuçları Tablo 8’de gösterildiği gibi, Hane Halkı Tüketim Harcamaları'nın (LN_HTH) bir dönem gecikmeli değeri için katsayı 0.423786, t-istatistiği 3.606988 ve p-değeri 0.0007 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, LN_HTH'nin geçmiş değerlerinin mevcut değerler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Gelir Vergisi (LN_GV) değişkeninin düzey değerinin katsayısı 0.044172 olup, t-istatistiği 1.794524 ve p-değeri 0.0782'dir. Bu değer %10 anlamlılık düzeyinde marjinal olarak anlamlı kabul edilebilirken, gecikmeli değerlerinden sadece dördüncü gecikmesi (LN_GV(-4)) istatistiksel olarak anlamlıdır (p-değeri = 0.0099).

Mal ve Hizmet Vergisi (LN_MHV) değişkeninin ikinci gecikmesinin p-değeri 0.0043 olup istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, LN_MHV değişkeninin iki dönemlik gecikmeli değerinin tüketim harcamaları üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Diğer gecikme düzeyleri anlamlı değildir.

Uluslararası Ticaret Vergisi (LN_UTV) düzey değerinin katsayısı 0.192147, t-istatistiği 3.205200 ve p-değeri 0.0022 olarak bulunmuştur. Bu değişkenin bir dönem gecikmeli değeri ise negatif ve anlamlıdır (p-değeri = 0.0010). Bu durum, UTV değişkeninin hem düzeyde hem de gecikmeli olarak LN_HTH üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir.

TÜFE (LN_TUFE) değişkeninin düzey değeri oldukça anlamlıdır (p-değeri = 0.0000) ve katsayısı 1.172631'dir. Bu durum, fiyat düzeylerindeki artışların tüketim harcamalarını güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir. İkinci dönem gecikmesi de istatistiksel olarak anlamlıdır (p-değeri = 0.0355).

Modelin sabit terim katsayısı 6.572069 olup, bu değer istatistiksel olarak anlamlıdır (p-değeri = 0.0000). Modelin R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerleri oldukça yüksektir, bu da modelin açıklayıcılığının güçlü olduğunu göstermektedir. AIC, SC ve HQ kriterleri de modelin iyi bir uyum sağladığını desteklemektedir. Durbin-Watson istatistiği 1.93 seviyesindedir ve otokorelasyon olmadığını göstermektedir. F-istatistiği son derece yüksek ve anlamlıdır ($p < 0.01$), bu da modelde yer alan değişkenlerin bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

ARDL model kurulumu ardından modelin sağlamlılığını kontrol etmek adına diagnostik testler uygulanmıştır. Test sonuçları **Tablo 9**'da yer almaktadır.

Tablo 9. ARDL Modelinin Diagnostik Test Sonuçları

Test	t-	p-	Hipotez Kabul
------	----	----	---------------

	istatistiği	değeri	Durumu
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi (F-istatistiği)	0.6004	0.5523	H0
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi (Chi-Square)	1.5952	0.4504	H0
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedastisite Testi (F-istatistiği)	1.4388	0.1584	H0
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedastisite Testi (Chi-Square)	21.2445	0.1693	H0
Ramsey RESET Testi	0.5577	0.4584	H0

Tablo 9' göre Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi sonuçlarına göre, F-istatistiği 0.600421 olup buna karşılık gelen p-değeri 0.5523'tür. Bu p-değeri %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememekte ve modelde 2 gecikmeye kadar otokorelasyon olmadığı kabul edilmektedir. Aynı testin Chi-Square istatistiği için hesaplanan p-değeri 0.4504 olup yine anlamlılık düzeyinin üzerindedir. Her iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, model artıklarında otokorelasyon sorunu bulunmadığı söylenbilir. Bu durumda model, otokorelasyona karşı istatistiksel olarak güvenilirdir.

Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedastisite Testi'nde F-istatistiği 1.438818 ve p-değeri 0.1584 olarak bulunmuştur. Aynı testin Chi-Square istatistiği için elde edilen p-değeri ise 0.1693'tür. Her iki p-değeri de %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğu için H_0 hipotezi reddedilememekte ve modelde artıkların varyansının sabit olduğu, yani heteroskedastisite sorunu bulunmadığı kabul edilmektedir. Bu, modelin standart hata tahminlerinin güvenilir olduğu anlamına gelmektedir.

Ramsey RESET Testi ile modelin fonksiyonel formunun doğruluğu test edilmiştir. Testin F-istatistiği 0.557665 ve p-değeri 0.4584 olarak bulunmuştur. P-değeri %5 anlamlılık düzeyinin oldukça üzerinde olduğundan H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu da modelin fonksiyonel formunun doğru spesifiye edildiğini ve modele eksik önemli değerşkenlerin dahil edilmediğini göstermektedir.

Bu sonuçlara göre, model klasik regresyon varsayımlarını karşılamakta ve güvenilir bir yapıya sahiptir. Tanısal testler açısından, özellikle otokorelasyon, değişen varyans ve model spesifikasyonu sorunları açısından herhangi bir ciddi problem gözlemlenmemektedir.

ARDL modelinin kurulumu ve diagnostik testler uygulandıktan sonra, modelin geçerliliğini ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla F-Bounds testi uygulanmıştır. Bu doğrultuda, aşağıda F-Bounds test sonuçları **Tablo 10**'daki sunulmuştur.

Tablo 10. ARDL Model Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
LN_GV	-0.040963	0.050199	-0.816025	0.4180
LN_MHV	0.147743	0.111753	1.322048	0.1916
LN_UTV	-0.029278	0.116056	-0.252272	0.8018
LN_TUFE	1.226543	0.115163	10.65048	0.0000***

* p <0.10, ** p <0.05, *** p < 0.01

Tablo 10'a göre, uzun dönem katsayıları incelendiğinde, LN_GV değişkeninin katsayısı -0.040963, t-istatistiği -0.816025 ve p-değeri 0.4180 olarak hesaplanmıştır. LN_MHV değişkeni için katsayı 0.147743, t-istatistiği 1.322048 ve p-değeri 0.1916'dır. LN_UTV değişkeninin katsayısı -0.029278 olup, t-istatistiği -0.252272 ve p-değeri 0.8018 olarak bulunmuştur. Bu değişkenlerin tamamının p-değerleri %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğu için, istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem ilişkisi kurulamamaktadır.

Buna karşılık, LN_TUFE değişkeninin katsayısı 1.226543, t-istatistiği 10.65048 ve p-değeri 0.0000'dır. Elde edilen bu sonuç, LN_TUFE değişkeninin uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkili olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, TÜFE'deki %1'lik bir artış, uzun dönemde hanehalkı tüketim harcamalarında yaklaşık %1.23 oranında bir artışla ilişkilidir.

Sonuç olarak, modelde yer alan dört bağımsız değişkenden yalnızca LN_TUFE uzun dönemde anlamlı bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Diğer değişkenlerin uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 11. ARDL Model Kısa Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
D(LN_GV)	0.044172	0.024615	1.794524	0.0782*
D (LN_GV (-3))	0.075681	0.028305	2.673800	0.0099***
D (LN_MHV (-2))	-0.093972	0.046818	-2.007181	0.0497**
D(LN_UTV)	0.192147	0.059948	3.205200	0.0022***
D(LN_TUFE)	1.172631	0.245386	4.778727	0.0000***
D (LN_TUFE (-1))	0.577124	0.267661	2.156177	0.0355**
Cointeq(-1)	-0.576214	0.117490	-4.904362	0.0000***

* p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01

Tablo 11'e göre kısa dönem katsayıları incelendiğinde, hata düzeltme terimi olan CointEq(-1) için katsayı -0.576214, t-istatistiği -4.904362 ve p-değeri 0.0000 olarak hesaplanmıştır. p-değerinin %1 anlamlılık düzeyinin altında ve katsayının negatif olması, modelde uzun dönem dengesinin geçerli olduğunu ve kısa dönem sapmaların her dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde azalarak dengeye döndüğünü göstermektedir.

Bağımsız değişkenlerden D(LN_GV) için katsayı 0.044172, t-istatistiği 1.794524 ve p-değeri 0.0782 olarak bulunmuştur. p-değerinin %10 anlamlılık düzeyinin altında olması, bu değişkenin kısa dönemde sınırdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, D(LN_GV(-3)) değişkeninin katsayısı 0.075681, t-istatistiği 2.673800 ve p-değeri 0.0099'dur. Bu sonuç, LN_GV değişkeninin üç dönem

gecikmeli halinin kısa dönemde %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

$D(LN_MHV(-2))$ değişkeninin katsayısı -0.093972, t-istatistiği -2.007181 ve p-değeri 0.0497 olarak bulunmuş ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu durum, mal ve hizmet vergilerinin ikinci dönem gecikmeli halinin kısa dönem tüketim harcamaları üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

$D(LN_UTV)$ değişkeni için katsayı 0.192147, t-istatistiği 3.205200 ve p-değeri 0.0022 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, uluslararası ticaret vergilerinin kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkili olduğunu göstermektedir.

$D(LN_TUFÉ)$ değişkeninin katsayısı 1.172631, t-istatistiği 4.778727 ve p-değeri 0.0000'dır. Ayrıca, bir dönem gecikmeli değeri olan $D(LN_TUFÉ(-1))$ için katsayı 0.577124, t-istatistiği 2.156177 ve p-değeri 0.0355 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, kısa dönemde fiyat seviyesindeki (TÜFE) değişimlerin tüketim harcamaları üzerinde anlamlı ve pozitif etkili olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kısa dönemde LN_GV (vergi), LN_MHV (mal ve hizmet vergileri), LN_UTV (uluslararası ticaret vergisi) ve $LN_TUFÉ$ (enflasyon) değişkenlerinin bazı gecikmeli formlarının hane halkı tüketim harcamaları üzerinde anlamlı etkileri bulunduğu, modelin uzun dönem dengesine hızlı biçimde geri döndüğü ve kısa dönem dinamiklerinin güçlü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

ARDL modelinin kurulumu, diagnostik testler ve ardından, seriler arasında uzun dönemli bağlam ve kısa dönemli dinamiklerini birlikte incelenmesiyle ortaya çıkan bulgularda modelin istatistiksel olarak tutarlı olduğu ve uzun-kısa dönem ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak yapısal kırılmaları görmek adına Quandt-Andrews yapısal kırılma testi yapıldı ve çıkan sonuçlar **Tablo 12**'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Quandt-Andrews Yapısal Kırılma Testi

İstatistik	Değer	p-Değeri
Quandt-Andrews Maks LR (2021Q3)	13.36426	0.0000
Quandt-Andrews Maks Wald (2021Q3)	66.8219	0.0000

Yapısal kırılma analizinde Quandt-Andrews testi uygulanmış ve tüm hesaplanan test istatistiklerinin anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür. En yüksek kırılma katsayısı, 2021 yılının üçüncü çeyreğinde (2021Q3) tespit edilmiştir. Bu dönemde hem LR hem de Wald test istatistiklerinin p-değeri 0.0000 olarak bulunmuş, bu da model parametrelerinde anlamlı bir değişim olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’de ekonomik kalkınma ile çeşitli vergi türleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmek amacıyla 2006Q1–2024Q4 dönemi verilerini kapsayan ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeliyle yürütülmüştür. Modelde yer alan değişkenler arasında gelir vergisi (GV), mal ve hizmet vergisi (MHV), uluslararası ticaret vergisi (UTV), tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve hanehalkı tüketim harcamaları (HTH) bulunmaktadır. Ampirik bulgular, kalkınma ekonomisi perspektifinden değerlendirildiğinde önemli sonuçlar sunmaktadır.

Modelin uzun dönem katsayıları, vergi türlerinin büyük kısmının ekonomik kalkınma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu durum, vergi gelirlerinin uzun vadede üretken yatırımları teşvik edici ve kalkınmayı destekleyici bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle gelir ve ticaret vergilerinin uzun vadede etkisiz kalması, Türkiye’de vergi sisteminin kalkınma politikalarıyla yeterince bütünleşmediğini göstermektedir. Bu sonuç, mali yapıdaki yapısal sorunlar, dolaylı vergilere olan yüksek bağımlılık ve vergi gelirlerinin nitelikli kamu yatırımlarına yeterince yönlendirilememesi gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir.

Bu bulgu, mevcut literatürle büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, Siverekli Demircan (2003) dolaysız vergilerin gelişmekte olan ülkelerde ancak etkin bir vergi yapısı ve yatırım teşvikleriyle kalkınmayı destekleyebileceğini vurgulamıştır. Çalışmamızda dolaysız vergilerin uzun dönem etkisizliği, bu koşulların Türkiye’de yeterince sağlanamadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Şaşmaz ve Yayla (2018), vergi yapısının kalkınma üzerindeki etkisinin ancak üretim ve gelir dağılımı gibi alanlarda yönlendirici olmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda ulaşılan sonuçlar, vergi gelirlerinin uzun vadede kalkınmayı desteklemediği yönündeki bulguları desteklemektedir.

Öte yandan, kısa dönem analizleri, bazı vergi türlerinin ekonomik kalkınmayı etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle mal ve hizmet vergileri ile TÜFE gibi değişkenlerin kısa vadede hanehalkı tüketimini etkileyerek dolaylı yoldan ekonomik kalkınma üzerinde anlamlı etkiler yarattığı görülmüştür. Bu durum, vergi politikalarının kısa vadede iç talebi ve tüketimi canlandırabildiğini; ancak bu etkinin uzun döneme taşınmadığını göstermektedir. Bu bulgu, Eren, Ünal ve Aydın (2018) tarafından yürütülen frekans alanı nedensellik analizindeki kısa dönemli etki bulgularıyla doğrudan örtüşmektedir. İlgili çalışmada dolaylı vergilerden kalkınmaya doğru kısa vadeli bir nedensellik saptanmış; ancak bu ilişkinin uzun vadede kaybolduğu görülmüştür.

Ayrıca, vergi yapısının sosyal kalkınma üzerindeki dolaylı etkileri İlalan (2017) tarafından kadın istihdamı perspektifiyle değerlendirilmiş; yüksek vergi yükünün sosyal refahı azaltarak işgücüne katılımı sınırladığı, dolayısıyla uzun dönemli kalkınmayı engelleyebileceği ortaya konmuştur. Çalışmamızda kamu harcamalarının üretken alanlara yönlendirilmemesi vurgusu, bu sosyal boyutla da bütünleşmektedir.

Bununla birlikte, Cural ve Çevik (2015) tarafından 1924–2013 dönemine ilişkin yapılan analizde, ekonomik kalkınmanın vergi yapısını etkileyen bir faktör olduğu; ancak vergi gelirlerinin artmasının kalkınmayı doğrudan desteklemediği, özellikle dolaylı vergilere dayalı bir yapının vergi adaletini ve yatırım teşvikini zayıflattığı vurgulanmıştır. Bu da çalışmamızda ulaşılan uzun dönemli etkisizlik bulgularını desteklemektedir.

Modelde yer alan hata düzeltme mekanizmasının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, kısa dönem sapmaların uzun dönemde dengeye dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgu, modelin ekonomik teorilere uygun olarak istikrarlı çalıştığını ve uzun dönemli bir dengenin mevcut olduğunu desteklemektedir.

Ayrıca, analizde belirlenen 2021Q3 dönemindeki yapısal kırılma, Türkiye ekonomisinin bu dönemde önemli bir dönüşüm sürecine girdiğini göstermektedir. Pandemi sonrası toparlanma süreci, para ve maliye politikalarındaki değişiklikler, küresel enflasyon dalgası ve arz yönlü şoklar gibi gelişmeler, bu kırılmayı açıklayabilecek başlıca faktörler arasında sayılabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'de vergi politikalarının kısa vadede ekonomik kalkınma üzerinde etkili olduğunu, ancak uzun vadede bu etkinin zayıf kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için vergi yapısının sadece gelir toplama işleviyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda yatırımı, üretkenliği ve sosyal refahı destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Uzun vadeli kalkınma perspektifiyle doğrudan vergilerin payının artırılması, vergi harcamalarının şeffaflığı, kayıt dışı ekonomiyle mücadele ve kamu harcamalarının etkinliği, bu dönüşüm sürecinin temel bileşenleri olmalıdır. Bu yönüyle çalışmamız hem teorik hem de ampirik literatürle uyumlu ve tutarlıdır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye'deki vergi politikalarının kısa vadede ekonomik kalkınmayı destekleyici etkiler yaratabildiğini ancak bu etkinin uzun vadeye taşınmadığını göstermektedir. Bu çerçevede, aşağıdaki politika önerileri sunulabilir:

- Vergi yapısının yeniden düzenlenmesi: Dolaylı vergilere aşırı bağımlılığın azaltılması ve doğrudan vergilerin (örneğin gelir ve kurumlar vergisi) etkinliğinin artırılması, ekonomik kalkınmanın sosyal boyutlarını (gelir dağılımı, fırsat eşitliği) güçlendirecektir.
- Yatırıma yönelik teşviklerin genişletilmesi: Vergi indirimleri ve muafiyetlerin, kısa vadeli mali denge yerine üretken sektörlerle yönelik, kalkınma odaklı olarak tasarlanması önerilir.
- Bütçe gelirlerinin etkin kullanımı: Toplanan vergi gelirlerinin nitelikli kamu harcamalarına (altyapı, eğitim, sağlık, teknoloji) yönlendirilmesi, uzun vadeli kalkınma hedeflerini destekleyecektir.
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele: Vergi tabanının genişletilmesi ve vergi adaletinin sağlanması için dijital vergi altyapılarının geliştirilmesi ve denetim mekanizmalarının etkinleştirilmesi gereklidir.
- Vergi sisteminde istikrar: Yapısal kırılmalardan doğan ani dalgalanmaların önlenmesi için öngörülebilir ve uzun vadeli vergi politikalarının benimsenmesi önem arz etmektedir.

Gelecek araştırmalar kapsamında, vergi politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini daha kapsamlı şekilde değerlendirebilmek için çeşitli metodolojik genişletmeler önerilmektedir. İlk olarak, insani gelişmişlik endeksi (HDI), eğitim harcamaları ve iş gücü niteliği gibi çok boyutlu kalkınma göstergelerinin modele dahil edilmesi, kalkınmanın sadece ekonomik değil, sosyal ve beşerî yönlerini de içeren daha bütüncül bir analiz yapılmasına imkn tanıyabilir. Ayrıca, panel veri analizleriyle Türkiye'nin benzer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırılması, ülkenin vergi-kalkınma dinamiklerini küresel bağlamda değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Son olarak, vergi etkilerinin sektörel bazda (rneğin sanayi, hizmetler, tarım) ayrılaştırılarak incelenmesi, politika yapıcıların hangi sektörlerin kalkınmaya daha duyarlı olduğunu tespit ederek daha hedefli ve etkili vergi stratejileri geliştirmelerine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Abdiyeva, Raziya ve Baygonuşova, Damira. *Geçiş Ekonomilerinde Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırgızistan Örneği*. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 53, (2016): 59-71.

Adalısoy, Özlem. *Türkiye'de Dolaylı Vergilerin Gelişimi ve Makro Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2007.

Akad, İpek. *Kalkınma Sürecinde Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir, 2012.

Akbulut, Eyüp. Türkiye'de Enflasyon, Faiz, Vergiler ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Ampirik Analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1 (2021): 147-169.

Akdoğan, Abdurrahman. *Kamu Maliyesi (10. Baskı)*. Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Akdoğan, Umut. Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4 (2020): 2248-2262.

Akıncı, Adil ve Özer Özçelik. Türkiye'de Dolaylı Vergilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, Sayı 110 (2018): 9-20.

Akıncı, Adil. Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2019): 100-106.

Akman, Koray. *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir, İlya Yayınevi, 2011.

- Alataş, Sedat. *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2014.
- Altın, Ali ve Çalçalı Önder. Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Bütçe Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile Etkileşimi. *Maliye Dergisi*, Sayı 176 (2019): 406-427.
- Altınok, Serdar, Çetinkaya, Murat ve Acet, Hakan (2013). *İktisada Giriş*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Altınöz, Buket. Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Kamu Bütçesinin Önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1 (2015): 223-256.
- Apalı, Ali ve Yıldız, Rıfat. *Bölgesel Kalkınma Ajansları: Fransa ve İngiltere Örnekleri*. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 1, Sayı 23 (2014): 66-88.
- Arpalı, Seçkin. Merkez-Çevre Teorileri ve Modern Dünya Sisteminde Eşitsizlik: Malezya Örneği Üzerine Bir İnceleme. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3: (2024): 512-528.
- Arslan, Gülen Elmas. Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2 (2013): 45-52.
- Ay, Hakan ve Mustafa Levent Haydanlı. Vergi Yükü Ekseninde Toplumsal Yapının Gelir Dağılımı ve Yoksullukla İlişkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (2017): 136-153.
- Ay, Hakkı M. ve Esra Talaşlı. Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki. *Maliye Dergisi*, Sayı 154, Ocak-Haziran (2008): 135-155.
- Aydın, Kemal ve Çakmak, Eyüp Ensar. Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, (2017): 11-19.

- Ayranğöl, Zülküf ve Tekdere, Mustafa. Potansiyel Etkileri ve Gönüllü Uyum Açısından Vergi Afları: 6111 sayılı kanunun irdelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, (2013): 249-270.
- Balseven, Hale. Vergilerin Emek Arzı Üzerindeki Gelir, İkame ve Mali Etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2 (2003): 217-238.
- Berber, Metin. *İktisadi Büyüme ve Kalkınma 7* baskı. Ekin Yayıncılık, Trabzon, 2019.
- Bıçaksız, Almina Derya ve Gürler Hazman, Gülsüm. Dolaylı Vergilerin Enflasyon ile İlişkisi: Türkiye Deneyimleri. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1 (2022): 64-85.
- Bilici, Nurettin. *Vergi Hukuku*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Birinci, Nagihan ve Akyazı, Haydar. Düz ve Artan Oranlı Kişisel Gelir Vergisi Tarifelerinin Ekonomik Etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, (2017): 45-60.
- Biyar, Özgür. *Vergi Hukuku*. Dora Basım-Yayın Dağıtım, Bursa, 2022.
- Boğa, Semra. Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Eşbütünlük Yaklaşımı. *Third Sector Social Economic Review*, Cilt 55, Sayı 1, (2020): 487-507.
- Buyrukoğlu, Selçuk ve Buzkıran, Davut. Klasik ve Modern Vergileme İlkeleri Çerçevesinde Uzlaşma Müessesesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7 (2016): 2077-2091.
- Candan, Esin. *Türkiye'de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.
- Ceran, Yunus ve Çiçek Recep. Elektronik ticaretin vergilendirilmesine ilişkin Türk vergi sisteminde katma değer vergisi açısından bir değerlendirme. *Yönetim*

ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1 (2014): 305-304.

Ceran, Yunus, Hasan Vergil ve Levent Atan. Türkiye’de küreselleşmenin vergi politikaları üzerine etkileri: 1980-2005 dönemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1 (2007): 275-289.

Cural, Mehmet ve Çevik, Nüket Kırıcı. Ekonomik Kalkınmanın Vergi Yapısı Üzerindeki Etkisi: 1924-2013 Dönemi Türkiye Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 3 (2015): 127-158.

Çağdaş, Yüksel. Türkiye’de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1 (2020): 81-96.

Çağlar, Ahmet. *İnsani Kalkınma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, 2018.

Çağrı, Ahmet. *Muhtarların Sosyolojik Profilleri ile Kırsal Kalkınmada Rol ve İşlevlerinin Sosyolojik Tahlili: Mersin Örneği*. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2021.

Çakmak, Özlem. Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11 (2008): 33-41.

Çelik, Onur ve Çetiner, Sibel. Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3 (2019): 121-131.

Çelikay, Ferdi. Vergi Yükünün Ekonomik Büyüme Hızı Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki İller Örneğinde Ampirik Bir Analiz (2005-2014). *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, Cilt 3, Sayı 5 (2018): 37-55.

Çetin, Hamit. Tüketim Üzerinden Alınan (Dolaylı) Vergiler ve Türkiye Örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1 (2020): 19-37.

- Çomaklı, Şafak Ertan ve Doğruyol, Cengizhan. *Kamu Maliyesi*. Ankara: Savaş Yayınevi, Ankara, 2013.
- Dam, Metin ve Ertekin Şaban. Türkiye’de Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Vergi Raporu Dergisi*, Sayı 228 (2018): 19-32.
- Demir, Memduh Alper. *Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye’de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.
- Demir, Murat ve Sever, Erşan. Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2 (2017): 51-66.
- Deviren, Nursen Vatansever ve Yıldız, Onur. Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 44 (2014): 1-35.
- Dileyici, Dilek ve Özkıvrak, Özlem. *Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası*. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2010).
- Doğan, Adem ve Öztürk, Nazım. Yeni Kalkınma Kuramları. *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1 (2010): 35-55.
- Doğan, Bahar Burtan. *Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22 (2011): 41-83.
- Dökmen, Gökhan ve Kaygusuz, Ferda. Vergi Takozunun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, (2019): 204-224.

- Dumludağ, Devrim. “Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma”. *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* içinde ss. 15-36, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.
- Durkaya, Mehmet ve Ceylan Servet. Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, Sayı 150 (2006): 79-89.
- Edizdoğan, Nihat ve Çelikkaya, Ali. *Vergilerin Ekonomik Analizi*, Dora Basım-Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.
- Edizdoğan, Nihat ve Gümüş, Erdem. Vergi Afları ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, Sayı 164, (2013): 99-119.
- Edizdoğan, Nihat, Çetinkaya, Özhan, Gümüş, Erhan. *Kamu Maliyesi (11. Baskı)*. Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.
- Eker, Aytaç, Altay, Asuman ve Sakal, Mustafa. *Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)*. Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2009.
- Eker, Aytaç. *Kamu Maliyesi*. Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2009.
- Ekiztepe, Burçak. Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınmaya Etkileri: Teorik Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (2012): 85-88.
- Erbay, E. Recep ve Özden, Miray. İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. *Sosyal Bilimler Metinleri*, Cilt 2013, Sayı 1 (2013): 1-27.
- Ercan, Nihal Yener. İçsel büyüme teorisi: Genel bir bakış. *Planlama Dergisi* (2002): 129-138.
- Erdem, Metin. *Kamu Maliyesi. 4. Baskı*. Ekin Kitabevi, Bursa, 2019.
- Erdoğan, Ebru. *Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1998-2011 Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2012.

- Erdoğan, Seyfettin ve Canbay, Şerif. İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2 (2016): 29-43.
- Eren, Mehmet Vahit, Ayşe Ergin ve Halil İbrahim Aydın. Türkiye’de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1 (2018): 1-18.
- Ergun, Temel. *Makroekonomiye Giriş*. Detay Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Feyzullah, Mehmet. *Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.
- Gergerlioğlu, Ufuk. Bireysel Psikolojik Unsurlar Bağlamında Özel Tüketim Vergilerinin Değerlendirilmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, Cilt 3, Sayı 1, (2015): 19-28.
- Göçer, İsmet, Mercan Mehmet, Bulut, Şahin ve Dam Metin. Ekonomik Büyüme İle Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 28 (2010): 97-110.
- Gök, M., Biyan, Ö., & Akar, S. (2013). Vergilemede Adalet İlkesinin Anayasal Temelleri ve Uygulamaya Yansımaları: Seçilmiş OECD Ülkeleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 269–292.
- Gümüş, İskender ve Peran, Tarkan. Türkiye’de Sosyal Politika Aracı Olarak Gelir Vergisi Uygulaması, *International Journal of Academic Value Studies*, Cilt 3, Sayı 12, (2017): 209-219.
- Gündoğdu, Serkan. Türkiye’de Vergi Denetiminde Etkinlik: Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Bağlamında İnceleme. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2 (2022): 161-172.

- Günel, Tuğay. Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Gelir Dağılımına Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Cilt 14, Sayı 55 (2019): 277-287.
- Gürdal, Temel ve İnal, Veysel. Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Vergi Yükü İlişkisinin Analizi. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, (2018): 419-436.
- Han, Ergün ve Kaya, Ayten Ayşen. *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. 7. Basım. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Hoş, Zeynep ve Bişgin, Aytül. Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 25, Sayı 45, (2023): 1176-1192.
- İsgönderov, Murad. Ekonomik Kalkınma Modellerinin Teorik Temelleri. *Journal of Baku Engineering University*, Cilt 6, Sayı 2 (2022): 113-129.
- İsmayilov, Altay. *Az gelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği*. Doktora Tezi, T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- İstikbal, Deniz. Türkiye’de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler. *Seta Yayınları*, Cilt 365 (2022): 5-26.
- Kara, Mehmet Akif ve Hoşlu, Melike. Türkiye ekonomisinde dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeye etkileri. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (2023): 1-13.
- Karaca, Ahmet Ali ve Şahin, Bahri. Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar. *ABMYO Dergisi*, Cilt 18 (2010): 41-52.
- Karacan, İsa. Defter Beyan Sisteminin Gelir Vergisi Üzerindeki Etkisi: Serbest Meslek Kazançları Üzerine Bir Araştırma. *IJESOS International Journal Of Educational and Social Sciences*, Cilt 1, Sayı 1 (2022): 36-64.

- Karakoç, Yusuf. Anayasal Vergilendirme İlkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı Özel Sayı, (2013): 1259-1308.
- Kargı, Veli. Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13 (2011): 101-115.
- Kargı, Veli ve Yüksel, Cihan. (2012). Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* (54), 23-44.
- Kartal, Zeki. Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow’un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2 (2015): 231-244.
- Kaya, Elif. *Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Modellerinin Yeniden Dizayn Edilmesinde Bir Alternatif Olarak Çin Modelinin Uygulanabilirliği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- Kayan, Ahmet ve Mardinli, İsmail. Kentleşme-Sosyal Değişme ve Ekonomik Gelişme İlişkisinin Değerlendirilmesi. *GÜ İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, Cilt 4, Sayı 4 (2020): 256-271.
- Kılıç, Muzaffer. *Türkiye’nin Dış Ticaret Sürecinde Ekonomik Üretim Kalkınma Modeli*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Kılıç, Sibel Ecemiş ve Mutluer, Mustafa. Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1-2 (2004): 17-28.
- Kirmanoğlu, Hülya. *Kamu Ekonomisi Analizi, 2. Baskı*. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2009.

Koçbulut, Özgür. Vergi Gelirleri, Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, Sayı 142 (2023): 138-154.

Koçtürk, Osman Murat, Selim Duramaz ve Meral Eker. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi Ve Tarım Sektörüne Olan Etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, Cilt 48, Sayı 1 (2013): 1-20.

Koyuncu, Caner. *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Anayasal Vergilendirme İlkeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2016.

Kubar, Yeşim. *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

Kuştepelı, Yeşim ve Bilman, Mustafa. Türkiye’de Vergiler ve Büyüme Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, (2009): 119-130.

Mercik, Songül. *Türkiye ve Düzey 2 Bölgelerinde İnsani Gelişme Endeksi ve Hoşnutsuzluk Endeksi Değerlerinin Belirlenmesi ve Analizi (2010-2022 Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2024.

Mucuk, Mehmet ve Alptekin Volkan. Türkiye’de vergi ve ekonomik büyüme ilişkisi: VAR Analiz (1975-2006). *Maliye Dergisi*, Sayı 155 (2008): 159-173.

Mutlu, Ayşegül ve Çelen, Mustafa. *Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Türk Mali Sistemi İçindeki Yeri: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Etkileri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2021.

Mutlu, Fatma Şule. *Vergiye Gönüllü Uyumu Artırmaya Yönelik Uygulamaların Anayasal Vergilendirme İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bursa, 2023.

- Nadaroğlu, Halil. *Kamu Maliyesi Teorisi*. Beta Basım, İstanbul, 1998.
- Nkoro, Emeka., & Uko, Aham Kelvin. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63–91.
- Nurkse, Ragnar ve Aydın, Mehmet K. İktisadi Kalkınma Sorununun Uluslararası Boyutları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2 (2016): 117-134.
- Oskay, Cansel. Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Rüzgâr Enerjisinin Önemi ve Türkiye’de Rüzgâr Enerjisi Yatırımlarına Yönelik Teşvikler. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 (2014): 76.
- Öğretir, Arda Hakan ve Gül, Yüksel. *4T Maliye Soruları*. İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, s. 2013.
- Öner, Erdoğan. *Vergi Hukuku*, 7. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016.
- Öz, Ersan, Hüseyin Kutbay ve Davut Buzkıran. Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, Sayı 4 (2014): 86-99.
- Özarılan, Serdar Semih. *Vergi Anayasası Kapsamında Vergilendirme İlkeleri ve Ülke Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2023.
- Özbilen, Şevki. *Kamu Maliyesi*. Ankara, Gazi Kitabevi, 2010.
- Özer, İlhan. *Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi*. Doğan Basımevi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1977.
- Özmehmet, Ecehan. Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12 (2008): 1853-1876.
- Özpençe, Aylin İdikut. Türkiye’de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28 (2017): 31-41.

- Özsağır, Arif. Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1 (2008): 332-347.
- Özsoy, Ceyda. (2012). “Kalkınma Ekonomisinin Anlam ve İçeriği”, Kalkınma Teorileri İktisadi Kalkınma içinde, ss. 2-55, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Paksoy, Sadettin ve Bakan, Sumru. Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: (1980 Sonrası). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 32 (2010): 150-170.
- Palabıyık, Sena. *Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.
- Parasız, İlker. *Kalkınma Ekonomisi*. Ezgi Kitapevi, Bursa, 2005.
- Pehlivan, Osman. *Kamu Maliyesi*, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2013.
- Pınar, Abuzer. *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*. Naturel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.
- Sağbaş, İsa. *Vergi Teorisi*. Ece Matbaası, Ankara, 2008.
- Sağdıç, Ersin Nail ve Aydın, Duygu. Dolaylı ve Dolaysız Vergiler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (2006-2018). *International Journal of Public Finance*, Cilt 6, Sayı 1 (2021): 21-46.
- Saltık, Ahmet ve Açıkalin, Oya. “Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler”. Kırsal kalkınmanın önderlerinden Dr.Ahmet Saltık’a Armağan içinde, ss 149-166, Ankara: Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği, 2008.
- Sandalcı, Ulvi ve Sandalcı, İnci (2017). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: 1990–2014. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (2017): 51-62.

- Saraç, Özgür. ve Eroğlu, Abdülkerim. *Vergilendirme İlkelerinin Anatomisi*. Efe Akademi Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Saraçoğlu, Fatih. *Vergi Teorisi Politikası ve Türkiye Uygulamaları*. Gazi Kitabevi, Ankara, 2022.
- Saraçoğlu, Fatih. 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi*, Sayı 157 (2009): 131-149.
- Sezgin, Yunus. *Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermaye*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2015.
- Sipahi, Ebru. *Türkiye’de Bölgesel Kalkınmayı Sağlamada Kalkınma Ajanslarının Değerlendirilmesi* Yüksek Lisans Tezi Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2022.
- Sivrekli Demircan, Esra. Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 21 (2003): 97-116.
- Smith, A. *Milletlerin Zenginliği* (Çev. M. Acar). Liberus Yayınları, İstanbul, 2020.
- Soleymani, Sonya. *Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasında Çok Uluslu Şirketlerin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.
- Soydal, Haldun ve Yılmaz, Levent. Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Ve Ekonomiye Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, (2009): 295-308.
- Su, Mehmet. *Yeni Kalkınmacı Devlet Yaklaşımı ve Türkiye Ekonomisi İçin Gerekliliği* Yüksek Lisans Tezi, T. C. Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2018.
- Süslü, Bora ve Yanardağ, M. Özgür. İç Ticaret Hadleri Kavramı ve Türkiye’de 1980 Sonrası İç Ticaret Hadlerindeki Gelişmeler. *Sayı 56* (2002).

- Şaşmaz, Mahmut Ünsal ve Yayla, Yunus Emre. *Vergilerin ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği*. *Maliye Dergisi*, Sayı 174, (2018): 315-336.
- Şenyüz, Doğan. *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*. Bursa, 1995.
- Şenyüz, Doğan. Hukuk devleti perspektifinden adil vergileme ve vergi afları. *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2014): 81-96.
- Taban, Sami ve Kar, Muhsin. *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa, Ekin Yayınevi, 2008.
- Tokatlıoğlu, Mircan ve Selen, Ufuk. *Maliye Politikası*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017.
- Turhan, Salih. *Vergi teorisi*. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.
- Turna, Yaşar. *Türkiye’de Göreli Yoksulluğa Neden Olan Faktörler: Yapay Zekâ Tahmin Yöntemleri Uygulamaları*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2022.
- Tülümce, Sevinç ve Ersin Yavuz. Türkiye’de KDV’nin vergi gelirleri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir analiz (1985-2018). *Maliye Dergisi*, Sayı 176 (2019): 548-574.
- Tüylüoğlu, Şevket ve Çeştepe, Hamza. “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular* (Ed. M. Kar ve S. Taban), içinde ss. 35-87, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008.
- Uğur, Mehmet Sedat. Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı. *Sosyoekonomi*, Cilt 25, Sayı 1 (2017): 91-107.
- Uygun, Uğur. *OECD ülkelerinde vergi gelirlerinin milli gelire etkisi: Panel veri analizi*. Doktora Tezi, T. C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Sakarya, 2023.

- Ünlükaplan, İlder. Türk Vergi Sisteminin Artan Oranlılığının Ölçülmesi: 1924-2008 Dönemine Yönelik Uygulamalı Bir Analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, (2011): 387-406.
- Vardar, Soykan. *Kalkınma ve Elektrik Tüketimi Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Balıkesir, 2017.
- World Bank. (2014). *World Development Indicators 2014*. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0163-1>.
- Yamak, Rahmi ve Koçak, Necmettin Alpay. Kayıt Dışı Ekonomi Varsayımı Altında Laffer Eğrisinin Tahmini. *İstatistik Araştırma Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2007): 30-43.
- Yavilioğlu, Cengiz. Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (DERGİ ADI İTALİK OLACAK)*, Cilt 3, Sayı 1 (2002): 59-77.
- Yayla, Yunus Emre. *Vergilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi: Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018.
- Yegen, Baki. Vergilemede Adalet İlkesi Çerçevesinde Ödeme Gücünün Tespitine İlişkin Tekniklerin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 63, (2024): 365-373.
- Yereli, Ahmet., Köktaş, Altuğ. ve Selçuk, İşıl. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir İnceleme*. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2015): 209-221.
- Yıldıran, Mustafa. İpek Yolu Ekonomilerinde Komünist Olmayan Gelişme Stratejisi: İpek Yolu'nda Rostow ve Porter Yaklaşımlarına Göre İktisadi Gelişmenin Analizi. *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 45, Sayı 1 (2014): 217-248.

Yıldız, Fazlı ve Sandalcı, Ulvi. Vergilerin Özel Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Uygulama: OECD Ülkeleri Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, (2016): 1916-1932.

Yücedoğru, Recep ve Ören Gülcan. Katma Değer Vergisi'nde Vergi Uyumu Ve Dünyada Kdv Uyumunu Arttırmaya Yönelik Uygulamalar: Sistematik Bir Literatür Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 13, Sayı 13, (2017): 939-961.

Yüksel, Cihan. *Yapısalcı İktisat ve Mali Uyum*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

